

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Гуманітарний факультет

Кафедра нової і новітньої історії України

**Греко-католицька церква та виклики ХХ ст. : приклад о.
Еміліяна Ковча**

Студента VI курсу

Наськіна Артура Віталійовича

Науковий керівник:

Доктор історичних наук, професор

Ярослав Грицак

Львів 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. На зламі епох.....	11
1.1. Життєпростір та середовище формування молодого Еміліяна Ковча.....	11
1.2. Початки душпастирської діяльності, місіонерська робота в Боснії та Перша Світова війна.....	25
1.3. О. Еміліян Ковч та українсько-польський конфлікт в Галичині 1918-1923 рр.....	37
РОЗДІЛ II. «Interbellum»: виклики та випробування міжвоєнного двадцятиліття.....	49
2.1. Парох Перемишлян і Друга Річ Посполита.....	49
2.2. «Чому наші від нас утікають?»: о. Е. Ковч в суспільно-релігійній думці ГКЦ.....	73
2.3. о. Ем. Ковч та український інтегральний націоналізм..	86
ВИСНОВКИ.....	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	91

ВСТУП

Актуальність дослідження. Постать о. Еміліяна Ковча є досить знаковою в історії Греко-католицької церкви. Його ім'я стоїть поряд з такими особистостями як Андрей Шептицький, Йосип Сліпий, Йосафат Коциловський, Никита Будка та ін. О. Еміліян Ковч відомий, перш за все, як блаженний священномученик Католицької церкви, що рятував євреїв під час Голокосту та загинув в концтаборі «Майданек», за що Єврейська рада України в 1999 р. надала йому звання «Праведник України».

Життєвий шлях о. Ем. Ковча збігся також в часі з *епохою трансформації* або епохою *fin de siècle*, коли внаслідок багатосторонніх модернізаційних процесів наприкінці ХІХ - поч. ХХ ст. в усіх сферах життя суспільства відбуваються радикальні зміни. Наслідком цих процесів стала поява такого явища як *масова політика* та масових політичних рухів/ідеологій – лібералізму, соціалізму (і його радикальнішої форми комунізму), націоналізму etc. Нові політичні рухи та сили, які їх представляли, мали переважно секулярний та антиклерикальний характер. Задекларована Ніцше «смерть Бога» та славнозвісна формула Достоевського «Якщо Бога немає, то все дозволено», виголошена вустами Івана Карамазова, є яскравою демонстрацією секуляризаційних змін ХІХ ст. Відтак Церква мусила шукати *modus vivendi* в модерному світі, де масова політика та секулярне суспільство стали неминучою реальністю. Боротьба за душі вірних розгорталася одночасно з боротьбою за електорат. Стосунки між Церквою та модерним суспільством були досить складними, неоднозначними і постійно змінювалися – від протистояння до пошуку діалогу і навпаки.

Зростання масової політичної активності в ХІХ ст. призвело до того, що моральні та політичні принципи європейської цивілізації у ХХ ст. впали в траншеї двох світових воєн. Невід'ємною частиною першої половини ХХ ст. стали також криваві революції та контрреволюції, боротьба за переділ світу та колоніальні війни, тоталітарні режими та концтабори.

Дана робота є спробою подивитися крізь призму біографії окремої особистості на те, як Греко-католицька церква реагувала на виклики модернізаційних процесів, щоб подивитися на «історію в людині» та «людину в історії». Тобто, це дає змогу нам поглянути: 1) як на прикладі окремо взятої особистості відображалися складні процеси взаємовідносин між Церквою та модерним суспільством; 2) з'ясувати роль та значення окремої особистості в цих процесах.

Наукова новизна роботи. Дана робота є поки що першою спробою написати цілісну біографію о. Ем. Ковча, яка була б науковою, критичною та сучасною методологічно. Досі побачили світ тільки декілька коротких розвідок про історію життя та діяльності о. Ем. Ковча.

Мета дослідження: дослідити життя та діяльність о. Ем. Ковча в контексті взаємовідносин Греко-католицької церкви з модерним суспільством. Виходячи із мети дослідження були поставлені наступні завдання:

1. Визначити, систематизувати і проаналізувати джерельну базу та історіографію дослідження.
2. Розглянути проблеми життєдіяльності та функціонування Греко-католицької церкви в модерному світі.
3. Проаналізувати взаємовідносини Греко-католицької церкви з модерним суспільством та масовою політикою.
4. Висвітлити історію життя та діяльності о. Еміліяна Ковча і написати його біографію.
5. Проаналізувати життєпростір та середовище формування о. Ковча як особистості.
6. Дослідити стосунки о. Ем. Ковча із його паствою, Церквою, владою, масовою політикою та українським інтегральним націоналізмом.
7. З'ясувати місце о. Ем. Ковча в суспільно-релігійному діалозі ГКЦ в 1920 – 1930-х рр. та проаналізувати його інтелектуальний доробок.

Об'єктом дослідження є Греко-католицька церква в модерному світі. Натомість **предметом дослідження** виступає історія життя та діяльності о. Ем. Ковча.

Хронологічні межі дослідження. Першочерговою робота мали би охоплювати роки життя о. Ем. Ковча, тобто 1884 – 1944 рр., однак верхньою межею дослідження було умовно обрано 1939 р. Такий вибір пояснюється тим, що події Другої Світової війни та питання рятування о. Ковчем євреїв під час Голокосту є дуже об'ємною частиною дослідження, що виходить за обсяги магістерської роботи. Відтак, ці питання залишаються полем для подальших досліджень.

Теоретичні методи та підходи. Робота написана в жанрі *історичної біографії*. За типологією історичних біографій, яка була запропонована професором економічної історії Венеціанського університету, Джованні Леві, робота належить до *контекстуальної біографії (біографія і контекст)*. При цьому підході біографія зберігає свою специфіку відображення особистісних властивостей «героя», але в якості провідного чинника в цьому відображенні виступає контекст – епоха, атмосфера, яка пояснює специфіку людських долі.¹

Сама робота побудована за *хронологічним принципом*. Оскільки на сьогоднішній момент дане дослідження є поки що першою спробою написати біографію о. Ем. Ковча, відтак виникла потреба реконструювати/сконструювати життєвий шлях о. Ковча і простежити його буквально за роками.

При роботі з джерелами були використані наступні методи: *критичний аналіз джерела, текстуальний аналіз, усноісторичний, контент-аналіз*. Критичний аналіз джерела, вочевидь, не потребує пояснень. Текстуальний аналіз був застосований при аналізі інтелектуального доробку о. Ем. Ковча – його праці «Чому наші від нас утікають?» 1932 р. Метод усної історії був

¹ Леви Дж. Биография и история // Современные методы преподавания новейшей истории. - М., 1996. - С. 191-206.

використаний при роботі із свідченнями та інтерв'ю п. Василя Мацелюха, рідного племінника о. Ковча. В дослідженні також було застосовано кількісний та якісний контент-аналіз при аналізі листування о. Ковча та вже згаданої його праці.

Основні поняття. Найбільш проблемними поняттями, які потребують означення є, власне, *модерність*, *масова політика* та *інтегральний націоналізм*.

В цьому дослідженні приймаються наступні визначення вищезазначених понять:

Модерність – весь спектр багатосторонніх модернізаційних процесів кін. XIX – поч. XX ст. (промисловий переворот, індустріалізація, урбанізація, політизація етнічних мас тощо), наслідком яких стала поява *масової політики* та політичних ідеологій/рухів, що мали переважно секулярний характер - лібералізм, соціалізм (і його радикальніша форма комунізм), націоналізм *etc.*

Поняття модерність/модернізація як теоретична модель зародилася в середовищі соціологів як синтез ідей Еміля Дюркгайма та Макса Вебера, а більш детально модель модерності/модернізації була розроблена в 1950-1960-х рр.²

Масова політика – політика, яка орієнтована на маси, здійснювана з врахуванням і використанням мас; всі ті процеси, які пов'язані із залученням в політику великих груп людей.

Інтегральний націоналізм (в даному дослідженні використовується дефініція проф. Олександра Зайцева) – різновид авторитарного націоналізму, що розглядає націю як органічну цілість і вимагає беззастережного підпорядкування особистості інтересам своєї нації, які

² Детальніше про це див.: Яковенко Наталя. Вступ до історії. – Київ: Критика, 2007. – с. 272 – 274.

ставить вище від інтересів будь-якої соціальної групи, інших націй і людства загалом³.

Джерельна база. Джерельну базу дослідження можна умовно поділити на три групи: 1) *архівні матеріали*; 2) *опубліковані матеріали* та 3) *усноісторичні*.

Серед архівних матеріалів були опрацьовані наступні фонди в таких архівах:

- Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України):
 - Ф. 201. Оп. 1в. Спр. № 1083.
 - Ф. 201. Оп. 2а. Спр. № 253.
 - Ф. 201. Оп. 2а. Спр. № 1487.
 - Ф. 201. Оп. 2а. Спр. № 1488.
 - Ф. 201. Оп. 2а. Спр. № 1807.
 - Ф. 205. Оп. 1. Спр. № 1031.
 - Ф. 358. Оп. 2. Спр. № 185.
- Державний архів Тернопільської області (ДАТО):
 - Ф. 231. Оп. 6. Спр. № 506.
- Архіви Yad Vashem.

Варто зазначити, що архіви Yad Vashem є радше умовною назвою, оскільки там зберігаються копії документів з багатьох інших архівів і для того, щоб не перераховувати їх всіх було обрану таку спрощену форму.

У вищенаведених фондах широко представлені листування о. Ем. Ковча із церковним ієрархами (зокрема митрополитом Андреем Шептицьким) та різними структурами ГКЦ (Митрополичою Консисторією, Митрополичим Ординаріатом, деканальним урядом тощо), судові справи проти о. Ковча,

³ Цит. за: Зайцев О., Беген О., Стефанів В. Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920—1930-ті роки) / За заг. ред. О. Зайцева. Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2011. – с. 31.

акти візитацій парохій, документи, що стосуються призначення на посади та ін.

Серед опублікованих джерел варто назвати, насамперед, працю самого о. Ем. Ковча «Чому наші від нас утікають?»⁴, аналізу якої присвячено окремий підпункт II Розділу. Важливим джерелом також є збірник різних спогадів про о. Ковча, зібраний та опублікований його дочкою Анною-Марією Ковч-Баран⁵. Ще одним важливим джерелом є спогади Михайла Шкільника, який був повітовим суддею в Перемишлянах, а з початком Другої Світової війни бургомістром Перемишлян⁶.

Історіографія. Тут буде окреслено лише основні праці, які стали засадничими в якості теоретичної бази даного дослідження.

Однією з класичних праць щодо історії ХХ ст. є відома робота Еріка Гобсбаума «Вік екстремізму. Коротка історія ХХ віку 1914 – 1991»⁷, яка, вочевидь, не потребує характеристики, оскільки вже давно стала хрестоматійною працею з історії ХХ ст.

Теоретичну та контекстуальну базу даного дослідження заклали, перш за все, праці Ліліани Гентош. Зокрема, в рамках Першого розділу роботи важливим контекстуальним тлом послужила праця «Ватикан і виклики модерності. Східноєвропейська політика папи Бенедикта XV та українсько-польський конфлікт у Галичині (1914 - 1923)». Дана праця присвячена тому, як Католицька церква переживала складні пошуки відповідей на виклики модернізації за часів понтифікату папи Бенедикта XV⁸. В рамках Другого розділу даної роботи, який присвячений міжвоєнному періоду в житті о. Ем. Ковча, дуже важливою стала праця Ліліани Гентош «Митрополит

⁴ Ковч Омелян. Чому наші від нас утікають? – вид. 2-ге, випр. – Львів: Свічадо, 2019. – с. 128.

⁵ Ковч-Баран Анна-Марія. За Божі правди і людські права: збірник на пошану Еміліяна Ковча. – Саскатун, 1994. – с. 180.

⁶ Шкільник М. Як міг, боронив справедливість...Спогади про пережите під владою Австрії, Польщі, СРСР, Третього Райху/ред. Б. Прах. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету. 2017.

⁷ Ерік Гобсбаум. Вік екстремізму. Коротка історія ХХ віку 1914 – 1991. – К., Видавничий дім «Альтернативи», 2001. – 544 с.

⁸ Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Українсько-польський конфлікт в Галичині та східна політика Ватикану понтифікату папи Бенедикта XV. 1914-1923 рр. Львів, 2006. – 456 с.

Шептицький»⁹. Дана монографія являє собою сучасну біографію митрополита ГКЦ Андрея Шептицького, яка розповідає його життєвий шлях в міжвоєнний період 1923 – 1939 рр. Авторка намагалася описати діяльність Шептицького на тлі конфлікту між Церквою та секуляризацією і тих суспільно-політичних процесів, які відбувалися в міжвоєнній Європі.

Варто відзначити також колективну монографію Зайцева О., Бегена О. та Стефаніва В. «Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920—1930-ті роки)»¹⁰, яка присвячена стосункам Греко-Католицької Церкви в Галичині 1920–30-х рр. з радикальним напрямом українського націоналістичного руху на тлі аналогічних процесів в інших регіонах Європи.

Окремої уваги також заслуговує стаття Івана-Павла Химки «Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772 – 1918»¹¹, в якій автор розглядає багато важливих питань, зокрема таких як: становище ГКЦ в Австро-Угорській імперії, дилеми національної та релігійної ідентичності греко-католицького духовенства, стосунки між ГКЦ та українським національним рухом і багато інших аспектів того, як Греко-католицька церква реагувала на модерні виклики, що поставали перед нею до 1918 р.

Що стосується біографії самого о. Ем. Ковча, то мусимо констатувати, що, не дивлячись на наявність великої кількості публіцистичних праць, на сьогоднішній день майже немає жодної наукової праці про о. Ковча. Наразі поки що єдиною короткою розвідкою, що можна вважати науковою, є стаття І. Саківського «Життя та діяльність Еміліяна Ковча (1884 – 1939 рр.)»¹².

⁹ Ліліана Гентош. Митрополит Шептицький: 1923-1939. Випробування ідеалів. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2015. – 596 с.

¹⁰ Зайцев О., Беген О., Стефанів В. Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920—1930-ті роки) / За заг. ред. О. Зайцева. Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2011.

¹¹ Іван-Павло Химка. Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772 – 1918. // Ковчег. Науковий збірник статей з церковної історії / ред. Ярослав Грицак, Борис Гудзяк. Число 1. – Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету ім. І. Франка, Інститут історії Церкви, 1993.

¹² Саківський І. Б. Життя та діяльність Еміліяна Ковча (1884 – 1939 рр.) // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 105 (2).

Головною цінністю цієї розвідки є те, що автор вводить в науковий обіг нові джерела, що проливають деяке світло на участь о. Ковча в Організації Українських Націоналістів (далі – ОУН), однак поза цим майже нічого нового ми не дізнаємося.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів (кожен з яких, в свою чергу, розподіляється на три підпункти) висновків і списку використаних джерел та літератури.

Перший розділ, що має назву «*На зламі епох*» присвячено дитинству та молодим рокам о. Ем. Ковча, які припали на роки бурхливих змін останньої третини «довгого» ХІХ ст. Перший підпункт розділу розглядає життєпростір та середовище формування о. Ем. Ковча (його родинне коло, освіта, формування його ідентичностей тощо). Другий підпункт розповідає про початок душпастирської діяльності о. Ем. Ковча, взаємостосунки із церковними ієрархами на початку його кар'єри та місіонерську роботу в Боснії в переддень Першої Світової війни. Третій підпункт присвячено подіям українсько-польської війни 1918 – 1923 рр., в ході якої о. Ем. Ковч виконував функції військового капелана Української Галицької Армії (далі – УГА) і як травматичний військовий досвід вплинув на о. Ковча.

Другий розділ під назвою «*Interbellum*»: *виклики та випробування міжвоєнного двадцятиліття*» присвячено, власне, міжвоєнному періоду в історії життя о. Ковча. Саме в цей час о. Ковч стає парохом повітового міста Перемишляни і саме на цей період припадають роки його активної душпастирської та громадської діяльності. Перший підпункт розділу розповідає, власне, про життя та діяльність о. Ковча на посаді пароха в Перемишлянах. Натомість другий підпункт повністю присвячено аналізу праці о. Ковч «Чому наші від нас утікають?» та ролі о. Ем. Ковча в суспільно-релігійному діалозі ГКЦ міжвоєнного періоду. Заключний підпункт розділу є спробою з'ясувати зв'язки о. Ем. Ковча з ОУН.

РОЗДІЛ I. На зламі епох.

1.1. Життєпростір та середовище формування молодого Еміліяна Ковча

Життєві та кар'єрні стратегії родини Ковчів: на службі Греко-католицької церкви

Перш ніж говорити про історію родини о. Еміліяна Ковча, варто відзначити, що: в рамках даного дослідження генеалогія родини Ковчів реконструюється вперше і під особливим кутом зору, тому не претендує на всеосяжність. Особливий фокус реконструкції полягає в тому, що вона на має на меті продемонструвати, як життєві та кар'єрні стратегії родини вплинули на вибір Еміліяном Ковчем своєї майбутньої професії.

Генеалогічне дерево о. Еміліяна Ковча відсилає нас до історії с. Малий Любін¹³, звідки й походить родина Ковчів.

Історія Ковчів в с. Малий Любін починається із запису про шлюб Якова Ковча, сина Олексія та Марії, дівоче прізвище Куйбіда з нареченою Праксидою, дочкою Станіслава Хорос та Анастасії, дівоче прізвище – Шмагала. Згідно з свідченнями Василя Мацелюха, рідного племінника о. Еміліяна Ковча, перші згадки про сім'ю Ковчів в с. Малий Любін датуються ХІХ ст. Власне, запис про шлюб Якова Ковча з Праксидою, що зберігається в Центральному державному історичному архіві України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України), датований 28 січня 1827 р.¹⁴

В молодого подружжя Якова та Праксиди Ковчів незабаром народився син Дмитро, якого охрестили одразу після народження - 2 листопада 1827 р.¹⁵ Так з'явився на світ майбутній дідусь Еміліяна Ковча.

Дмитро Ковч точно не бідував і був достатньо заможною і шанованою людиною в селі, на що вказує його соціо професійний статус – він працював

¹³ Малий Любін – село в Городоцькому районі Львівської обл.

¹⁴ Розповідь пана Василя Мацелюха про відомих людей із села Малий Любін від 3.04.2011, м. Львів. Інтерв'юер: Гриб В. // Аудіоархів Бібліотеки Львівської Духовної Семінарії (далі – Аудіоархів Бібліотеки ЛДС), Свідчення про священномученика Еміліяна Ковча [CD], 00:50 хв.

¹⁵ Там само.

лісником та паламарем¹⁶ в місцевій церкві Пресвятої Трійці. Мав понад ста вуликів власної пасіки. Був одружений з Марією, дочкою Василя Глушка та Пелагії Качмар, з села Бірче¹⁷. Після пожежі в 1885 р., яка завдала значної шкоди церкві, Дмитро Ковч за власні кошти організував її відбудову. За заслуги перед сільською громадою і церквою, за ініціативи місцевого пароха о. М. Гелітовича та дідача села барона К. Бруницького¹⁸, Дмитра Ковча після смерті поховали на церковному подвір'ї¹⁹.

Подружжя Дмитра та Марії Ковчів мало дев'ятеро дітей, однак двоє померло ще в дитинстві. Відтак залишилося чотири дочки та три сини²⁰. Всі чотири дочки знайшли собі чоловіків у сусідніх селах. Одна з дочок, Софія, є прабабкою Івана Васюника – колишнього віце-прем'єр-міністра України в другому уряді Юлії Тимошенко (займав цю посаду з 18 грудня 2007 р. до 11 березня 2010 р.)²¹.

Найстарший син – Григорій Ковч – майбутній батько Еміліяна Ковча народився 30 березня 1861 р. в с. Малий Любінь. В тому ж селі він закінчив церковну школу, після чого навчався в греко-католицькій семінарії у Львові, після закінчення якої у 1883 р. був висвячений на священника²². Одружився з Марією Яськевич, яка по лінії матері походила з німецького роду Вольфельд²³. Від цього шлюбу народилося п'ять дітей: троє дочок і двоє синів. Всі троє дочок вийшли заміж також за священників: Ольга – за о. А.

¹⁶ Паламар – служитель при церкві східного обряду, який дзвонить у дзвони, співає на криласі та допомагає при богослужінні.

¹⁷ Бірче – село в Городоцькому районі Львівської обл.

¹⁸ Справжнє ім'я Костянтин Бруннер (1820 – 1890 рр.) – єврейський підприємець, який збудував свій капітал від розробки нафтових родовищ Борислава. Прийняв римо-католицизм, купив собі титул барона, після чого став бароном Бруницьким. Після скасування кріпосного права в Австрійській імперії став власником сіл Великий та Малий Любінь.

¹⁹ Василь Мацелюх. Історія села Любінь Малий. — Львів: Тріада Плюс, 2016. — с. 71—77. — ISBN 978-966-486-192-9

²⁰ Мацелюх Василь. Блаженний отець Омелян Ковч. // «Грегіт» - історико-краєзнавчо-туристичний часопис, №7, 2010-2011 рр., С. 80.

²¹ Василь Дрозд. Родина душпастирів Ковчів на Заліщанщині. — Чернівці: ТзОВ "ДрукАрт", 2012 — С 12.

²² Мацелюх Василь. Блаженний отець Омелян Ковч. // «Грегіт» - історико-краєзнавчо-туристичний часопис, №7, 2010-2011 рр. - с. 80.

²³ Ковч-Баран Анна-Марія. За Божі правди і людські права: збірник на пошану Еміліяна Ковча. – Саскатун, 1994. – с. 8.

Наконецно, Софія – за о. Ю. Свістеля, Наталія – за о. В. Чужака²⁴. Наймолодшим серед дітей був Еміліян Ковч. Однак, на цьому історія о. Григорія Ковча для нас не завершується, і мова про нього ще піде далі.

Середній син – Іван Ковч – народився у 1867 р. (точної дати народження немає). Ніякої освіти не здобув, залишився допомагати при господарстві батьку, яке після його смерті й успадкував. Як і батько, служив паламарем в церкві.

Молодший син, Василь Ковч, майже як в казці виявився найуспішнішим та здібнішим, ніж його старші брати. Дослідники історії родини Ковчів чомусь помилково вважають датою його народження 1868 р.²⁵, однак в переліку студентів Колегії св. Йосафата, в якій навчався Василь Ковч, зазначена точна дата його народження – 27 серпня 1878 р.²⁶ Вже згадуваний вище Василь Мацелюх, племінник о. Еміліяна Ковча, розповідає, що Василь Ковч закінчив гімназію у Львові, після цього вступив до Львівського університету, пройшов студії також у Відні, Празі, Парижі та Римі²⁷. Документальних підтверджень цьому немає. Натомість опубліковані статистичні дані про студентів Колегії св. Йосафата в Римі свідчать про те, що Василь Ковч був направлений туди на навчання з Львівської Архиепархії 4 листопада 1894 р. Вивчав філософію та теологію. Навчався там до червня 1898 р. Священничий сан ієрея отримав з рук тоді ще Станіславівського єпископа Андрея Шептицького в 1900 р.²⁸ В 1924 р. отримав *крилошанські відзнаки*, тобто найвищий титул священника в єпархії. Довгий час був парохом Церкви Перенесення мощей святого Миколая в с. Капустинці

²⁴ Там само.

²⁵ Зокрема див.: Василь Мацелюх. Історія села Любінь Малий. — Львів: Тріада Плюс, 2016. — 409 с.; Василь Дрозд. Родина душпастирів Ковчів на Заліщанщині. — Чернівці: ТзОВ «ДрукАрт», 2012.

²⁶ Blažejovskyj, Dmytro. Byzantine Kyivan rite students in pontifical colleges, and in seminaries, universities, and institutes of Central and Western Europe (1576-1983). - Rome: PP. Basiliani, 1984. – с. 90, 129.

²⁷ Василь Мацелюх. Історія села Любінь Малий. - Львів: Тріада Плюс, 2016 - с. 72-73.

²⁸ Blažejovskyj, Dmytro. Byzantine Kyivan rite students in pontifical colleges, and in seminaries, universities, and institutes of Central and Western Europe (1576-1983). - Rome: PP. Basiliani, 1984. – с. 90, 129.

Чортківського повіту²⁹. Згідно з свідченнями того ж Василя Мацелюха, Василь Ковч був поліглотом і знав багато мов, зокрема: латину, польську, німецьку, чеську, італійську, гебрійську та навіть китайську (однак факт того, що греко-католицький священник в Галичині в XIX ст. міг знати китайську мову виглядає дуже сумнівним). Впродовж життя багато писав, але своїх праць не видавав. Всі рукописи Василя Ковча було конфісковано радянською владою під час окупації 1939-1941 рр. Сам Василь Ковч помер 28 березня 1941 р. в с. Капустинці, де й був похований біля церкви³⁰.

Такою постає перед нами історія родини Ковчів. Варто відзначити, що даний зріз дослідження не є достатньо репрезентативним і не претендує на свою вичерпність. Обмежене коло джерел, переважна частина з яких є спогадами та свідченнями, з цього періоду стала справжнім «підводним каменем», з яким довелося боротися. Однак, історія родини Ковчів не є предметом даного дослідження. Тому, не дивлячись на слабку інформативність, можливу неточність фактичних даних та хитку достовірність усноісторичних джерел, історія родини Ковчів дає можливість зрозуміти дві підставові речі: 1) соціокультурний характер родинного кола Еміліяна Ковча і 2) життєві та кар'єрні стратегії родини Ковчів.

В рамках даного дослідження важливо розуміти, що Еміліян Ковч походив зі священничої родини католиків східного обряду, яка служила Греко-католицькій церкві вже кілька поколінь. Рідний дядько Еміліяна, о. Василь Ковч, здобув престижну богословську освіту в Папській Колегії св. Йосафата в Римі і зробив успішну кар'єру. До того ж роль греко-католицького священника в галицькому селі XIX ст. була дуже значимою та впливовою. За висловом Івана-Павла Химки *«Священник – єдина особа на селі, яка поєднувала українську національність, університетську освіту,*

²⁹ Парафія с. Капустинці. Церква Перенесення мощей святого Миколая // Бучацька єпархія УГКЦ. Парафії, монастирі, храми. Шематизм / Автор концепції Куневич Б.; керівник проекту, науковий редактор Стоцький Я. — Тернопіль: ТОВ «Новий колір», 2014. — с. 335.

³⁰ Інтерв'ю з п. Василем Мацелюхом від 23.02.2002, м. Львів. Інтерв'юєр: Бемко Л. // АИЦ, П-1-1-1450, с. 4.

економічну незалежність та санкціоновану владу»³¹. Відтак, припускаю, що вибір життєвого сценарію для Еміліяна Ковча був цілком очевидним. Він був найменшою дитиною в родині, яких батьки традиційно віддавали в священники. Вплив батька та родинного кола, приклад успішної кар'єри рідного дядька, значимість соціальної ролі священника в суспільстві стали вирішальними чинниками, що спонукали Еміліяна Ковча стати священником.

Етно-конфесійні, соціокультурні та освітні контексти формування особистості о. Еміліяна Ковча

Історія життя о. Еміліяна Ковча розпочинається в с. Космач, в якому його батько, о. Григорій, деякий час був парохом місцевої церкви св. Параскевії³². Саме тут 20 серпня 1884 р. в родині о. Григорія Ковча народилася остання дитина – Еміліян Ковч³³. Своє ім'я Еміліян Ковч отримав, вочевидь, на честь Св. Еміліяна Сповідника, єпископа Кизицького, бо за церковним календарем саме на 21 серпня припадає свято Св. Ем. Кизицького³⁴.

Село Космач Косівського повіту (нині Косівського району Івано-Франківської області) належить до етнокультурного регіону Гуцульщини³⁵. На 1890 р. населення села складало 3566 осіб³⁶. Найчисельнішою етнічною групою села були, власне, гуцули чи русини (русини як етно-релігійна група, а гуцули – етнографічна), чисельність яких складала приблизно 3300 осіб.

³¹ Іван-Павло Химка. Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772 – 1918. // Ковчег. Науковий збірник статей з церковної історії / ред. Ярослав Грицак, Борис Гудзяк. Число 1. – Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету ім. І. Франка, Інститут історії Церкви, 1993. – с. 94.

³² Schematismus cleri archidieceseos metropolitane graeco-catholicae Leopoliensis pro anno Domini 1884. – Leopoli, 1884. – С. 189.

³³ Ковч-Баран Анна-Марія. За Божі правди і людські права: збірник на пошану Еміліяна Ковча. – Саскатун, 1994. – с. 5.

³⁴ Святий Еміліян Сповідник, єпископ Кизицький – візантійський святий, сповідник. Був єпископом м. Кизика в пер. пол. VIII ст. за часів правління імператора Лева Вірменина, який 726 р. видав едикт про заборону вшанування ікон. Св. Еміліян Кизицький був прихильником іконопочитання, за що був ув'язнений і решту життя провів у вигнанні.

³⁵ Село було одним з центрів руху опришків, а також відоме тим, що саме тут 24 серпня 1745 р. загинув Олекса Довбуш, де й був похований. В селі йому встановлений пам'ятник та створено музей.

³⁶ Петро Сіреджук. Космач в історії Гуцульщини та України. // Карпати: людина, етнос, цивілізація, 2012 р. – Вип №4. – с. 23.

Серед інших спільнот тут також проживали поляки, євреї, австрійські німці та росіяни. Найбільшими були польська та єврейська громади. На 1890 р. представників єврейської громади налічувалося 176 осіб³⁷. Польської – близько 50 осіб³⁸. Космацькі поляки були католиками і мали для відправи богослужінь молитовну каплицю.

Село Космач існувало, переважно, за рахунок промислового видобутку нафти й розробки лісодеревини³⁹, які з сер. ХІХ ст. тут активно розвивалися

Не обійшли стороною Космач й інші процеси модернізації, зокрема такі як: 1) введення габсбурзьких русинів-українців до світу масової політики; 2) поширення національних ідей серед неписьменного селянства; 3) підвищення освітнього рівня селянських мас тощо.

Масова політика прийшла до села із проведенням у Галичині 1867 р. прямих виборів до австро-угорського райхстагу, а також до Галицького сейму та місцевих органів управління.

Вирішальну роль в поширенні національного руху та культурно-освітнього пробудження в Космачі відіграло греко-католицьке духовенство, яке за висловом вже згадуваного Івана-Павла Химки було *«єдиним мостом між зосередженим у містах національним рухом та селянством»*⁴⁰. Зокрема, в Космачі з ініціативи о. Юліана Драгомирецького (о. Григорій Ковч на той момент вже не був парохом села) з 1886 р. функціонувала бібліотека-читальня, в члени якої записалися 53 родини⁴¹. Принципи просвіти, тверезості, працьовитості та ощадності, які активно пропагували греко-католицькі священники серед селян в 1860-1870-х рр.⁴² в Космачі сприйняли і досить активно підтримали. Зокрема, в 1887 р. громада села розгорнула цілу антиалкогольну кампанію проти купівлі горілки в

³⁷ Там само, с. 22.

³⁸ Там само, с. 23

³⁹ Там само, с. 24.

⁴⁰ Іван-Павло Химка. Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772 – 1918. – с. 94.

⁴¹ Петро Сіреджук. Космач в історії Гуцульщини та України. // Карпати: людина, етнос, цивілізація, 2012 р. – Вип. №4. – с. 30.

⁴² Іван-Павло Химка. Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772 – 1918. – с. 95.

єврейських шинках й заснувала при місцевій парафії братство тверезості. 4 грудня 1887 р. селяни навіть урочисто встановили біля місцевої церкви апостолів Петра і Павла «Хрест тверезості»⁴³.

Дитинство Еміліяна Ковча пройшло в гірському гуцульському селі, історія якого була міцно пов'язана з рухом опришків. Незважаючи на наявність польської, єврейської та ін. етнічних громад, то було типове «українське море» з маленькими острівцями інших етнічних спільнот. Внаслідок промислового перевороту село Космач стрімко розвивалося за рахунок видобутку нафти. Не минули село й модернізаційні впливи в сфері політики та культури.

Про дитинство Еміліяна Ковча насправді відомо дуже мало. Єдине свідчення про дитинство Еміліяна подає у власних спогадах його дочка Анна-Марія:

«Розказувала бабуня Марія, мама о. Еміліяна, що малий Еміліян не вснув доки няня не відспівала кілька разів пісеньку про бідного вівчаря сирітку, який, загнавши наніч отару до шопи, брав сопілку і грав та підспівував про те, що вже все вснуло довкола, навіть пташка лягла в гнізді спати, лиш він залишився - «без роду без хати, де голівку склоню не знати, не знати...»⁴⁴.

Дочка о. Еміліяна, Анна-Марія, пам'ятала цю колискову ще й тому, що, за її словами, тато [о. Еміліян Ковч – А.Н.] часто сідав біля вікна в будинку, замислившись про щось, і наспівував її⁴⁵. Ці спогади поза свою явну сентиментальну забарвленість демонструють ще й те, що маленького Еміліяна, вочевидь, виховувала няня. Отже, сім'я Ковчів бідною не була, якщо могла дозволити утримувати няню для своїх дітей. В сім'ї було п'ятеро дітей: троє дівчат (Ольга, Софія, Наталія) та двоє хлопчиків (Євстахій та Еміліян)⁴⁶. Можна припустити, що ставлення батьків до Еміліяна було дуже добрим, або навіть найкращим – він був хлопчиком і найменшою дитиною в

⁴³ Петро Сіреджук. Космач в історії Гуцульщини та України. // Карпати: людина, етнос, цивілізація, 2012 р. – Вип №4. – С. 30.

⁴⁴ Ковч-Баран Анна-Марія. За Божі правди і людські права: збірник на пошану Еміліяна Ковча. – Саскатун, 1994. – С. 5.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Там само, с. 8.

сім'ї, де переважали дівчата.

До школи Еміліян Ковч спочатку ходив в тому ж таки Космачі, а потім в Кіцмані⁴⁷. Кіцмань (*Kosman, Kotzman*) – повітове місто на Буковині (нині районний центр Чернівецької обл.), через яке проходив шлях між Заліщиками та Чернівцями. К-ть мешканців на 1883 р. складала 3959 осіб. Місто мало власну управу та суд, а також польську бібліотеку-читальню⁴⁸. На той час в Кіцмані була лише одна школа – чотирикласна «публічна народна школа», в якій вочевидь і навчався Еміліян. Спочатку в ній навчалися лише діти православних, але з 1800 р. до навчання допускали й дітей католиків-поляків, греко-католиків, лютеран та євреїв. Школа утримувалася за рахунок православного релігійного фонду, а також з бюджету міської управи та громади. Перелік предметів, які вивчалися в кіцманській школі, виглядав наступним чином: Закон Божий, руська мова, німецька мова, польська мова, математика та геометрія, суспільствознавство, географія та історія, чистописання, малювання, співи, гімнастика⁴⁹.

На цьому етапі дитинства маленького Еміліяна Ковча, вочевидь, відбувається й зміна соціокультурних контекстів – від сільського аграрного до формально-урбаністичного з домінуванням польської культури. Село Космач, де спочатку проживав Ковч, за кількістю населення фактично дорівнювало повітовому містечку, де він пішов в школу, однак статус поселення був інший. Про домінування польської культури в Кіцмані свідчить наявність в місті польської бібліотеки-читальні, про що йшлося раніше, тож напевно перший доступ у Еміліяна Ковча до книжок та літератури був відповідний. Як вже вище було показано, школа також мала поліконфесійний та поліетнічний характер.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. — Warszawa : Filip Sulimierski i Władysław Walewski, 1883 . — Т. IV : Kęs — Kutno. — S. 234.

⁴⁹ Купчанко Г. И. Памятная книжка. На память. 100-летнего юбилея 4-х классной народной школы въ Коцмане. — Львів, 1880.

Закінчивши чотирикласну школу в Кіцмані, Еміліян Ковч, за словами його доньки Анни-Марії, продовжив навчання «в Українській Державній Гімназії у Львові»⁵⁰. Швидше за все, мається на увазі Львівська академічна гімназія, яка була заснована 24 жовтня 1784 р. за наказом Йосифа II на базі колишньої єзуїтської колегії. Гімназія мала назву «академічної», оскільки готувала своїх учнів до вступу до Львівського університету (Академії)⁵¹. Ці два навчальні заклади повинні були готувати урядовців і кандидатів у священники із знанням української мови⁵². Контингент учнів становили як раз, переважно, діти шляхти, духовенства та чиновників. Гімназія мала 8 класів та 12 предметів, серед яких: релігія, латинська, українська (руська), польська, німецька, грецька мови, географія і історія, математика, історія натуральна (зоологія і ботаніка), фізика, логіка та психологія⁵³. Академічна гімназія мала яскраво виражений класичний характер. З 240 годин тижневого розкладу 153 години відводилося на вивчення мов, що складало приблизно 64% усього навантаження⁵⁴. Варто також відзначити, що Гімназія поза цим мала ще й виражений «русько-український» характер. Голова «Просвіти», Ю. Лаврівський, звертався до Краєвої Шкільної Ради з вимогою про обов'язкове навчання руської мови в усіх школах краю та перехід на руську мову навчання в Академічній Гімназії. Відтак, з 1874 р. рішенням Краєвої Шкільної Ради руська мова викладання була запроваджена в усіх класах Академічної Гімназії⁵⁵. Також з 1886 р. в Гімназії щорічно відзначалися Шевченківські свята⁵⁶. Вочевидь, це відобразилося у формуванні в Еміліяна Ковча його «русинсько-української» ідентичності, утвердження якої

⁵⁰ Ковч-Баран Анна-Марія. За Божі правди і людські права: збірник на пошану Еміліяна Ковча. – Саскатун, 1994. – С. 5.

⁵¹ Томенюк Олена. Педагогічна діяльність професора Юрія Полянського в Академічній гімназії Львова. // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип. 13., 2009. – с. 322.

⁵² Класичні й новітні мови у навчальному процесі першої Української Львівської Академічної гімназії. // Історико-педагогічний альманах. Вип. №1, 2010. – с. 89.

⁵³ Там само, с. 91.

⁵⁴ Там само, с. 92.

⁵⁵ Там само, с. 90.

⁵⁶ Томенюк Олена. Педагогічна діяльність професора Юрія Полянського в Академічній гімназії Львова. // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип. 13., 2009. – с. 324.

відбудеться вже під час його навчання в Папській Колегії св. Йосафата в Римі.

Після того, як Еміліян Ковч закінчив Академічну гімназію, склавши атестат зрілості (матуру), батько попідкувався про те, щоб відправити сина на навчання до Риму. Відтак, пішовши по стопах свого дядька, 20-річний Еміліян вступає в 1904 р. до Папської Колегії св. Йосафата⁵⁷.

Історія Колегії св. Йосафата сягає своїми коріннями XVI ст. Саме тоді, 3 листопада 1576 р., Папою Григорієм XIII було засновано Грецьку Колегію св. Атанасія для студентів Східних католицьких церков. Після Берестейської унії 1596 р. до Колегії на навчання прибувають перші студенти з Київської Митрополії та ченці Василіани. Внаслідок наполеонівських війн Колегія 1803 р. була тимчасово закрита. За період 1576 – 1803 рр. в Колегії отримали освіту 139 студентів – вихідців з Київської Митрополії. Грецька Колегія св. Атанасія була відновлена 1845 р. Кількість студентів русинів з Галичини помітно зростала, тож постало питання про розширення приміщень для навчання. Тодішній Львівський митрополит, Сельвестер Сембратович (також колишній випускник Колегії), за підтримки австрійського уряду (уряд надав 10 стипендій для русинів з Галичини) звернувся до Папи Льва XIII з пропозицією відкриття окремої Колегії для русинів. Відтак 18 грудня 1897 р. Папа Лев XIII заснував окрему Українську Папську Колегію св. Йосафата в Римі при прокуратурі Отців Василіан⁵⁸.

Еміліян Ковч був відправлений на навчання до Колегії св. Йосафата від Станіславівської єпархії. Вивчав там чотири роки богослов'я та 2 роки філософію⁵⁹. На цій стадії соціалізації Еміліяна Ковча, окрім набуття ним відповідних компетенцій для майбутньої душпастирської діяльності, відбувається й маніфестація його національної ідентичності.

⁵⁷ Blažejovskyj, Dmytro. Byzantine Kyivan rite students in pontifical colleges, and in seminaries, universities, and institutes of Central and Western Europe (1576-1983). - Rome: PP. Basiliani, 1984. – с. 131.

⁵⁸ Докладніше про історію Папської Колегії св. Йосафата див.: Софрон С. Мудрий, ЧСВВ. Нарис історії Української Папської Колегії св. Йосафата в Римі. — Рим: Видавництво оо. Василіан, 1984. — 197 с.

⁵⁹ Blažejovskyj, Dmytro. Byzantine Kyivan rite students in pontifical colleges, and in seminaries, universities, and institutes of Central and Western Europe (1576-1983). - Rome: PP. Basiliani, 1984. – с. 131.

Студентське середовище семінаристів-русинів Колегії на поч. ХХ ст. ще потерпало від проблем з визначенням власної релігійної та національної ідентифікації і було поділено на два табори – «народовців» та «москвофілів». Як влучно підмітив Іван-Павло Химка *«Греко-католики мали православне обличчя, римо-католицьке громадянство і просвічену австрійську душу»*⁶⁰. На той момент Греко-Католицька Церква не могла впевнено стояти на ногах як самостійна інституція та релігійна традиція, тож такий набір компонентів постійно змушував священників замислюватися над власною ідентичністю і оглядатися як на Схід, так і на Захід. Деякі священники в пошуках свого самовизначення дійсно розглядали православну модель Російської імперії як приклад для наслідування, а Москву та Санкт-Петербург як свого «брата по крові»⁶¹. Вочевидь, дилеми національного та релігійного самовизначення не оминули й молодих семінаристів, які часто призводили до конфліктів під час навчання. Втрутитися в цю справу та поставити остаточну крапку спробував тодішній ректор Колегії о. Андріян Давида. У львівській «Ниві»⁶² за 1908 р. з'являється стаття римського кореспондента і водночас студента Колегії Петра Задворняка, де він пише наступне:

*«Так звану квестію «українсько-московську», яка постійно робила в Колегії заколот, неспокій і розстрій, розв'язав Впр. о. Давида коротко і рішуче. «Collegio» прецінь є «Ruteno», а не «Russo». Москалі поки що не мають в Римі своєї Колегії... Колегія не тримає нікого на ланцюгу. Не подобається кому, може розпрощатися з нею кожної хвилини. Богу дякувати, що по італійськи чути добре різницю поміж «Ruteno» і «Russo», і ця обставина дає кожному ректорові правну основу берегти українського характеру Колегії в Римі»*⁶³.

Ректор Колегії, таким чином, чітко означив свою позицію щодо цього питання і наголосив на «проукраїнському» характері учбового закладу. Така рішучість і безкомпромісність керівництва Колегії пояснюється тим, що

⁶⁰ Іван-Павло Химка. Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772 – 1918. – С. 84.

⁶¹ Докладніше про це див.: Національна ідентичність греко-католиків // Іван-Павло Химка. Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772 – 1918. – С. 80-88.

⁶² «Нива» - фаховий греко-католицький часопис, що виходив у Львові у 1904 – 1939 рр.

⁶³ Софрон С. Мудрий, ЧСВВ. Нарис історії Української Папської Колегії св. Йосафата в Римі. — Рим: Видавництво оо. Василян, 1984. — с. 175 – 176.

питання релігійної та обрядової відмінності, за словами Ліліани Гентош, в модерні часи перетворювалися у складову національної ідентичності⁶⁴. Фактично, релігія та особливо обряд ставали ознакою національності.

Жирна крапка, поставлена о. Андріяном Давидою, вочевидь, не вирішила остаточно всіх проблем співжиття між двома «ворогуючими» таборами семінаристів. Інструментом «баталій» став заснований 7-го березня 1907 р. «Науковий гурток українських студентів богослов'я у Римі». 14 березня на загальних зборах «Гуртка» було обрано управу, куди увійшли: Йосафат Коциловський⁶⁵ – голова; Федір Вергун – містоголова, Іван Остап – секретар. 20 березня статут «Гуртка» був затверджений ректором Колегії. Одним з перших поспішив записатися в члени гуртка й Еміліян Ковч⁶⁶. Основною задачею «Гуртка», в першу чергу, було навчити студентів писати наукові та публіцистичні праці, однак, поза тим «Гурток» став засобом артикуляції проукраїнської позиції табору «народовців», до якого, вочевидь, належав й Еміліян Ковч. Члени «Гуртка» часто влаштовували святкові заходи на честь Тараса Шевченка⁶⁷, демонструючи в такий спосіб свою українськість.

Діяльність «Гуртка», вочевидь, також була першим літературним досвідом Еміліяна Ковча. Цей досвід ще знадобиться йому через 20 років, коли о. Еміліян Ковч, вже будучи парохом Перемишлян, напише свою відому працю «Чому наші від нас утікають?» (1932 р.), в якій виступить із гострою критикою Греко-Католицької Церкви і запропонує її модернізацію задля потреб сучасності. Про літературний досвід Еміліяна, якого він мав набути під час навчання в Колегії, свідчить те, що члени «Гуртка» кожні два тижні мали виголошувати свої реферати на довільні наукові теми. Тематикою таких

⁶⁴ Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Українсько-польський конфлікт в Галичині та східна політика Ватикану понтифікату папи Бенедикта XV. 1914-1923 рр. Львів, 2006. – с. 179-180.

⁶⁵ Йосафат Коциловський – блаженний Католицької Церкви, майбутній єпископ Перемишльської єпархії УГКЦ.

⁶⁶ Софрон С. Мудрий, ЧСВВ. Нарис історії Української Папської Колегії св. Йосафата в Римі. — Рим: Видавництво оо. Василіян, 1984. — с. 176.

⁶⁷ Там само.

рефератів, переважно, були теологія, соціологія, історія, літургія та право. За вісім місяців діяльності «Гуртка» відбулось:

- Звичайних загальних зборів – 3;
- Надзвичайних загальних зборів – 1;
- Сходин – 17;
- Дискусій і дебатів – 22;
- Відчитів – 9.⁶⁸

13 серпня 1909 р. члени «Гуртка» прийняли рішення організувати видання власної студентської газети, однак вже 23 серпня ректор о. Лазар Березовський закрив і розпустив «Гурток»⁶⁹. «Гурток» було закрито за дуже дивних і незрозумілих обставин. Приводом до закриття послужила стаття у львівському греко-католицькому часописі «Нива» про з'їзд української поступової молоді у Львові. Автор «Нарису історії Української Папської Колегії св. Йосафата в Римі» подає цитату з часопису:

«Під знаменом боротьби з клерикалізмом, а властиво з християнсько-католицьким світоглядом, відбувся в днях 11 до 14 липня 1909 р., з'їзд української академічної молоді австрійських і російських університетів у Львові. В справах релігії та церкви зайняв з'їзд цілком негативне становище. Найцікавішим моментом того з'їзду для нас є резолюції, що відносяться до релігії. З'їзд одногolosно ухвалив, між іншим, таке: «З огляду на те, що релігія: 1. суперечить самим основам науки і своїм примітивним і антинауковим світоглядом гальмує умовий розвиток учнів; 2. припиняючи емансипацію думки, усуваючи критицизм і наукове розуміння речей, eo ipso шкодить політичній і соціальної емансипації; 3. своїми етичними теоріями лише закріплює існуючий соціальний устрій; 4. через примусове навчання веде лише до деморалізації цілого шкільного життя; 5. клир використовується для політичних цілей, ворожих як свободі науки, так і всякій іншій – вважаємо потрібним усунення науки релігії з усіх шкіл, нижчих, середніх і вищих, і замінити цю дисципліну порівняльною історією релігій та поширенням природничих наук, головно космології»⁷⁰.

⁶⁸ Там само.

⁶⁹ Там само, с. 177.

⁷⁰ Там само.

Члени «Гуртка» начебто надіслали на з'їзд телеграму зі словами «Духом ми з вами», а також вислали гроші на фонд ім. Олени Січинської, тобто матері того самого Мирослава Січинського, який вбив намісника Галичини А. Потоцького. На сторінках хроніки «Гуртка» ситуація пояснюється зовсім під іншим кутом. Семінаристи начебто вислали не телеграму, а звіт з діяльності «Гуртка» з привітом зовсім іншого змісту, і вислали це з відома ректора. Гроші вислалися також з відома ректора, але мали піти на фонд народних шкіл в Галичині, проте люди, які приймали гроші від ректора не сказали, на який фонд вони підуть, тож ні о. Лазар Березовський, ні члени гуртка не знали, що гроші будуть передані фонду ім. Олени Січинської⁷¹.

Так чи інакше, але «Гурток» все одно закрили. Окрім суб'єктивних факторів, закриттю «Гуртка» певно також сприяла загальна ситуація в середовищі Католицької Церкви, яка була пов'язана з модерністським рухом та антимодерністською кампанією папи Пія X (1903-1914 рр.)⁷². Представники кліру, професори та викладачі католицьких навчальних закладів за підозру в модернізмі підлягали негайному звільненню або екскомунікації. За підтримки папи в 1909 р. було створено спеціальну таємну організацію *Sodalitium Pianum*, основним завданням якої було проведення чисток серед духовенства та виявлення тих, хто симпатизував модерністам, або просто мав інші погляди на соціальні завдання і суспільну роль Церкви. У своїй програмі члени організації зазначали, що вони є «інтегральними католиками, папістами, антимодерністами, антилібералами, ... повністю контрреволюціонерами», захищають право папи на світську владу і Рим, виступають проти відокремлення Церкви і держави, проти соціалізму, лібералізму, демократії і фемінізму»⁷³. За такої атмосфери подібна історія могла коштувати ректору Колегії та семінаристам кар'єри або й взагалі екскомунікацією.

⁷¹ Там само.

⁷² Докладніше про це див.: Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Українсько-польський конфлікт в Галичині та східна політика Ватикану понтифікату папи Бенедикта XV. 1914-1923 рр. Львів, 2006. – с. 29-68.

⁷³ Цит. за: Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Українсько-польський конфлікт в Галичині та східна політика Ватикану понтифікату папи Бенедикта XV. 1914-1923 рр. Львів, 2006. – с. 66.

Тому цілком можливо, що цю підозрілу справу просто намагалися якнайшвидше закрити, тому доля «Гуртка» була вирішена негайно.

Еміліян Ковч успішно завершив навчання в Папській Колегії св. Йосафата 20 березня 1909 р. і повернувся до Галичини⁷⁴.

1.2. Початки душпастирської діяльності, місіонерська робота в Боснії та Перша Світова війна.

Початки душпастирської діяльності

Після закінчення навчання в Папській Колегії св. Йосафата в Римі Еміліян Ковч повертається до Галичини і 24 жовтня 1910 р. одружується з Марією-Анною Добрянською⁷⁵.

Про дружину о. Ковча відомо дуже мало і всі наявні свідчення це спогади їхньої дочки Анни-Марії Ковч-Баран. Точно відомо, що Марія-Анна Добрянська народилася 18 липня 1891 р. на Буковині також в священничій родині. Її батько о. декан Володислав Добрянський був парохом, а мама Ольга була дочкою о. Залуцького. Марія-Анна Добрянська закінчила спочатку школу в Кіцмані, а пізніше – школу с. Василянок у Коломиї. Також з дитинства брала приватні уроки гри на фортепіано⁷⁶. Про обставини знайомства молодих Марії-Анни Добрянської та Еміліяна Ковча, їх стосунки та одруження, на жаль, жодних відомостей не збереглося.

Після одруження Еміліян Ковч був виординований на священника в січні 1911 р. Помилково чомусь вважається, що о. Еміліян Ковч був висвячений Станіславівським єпископом Григорієм Хомишиним⁷⁷, однак це не зовсім відповідає дійсності. За поданням митрополита Андрея Шептицького Еміліян Ковч був прийнятий зі Станіславівської дієцезії до Львівської і священничий сан отримав з рук митрополита, про що о. Ем.

⁷⁴ Blažejovskyj, Dmytro. Byzantine Kyivan rite students in pontifical colleges, and in seminaries, universities, and institutes of Central and Western Europe (1576-1983). - Rome: PP. Basiliani, 1984. – с. 131.

⁷⁵ Ковч-Баран Анна-Марія. За Божі правди і людські права: збірник на пошану Еміліяна Ковча. – Саскатун, 1994. – с. 8.

⁷⁶ Там само.

⁷⁷ Там само, с. 5.

Ковч згадує як у власному *Curriculum vitae* (далі – CV)⁷⁸, так і в листах до Владика Андрея. В листі до митрополита від 29 грудня 1913 р. о. Ем. Ковч зізнається: *«Коли Їх Ексцеленція були ласкаві мене виординовати, я пізнав добре се добродійство, за котре буду Їх Ексцеленції до смерти вдячним, і зрозумів, що я є чужим в дієцезії, і що немаю такого, чого мають автохтони...»*.⁷⁹ Більш докладний опис подій ординації та про особисту протекцію від митрополита Андрея Шептицького о. Ем. Ковч згадує у своєму *Curriculum vitae*, написаному 1915 р.:

«Я зістав виординований у Львові на Різдво чи Новий рік 911 р. ... По ординації кождий вніс поданя на те, що хотів, а властиво мав вже запевненя, я не вносив жодного. – А то зе слідуючих причин: 1. Я був з Стан. дієцезії прийнятий – і кінчив студії в Римі проте немавям жодного понятя, що котра посада вартує; 2. Мені було зовсім блакитно, де я піду ... ніякої праці в душпастирстві нелякався і ніяка не була мені по певній мірі неприємною крім катехитури, котрої надзвичайно незношу; 3. Я держався, і мимо прикрого досвіду дальше держусь, засади, що найлутше йти за Волею Божою, котра являєсь через настоятелів. Про те я постановив йти там, де мені скажуть. Одже – по ординації, коли вже місяця були розділені прийшов я, як і усі на авдиєнцію і Митрополит сказали: «Ти підеш до Дубович на сотрудника – даю тобі місце довіри – тому і тому...» Я тоді кував – вийшов лиж до товаришів і питаю що се і де сі Дуб. Усі надзвичайно здивувались, що я се дістав бо то дуже добре etc. і одноголосно узнали, що я маю протекцію і що мусівям о те просити etc.»⁸⁰

Зі сторінок CV о. Ковча видно, що по ординації він одразу ж отримав особливу протекцію від митрополита Андрея. Однак замість того, щоб відправити молодого о. Ковча на місце сотрудника до Дубович, Владика Андрей направили його до Чех⁸¹, і теж з особливих мотивів: *«На другий день, однак, закликали мене Ексцеленциє знова і так сказали: «До Дубовач не підеш, і ту подам інтимнішого характеру причини, але, кажуть підеш до Чех (коло Бродів)...» і знова, що то місце довіри, що там на православя*

⁷⁸ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). Ф. 201. Оп. 2а. Спр. № 1487. Арк. 24.

⁷⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 358. Оп. 2. Спр. № 185. Арк. 141.

⁸⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 2а. Спр. № 1487. Арк. 24.

⁸¹ Чехи – суч. с. Лугове у Бродівському районі Львівської області.

тягнуть etc.»⁸² Так о. Еміліян Ковч отримав місце довіри і був спеціально направлений до Чех, бо *«там якась є панна з Росії, котра ширить прав.»*⁸³

Вочевидь, для митрополита Андрея Шептицького було важливим відправити до Чех довірену особу через чутки про поширення там православ'я. Як відомо, на той момент митрополит був заангажований в свої уніоністичні плани навернення православних Росії та українських територій Російської імперії, що були частиною проектів Ватикану щодо унійної діяльності на Сході Європи⁸⁴. Відомо також, що в 1908 – 1914 рр. митрополит Андрей Шептицький, маючи таємні повноваження від Папи Пія Х, здійснював адміністративне керівництво діяльністю Католицької церкви грецького обряду в Росії⁸⁵. Відтак, о. Еміліян Ковч відправився до Чех.

В Чехах, однак, обстояла зовсім інша ситуація, ніж собі припускали о. Ковч та митрополит Шептицький. Як виявилось, в Чехах вже були і парох, і сотрудник і через банальну бюрократичну плутанину та недбальство, о. Ем. Ковч так і не був впроваджений на посаду. Щодо «панни з Росії», яка начебто ширить православ'я, о. Ем. Ковч описав ситуацію так: *«А панна – якась сирота тутейша вихована кривими в росії; щоб ширити православя до того она ніяк не доросла – сумніваюсь, чи б годна навіть ширити»*⁸⁶. Так, о. Ковч ні з чим повернувся до Львова. У Львові о. Еміліян Ковч отримав аудієнцію в митрополита, який підтримав його і запропонував інші місця для служби⁸⁷.

Про особливий характер стосунків між о. Ем. Ковчем та митрополитом Шептицьким може свідчити також їх подальше листування, де в своїх листах до Його Ексцеленції о. Ковч просить поради та допомоги в митрополита в полагодженні різних питань і навіть ділиться з митрополитом проблемами

⁸² ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 2а. Спр. № 1487. Арк. 24.

⁸³ Там само.

⁸⁴ Докладніше про це: Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Українсько-польський конфлікт в Галичині та східна політика Ватикану понтифікату папи Бенедикта XV. 1914-1923 рр. Львів, 2006. – с. 177 – 228.

⁸⁵ Там само, с. 214.

⁸⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 2а. Спр. № 1487. Арк. 25.

⁸⁷ Там само, арк. 25-26.

особистого характеру. Так, наприклад, в листі від 26 грудня 1912 р. о. Ковч описує свої переживання і зізнається митрополитові, що його звинувачують в розкраданні книжок з колегіальної бібліотеки під час навчання в Папській Колегії св. Йосафата в Римі: *«Їх Ексцеленція будуть ласкаві зрозуміти, що такий закид, хоча б він був лиш підозрінням, мене, яко чоловіка молодого і менше більше нормального, болить, проте будуть ласкаві не брати мені се за зле, що ось сею дорогою, цю рану моєї душі посьмівам відкрити»*⁸⁸. В іншому листі від 29 грудня 1913 р. о. Ем. Ковч просить вибачення в митрополита через те, що не зміг зустрітися з ним і виказати свою повагу, коли митрополит приїжджав до Боснії, де о. Ковч перебував тоді як місіонер⁸⁹.

Важко з певністю сказати про причини такої прихильності митрополита Андрея Шептицького до молодого о. Ем. Ковча, який одразу отримав від митрополита протекцію та місце довіри. Цілком можливо, що не останню роль тут відіграли авторитет та довіра до самої родини Ковчів, які вже кілька поколінь перебували на службі Греко-католицької церкви. Однак важливо також розуміти, що Андрей Шептицький, ставши митрополитом, намагався реформувати свою церкву, зміцнити її організаційно та інтелектуально, і, що не менш важливо, українізувати її, щоб зробити її життєздатною в складних умовах ХХ ст. За словами Ліліани Гентош, митрополит Шептицький намагався поставити в центрі греко-католицької спільноти українську течію, яка б поборювала москвофільську, бо постійні суперечки між різними течіями всередині Греко-католицької церкви йшли на користь поширення православ'я⁹⁰. Вочевидь, о. Ем. Ковч дуже добре вписувався в ці критерії – він був молодим, відданим і ревним священником, якому було байдуже де служити, мав гарну освіту і чітко виражену українську ідентичність. Можна

⁸⁸ ЦДІАЛ України. Ф. 358. Оп. 2. Спр. № 185. Арк. 139.

⁸⁹ Там само, арк. 141.

⁹⁰ Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Українсько-польський конфлікт в Галичині та східна політика Ватикану понтифікату папи Бенедикта XV. 1914-1923 рр. Львів, 2006. – с. 190.

припустити, що для митрополита о. Еміліян Ковч був цінним кадром в його планах націоналізації/українізації Греко-католицької церкви.

Після невдачі з посадою в Чехах, о. Ем. Ковч за згодою митрополита зголошується на катехитурю в Підволочиських Скалатського повіту⁹¹. Про діяльність о. Ем. Ковча в Підволочиських відомо дуже мало. Сам о. Ковч описує своє перебування в Підволочиських так:

«Там я не мав нічого до роботи і знудьги заложив касу і її вів... Так перебував я в Підволочиських півтора року. – І ще доки в тій парохії був адміністратор, котрого несли – а я йому помагав в Підволочиських і до мене горнулись – то ще йшло, але потім прийшов парох і я вивідив що я пропав з доходами»⁹².

Не вбачаючи ніяких подальших перспектив у Підволочиських і через втрату допомоги від митрополита, о. Ковч вирішує шукати кращої долі в іншому місці і мав навіть намір перейти з Львівської дієцезії до рідної Станіславівської. Зі сторінок вже згаданого вище CV можна дізнатися, що О. Ковч отримав аудієнцію в Станіславівського єпископа Григорія Хомишина, який запропонував кілька місць для служби, однак о. Ковч зізнається, що не мав грошей, щоб навіть туди дістатися, тому від цієї ідеї довелося відмовитися⁹³. Про своє ж перебування в Підволочиських о. Ем. Ковч підважує дуже коротко і ясно: *«Підволочиська неможливі!»⁹⁴*. Відтак, за відсутності інших варіантів, о. Ем. Ковч зголошується на місіонерську роботу в Боснії, в селищі Козарац, серед емігрантів галицьких русинів⁹⁵.

Місіонерська робота в Боснії

Як відомо, після Берлінського конгресу 1878 р. австрійська влада намагалася остаточно закріпити території Боснії та Герцеговини в межах імперії, тому це був єдиний напрямок еміграції, який заохочував уряд

⁹¹ Підволочиська - селище міського типу в Тернопільській області. Адміністративний центр Підволочиського району. Розташоване на правому березі річки Збруч, навпроти міста Волочиська Хмельницької області.

⁹² ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 2а. Спр. № 1487. Арк. 26.

⁹³ Там само, арк. 26.

⁹⁴ Там само.

⁹⁵ Козарац – селище в громаді Прієдор, яке належить ентитету Республіка Сербська, Боснія і Герцеговина. Розташоване в 10 км на схід від міста Прієдор і в 45 км на північний захід від столиці Республіки Сербської Баня-Луці.

Австро-Угорщини. Перші емігранти з Галичини прибули сюди 1890 р., а селище Козарац було одним з перших емігрантських русинських поселень, які постали в Боснії на межі XIX – XX ст.⁹⁶ На поч. XX ст. в Боснії вже нараховувалося близько 10 тис. емігрантів русинів⁹⁷, відтак постало питання задоволення духовних потреб місцевих русинських громад. 1902 р. русинські поселення в Боснії відвідав митрополит Андрей Шептицький і за його сприяння в 1909 р. Папа Пій X підписав декрет про створення Генерального Вікаріату Греко-католицької церкви в Боснії та перших шести парохій⁹⁸. Генеральним вікарієм став ректор греко-католицької духовної семінарії у Львові о. митрат Йосиф Жук, який і довершив організаційну розбудову релігійного життя українців в Боснії та Герцеговині⁹⁹.

Селище Козарац було центром парохії Баня-Лука (т. я. через нього проходила залізниця), в якому нараховувалося 411 греко-католицьких вірян¹⁰⁰. Після створення парохії її очолював о. М. Кіндій, який протягом 1911 р. збудував в Козарац церкву Воздвиження Чесного Хреста¹⁰¹. Як виявилось, в Козарац теж були виступи під гаслом «повернення до прадідівської віри» і декілька родин справді перейшли до православ'я¹⁰². В 1912 р. о. М. Кіндій перейшов до парохії в Прняворі, а на його місце приїхав о. Ем. Ковч.

О. Ем. Ковч зголосився на місіонерську працю та відправився до Боснії з великим бажанням, бо сам вже давно про це мріяв. В своєму CV він зізнається: *«Кількото разів я лиш мріяв про те щоб піти де на місії, хоть*

⁹⁶ Докладніше про це див.: Качараба Степан. Суспільна опіка Греко-католицької церкви над українською еміграцією у Боснії та Герцеговині (кін. XIX – поч. XX ст.) // Україна-Європа-Світ. Збірник наукових праць., с. 275 – 281.

⁹⁷ Там само, с. 276.

⁹⁸ Греко-католицька церква в Боснії. Накладом «Ниви» з друкарні Ставропігійського Інститута. Львів, 1912 р., с. 4.

⁹⁹ Качараба Степан. Суспільна опіка Греко-католицької церкви над українською еміграцією у Боснії та Герцеговині (кін. XIX – поч. XX ст.) // Україна-Європа-Світ. Збірник наукових праць., с. 277.

¹⁰⁰ Греко-католицька церква в Боснії. Накладом «Ниви» з друкарні Ставропігійського Інститута. Львів, 1912 р., с. 6.

¹⁰¹ Там само.

¹⁰² Качараба Степан. Суспільна опіка Греко-католицької церкви над українською еміграцією у Боснії та Герцеговині (кін. XIX – поч. XX ст.) // Україна-Європа-Світ. Збірник наукових праць., с. 279.

кілька молодших літ ... попрацювати для Бога. Тішуся що нема ніч більше нігде і так легше мені буде переконати жінку і родину»¹⁰³. Однак, приїхавши до Боснії з родиною, о. Ковч зістав зовсім протилежну картину, ніж він очікував. О. Ем. Ковч зіткнувся банально з проблемою виживання через відсутність будь-яких зручностей чи ресурсів та пристосування до нових складних умов життя в чужому середовищі. Своє подальше перебування в Боснії о. Ковч описує з відчутним розпачом та відчаєм:

«Ну і в кінці я приїхав до Козарац – а ту ані поля ані хати – всьо чуже – всьо недовірливе – зволоч – вертав б ям – та річ в дорозі впрочім нема за що. – Що ж робити властиво?! Ту чоловік ніч немає – і на дорогу зазичився і так вже мав трохи довгу. – Хоть камінь до шиї і в воду. Господи! – Ти знаєш що я прожив тої ночі як приїхавям! Але коли вже ту і нема виходу – мус рятоватись – меланхолія мало pomoже! Десь то я і помешкання наняв і починаю жити – не жити – і не бідити – а мучитись. Тут я перший раз в життю пізнав що то є «голод». ... І там тих довгів незаплатив і нові зробив, І ту робив там віддавав – крутив – вертів на всі можливі способи і ніяк – ніяк – ніяк негоден був викрутити»¹⁰⁴.

Щодо самої місіонерської праці та пасторальної діяльності о. Ковча в Боснії відомо теж небагато. Впродовж перших двох літніх місяців 1912 р. о. Ковчу в Козарац ще допомагав Н. Будка¹⁰⁵, який вже 12 липня був призначений Папою Пієм XI першим єпископом Греко-католицької церкви в Канаді і невдовзі покинув Боснію¹⁰⁶. Дочка о. Ем. Ковча Анна-Марія у своїх спогадах згадує, що тато [о. Ем. Ковч – А.Н.] часто від'їжджав подовгу і цілі дні проводив в дорозі, відвідуючи поселенців, які жили на узбіччях гір. Життя самих же поселенців було досить бідне та убоге¹⁰⁷. Дочка о. Ковча пише також, що тато часто привозив із собою дітей поселенців, щоб прогодувати, а при черговому від'їзді відвозив їх назад: *«Лишаючи дітей*

¹⁰³ ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 2а. Спр. № 1487. Арк. 27.

¹⁰⁴ Там само.

¹⁰⁵ Качараба Степан. Суспільна опіка Греко-католицької церкви над українською еміграцією у Боснії та Герцеговині (кін. XIX – поч. XX ст.) // Україна-Європа-Світ. Збірник наукових праць., с. 279.

¹⁰⁶ Цікаво те, що Никита Будка, як і о. Ем. Ковч, теж став священномучеником, а в 2001 р. їх обох було визнано блаженними Папою Іваном Павлом II.

¹⁰⁷ Ковч-Баран Анна-Марія. За Божі правди і людські права: збірник на пошану Еміліяна Ковча. – Саскатун, 1994. – С. 19.

опіці Мами звичайно додавав, нехай з'їдять щось іншого як їдять у дома, та побавляться трохи забавками наших дітей»¹⁰⁸. Життя емігрантів, вочевидь, постійно перебувало на межі виживання, як, власне, і життя самого о. Ковча. Ось так описувалося життя поселенців русинів в газеті «Емігрант» за 1913 р.: «...були се бідні темні анальфабети, одні з якимсь грошем, а інші без них; всі надіялися даром землі “царовини”, чекали роками на ту царовину, терпіли, голод, нужду, мучила їх пропасниця, тай одні з розпуки п'яничили, другі жебрали, інші жили буковим листем і пухли з голоду...»¹⁰⁹.

Переживаючи страшну скруту і постійні намагання банально вижити, о. Ковч, дійшовши до відчаю, писав: «Кінець-кінців – я видів що остає мені хіба одно гаракірі»¹¹⁰. Набравши боргів, о. Ем. Ковч зізнається, що почав вже й зичити гроші з церковної каси, бо немав навіть, що їсти і чим годувати родину¹¹¹. Відтак, о. Ковч з проханням допомоги написав листа до генерального вікарія о. митрата Й. Жука, однак залишився без відповіді. За ним послідував лист від 29 грудня 1913 р. до митрополита Шептицького, в якому о. Ковч в розпачі описував своє становище та життя в Боснії:

«...І вже потім можуть Їх Екциленция видіти, як ту чоловік мусить жити всіма забутий...Я жив все як найощаднійше...не мав жадних претенсій, ніякої праці небоюся, а лиш того не хто иньший, а сам Церковний уряд вгнали мене в таке положеня, де я є совершенно зруйнований і стою перед порогом страшної компрометації, ну і нужди материяльної. Що властиво маю робити?! Я преці ту як на пустини. То не є Галичина. На мене всі дивяться і добре обсервуютъ. Я несмію, ad extra, що найменше, виступати, як остатний який, я мешкаю в чисто турецькм місті, а чисто сербські околиці, одже між народами, що перед усім на поверховність звертає увагу і після неї судить і віру»¹¹².

Окрім опису свого скрутного становища, з листа випливає також, що о. Ковч, вочевидь, вважав свою місію як місіонера проваленою. Перебуваючи в сербсько-турецькому середовищі, о. Ковч як священник вважав себе

¹⁰⁸ Там само, с. 21.

¹⁰⁹ Семак В. На часі // Емігрант. – 1913. – липень і вересень.

¹¹⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 2а. Од. 36. № 1487. Арк. 28.

¹¹¹ Там само.

¹¹² ЦДІАЛ України. Ф. 358. Оп. 2. Од. 36. № 185. Арк. 141.

скомпрометованим, бо на нього всі дивляться і «на поверховість звертають увагу», а як можна ширити віру, коли ти й сам ледве зводиш кінці з кінцями?

З цього моменту також бере початок конфлікту між о. Ем. Ковчем та Церквою і її структурами, бюрократизм яких, вочевидь, о. Ковч не зносив¹¹³. Ще в 1911 р., перебуваючи в Чехах, через те, що його ніяк не могли впровадити на посаду по причині бюрократичних інтриг, о. Ковч писав митрополитові: *«Виджу однак ясно, що єслиб я ще і десять разів переїхав зі Львова до Чех з усякими можливими і неможливими прогульками до деканів, та містдеканів, однако не стану на чілось позитивнім, а лиш марне трачу дорогий час ... Я вже преці їжджу щось чотири дни по усяких Органах та Властях»*¹¹⁴.

Щодо місії в Боснії, то о. Ковч вважав себе зрадженим та обдуреним, бо його *«урядовий конкур обманив»*¹¹⁵, а генеральний вікарій в приватному листуванні обіцяв о. Ковчу і будинок, і 10 моргів землі, однак по приїзді о. Ковч не мав навіть найнеобхідніших умов для проживання, в чому він зізнається в листі до митрополита зі словами: *«Тепер ту нич нема, я ані ту жити не можу, ані немаю за що ... Генеральному Вікаріатови ані сниться мені дати поміч»*¹¹⁶. В своєму CV о. Ковч також розповідає, що не мав в Боснії ніяких доходів, бо місцеві поселенці не звикли винаймати служб і навіть ховали себе самі, тож за три роки його перебування там він поховав лише шістьох¹¹⁷. В такій ситуації митрополит Шептицький, співчуваючи о. Ковчу, радив йому вертатися до Галичини, але більше нічим зарадити не зміг¹¹⁸.

Щоб знайти гроші на повернення до Галичини, о. Ем. Ковч вдався до певних фінансових махінацій, про що він пише у власному ж CV. Взяв

¹¹³ В подальшому цей конфлікт тільки набиратиме обертів, що й призведе до написання о. Ем. Ковчем в 1932 р. його відомої праці «Чому наші від нас утікають?», в якій він виступить з гострою критикою Церкви.

¹¹⁴ Там само, арк. 137.

¹¹⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 2а. Од. 36. № 1487. Арк. 28.

¹¹⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 358. Оп. 2. Од. 36. № 185. Арк. 141.

¹¹⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 2а. Од. 36. № 1487. Арк. 28.

¹¹⁸ Там само.

позичку в банку на 17 тис. крон, щоб купити поле і на ньому якось заробити, а зароблені гроші віддати на сплату боргів і повернутися до Галичини. Вдалося знайти і гарантів, і покупців на поле, однак розпочалася Перша Світова війна і ціна поля впала на половину, банки позички не видавали, а гаранти вже не хотіли підписуватися на позичку¹¹⁹. О. Ковч замість гарантів вирішив підробити підписи і так вдалося взяти позичку, однак коли він зрозумів, що вже не в силах оплатити відсотки, то *«взяв урльоп¹²⁰ і втік до Галичини, щоб може ту як розкрутити»¹²¹*. Ось так авантюрою втечею з далеких Козарац і завершилася місіонерська праця о. Ем. Ковча в Боснії.

Повернення до Галичини

О. Ем. Ковч повернувся до Галичини на поч. вересня 1915 р., як раз тоді, коли територія Галичини була звільнена від окупаційних військ російської армії. Повернувшись до Галичини, о. Ковч почав просити про нове місце і згадує, що вільних місць для служби під час війни було аж біля сотні, однак йому надали посаду завідателя в Сарниках Горішних¹²², що о. Ковч сприйняв з великим розчаруванням: *«Се нагорода за трирічної туртури! То заохота для молодого священника! ... ну і по сесії дають мені Сарники Горішні – де 14 літ вже нема церкви а хата близька упадку (28 моргів) – рівночасно – одному що є лиш 1 рік свящ. [священником – А. Н.] дають посаду о 250 мор [моргів – А. Н.] etc. («Бог да простить і помилує!»)¹²³*. Невдоволення рішенням церковного уряду, яке о. Ковч вважав несправедливим по відношенню до себе після трирічних страждань в Боснії на місіонерській праці, тільки поглибило конфлікт між ним та Церквою.

Приїхавши з родиною на посаду до Сарник Горішних, о. Ковч застав жахливі умови, нічим не кращі за Боснію: *«мешкаю в помешканню, де був холеричний шпиталь, сплю на ліжку, де лежали тифусові..., і на подушках з*

¹¹⁹ Там само, арк. 28-29.

¹²⁰ Урльоп – відпустка.

¹²¹ ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 2а. Од. 36. № 1487. Арк. 28-29.

¹²² Сарники Горішні – суч. с. Сарники Рогатинського району Івано-Франківської області.

¹²³ ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 2а. Од. 36. № 1487. Арк. 29.

хати, з котрої ховавям на скарлатину ... Відправляю знова на вівтарі, на котрім промітаю собі від снігу лиш таке місце, де може стояти чаша»¹²⁴. Далі в своєму CV, кидаючи закид в бік церковного уряду, о. Ковч іронічно підмічає: «Але, на диво – доходи ... Якби отси знали в Консисторії – зараз би перенесли»¹²⁵.

В той же час Митрополита Консисторія розпочинає канонічний судовий процес проти о. Ем. Ковча, звинувачуючи його в розкраданні церковних грошей в Козарац і підроблення векселів на позичку в 17 тис. крон¹²⁶. О. Ковч отримав аудієнцію в митрополита Шептицького, де представив йому всю справу, однак це нічим не допомогло і о. Ковч, вочевидь, потрапив в немилість: «я приїхав до Львова і був у Ексцеленції – Ексцеленція, коли я їм точно представив справу, ще мене поганьбили; я знова видячи, що они дістали *idée fixe* – стиснув зуби і пішов»¹²⁷. О. Ем. Ковч був в розпачі, почував себе покинутим, зрадженим і несправедливо осудженим, що тільки погіршило його ставлення як до Церковного Уряду, так і до очільників ГКЦ: «Очевидно що притім усім Ексцеленції Хомишин – Шептицький – дальше о. Жук і Білецький і ціла консисторія остануть усе людьми світлими – чесними і мудрими – а я – скажім – півголовок...»¹²⁸. В якості свого виправдання о. Ем. Ковч 20 листопада 1915 р. пише своє вище згадуване *Curriculum vitae*, яке закінчує словами:

«Я молодий (значить дурний) – запалений до праці чоловік ... Я був готовий на приказ настоятелів піти навіть між готентотів – тим більше, що і жону дібравям собі, котру можу до всего намовити. – В тім запалі і ревності я працював не на мої сили, а понад сили двох таких як я. – Я щадив і відмовляв собі найконечнійших річей, щоб задержатися в фінансовій рівноазі. – Та тут прийшли мої настоятелі: О.О. Хомишин + Митрополит ... [Далі текст обривається – А. Н.]»¹²⁹.

¹²⁴ Там само, арк. 30.

¹²⁵ Там само.

¹²⁶ Там само, арк. 33.

¹²⁷ Там само, арк. 30.

¹²⁸ Там само.

¹²⁹ Там само, арк. 31.

Свої ж протиправні дії о. Ковч характеризує як «розпучливий акт ратунку перед голодовою смертю»¹³⁰, натомість Апостольська Адміністрація назвала *Curriculum vitae* о. Ковча «негідною самообороною через ідкі інкєтиви супроти різних осіб, котрі або були або і тепер суть його зверхниками – настоятелями»¹³¹.

Справа канонічного процесу проти о. Ковча набрала великих обертів через важливість місіонерської місії в Боснії та присутності там ГКЦ, а такий скандал міг коштувати компрометацією всієї місії, про що Митрополичій Консиссторії писав Апостольський адміністратор о. Олекса Базюк: «В руках о. Ем. Ковча тепер не лише честь його тай судьба лична, але і честь цілого нашого стану священничого особливо ж в тутешній місії...»¹³². Як відомо, декретом від 7 жовтня 1914 р. Папою Бенедиктом XIV в Боснії була створена Греко-католицька дієцезія з центром як раз таки в с. Козарац, яка підпорядковувалася напряду Римському престолу. На чолі дієцезії став Апостольський адміністратор о. О. Базюк¹³³. Відтак, подібна компрометація греко-католицького духовенства загрожувала існуванню самої місії в Боснії.

Справа канонічного процесу на додаток ще й затягнулася через військові дії. В листі Митрополичій Консиссторії від 31 травня 1916 р. о. Ем. Ковч описує труднощі військового стану, через які йому не вдавалося полагодити цю справу:

*«Я з нова, мимо старань, ніяк неміг там дістатися, раз тому, що мешкаю в вузькій області воєній, другий раз, що ту була епідемія і навіть несмівям моїх парохіян в так прикрім часі, наражати на брак помочи духовної, ну, а вкінци, що годі дістати фіри, бо страшний брак коней, а ті, що є, завжди зареквіровані ... Одже, що я тому винен, що тепер такі часи настали!»*¹³⁴

¹³⁰ Там само, арк. 30.

¹³¹ Там само, арк. 32.

¹³² Там само, арк. 50.

¹³³ Качараба Степан. Суспільна опіка Греко-католицької церкви над українською еміграцією у Боснії та Герцеговині (кін. XIX – поч. XX ст.) // Україна-Європа-Світ. Збірник наукових праць., с. 277.

¹³⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 2а. Од. 36. № 1487. Арк. 59.

Попри все, о. Ковч повернув гроші, які були запозичені ним з церковної каси в Козарац¹³⁵. Митрополича Консисторія і Апостольський Адміністратор зобов'язали о. Ем. Ковча повернути решту боргів і векселі всім гарантам з позички, яку він взяв в Боснії, і на цьому в листопаді 1916 р. справу вдалося закрити¹³⁶.

1.3. О. Еміліян Ковч та українсько-польський конфлікт в Галичині 1918-1923 рр.

Австро-Угорська імперія не змогла пережити Велику війну та зберегти цілісність своєї імперії. На уламках монархії Габсбургів русини-українці та поляки почали будувати власні держави, і ті й інші розглядали Галичину як невід'ємну частину своїх майбутніх держав. Відтак уникнути соціальних, міжконфесійних та міжнаціональних конфліктів було майже неможливо.

Після маніфесту імператора Карла I про федералізацію імперії в жовтні 1918 р. галицькі русини-українці вирішили реалізувати свої державотворчі наміри. Зокрема Президія української парламентарної репрезентації у Відні під проводом Є. Петрушевича скликала у Львові 18 жовтня 1918 р. з'їзд всіх українських членів австрійських виборних органів. На цьому з'їзді було утворено Українську Національну Раду, яка 1 листопада 1918 р. проголосила створення Західно-Української Народної Республіки¹³⁷. Греко-католицьке духовенство одразу ж підтримало національні прагнення власної пастви. Зокрема, у роботі з'їзду взяли участь: митрополит Андрей Шептицький як член верхньої палати австрійського парламенту і член-вірилист галицького сейму, єпископ Станіславівський Григорій Хомишин, єпископ Перемишльський Йосафат Коциловський, о. Степан Онишкевич, о. Омелян Погорецький, о. Северин Метелля, о. Іван Яворський, о. Іван Капустинський

¹³⁵ Там само.

¹³⁶ Там само, арк. 66.

¹³⁷ Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Українсько-польський конфлікт в Галичині та східна політика Ватикану понтифікату папи Бенедикта XV. 1914-1923 рр. Львів, 2006. – С. 233.

та о. Олександр Стефанович¹³⁸. 1 листопада 1918 р., коли українці взяли під свій контроль Львів, митрополит Шептицький висловив своє задоволення з того, що переворот був вдалим¹³⁹. Вже 3 листопада митрополит Шептицький відслужив урочисту відправу в катедрі Св. Юра на честь повстання Української держави¹⁴⁰. Таким чином, митрополит Шептицький однозначно став на український бік в ході конфлікту.

Разом з тим, релігія та обряд в Галичині можливо були чи не найголовнішим чинником, який відрізняв русинів-українців від поляків.¹⁴¹ Відтак українсько-польський конфлікт, який розгортався в Галичині, набував ще й забарвлення міжконфесійного протистояння, оскільки ворогуючі сторони належали до різних обрядів Католицької Церкви. Війна, вочевидь, також стала тим каталізатором, який ще більше поглибив процес «націоналізації» греко-католицького духовенства.

Інструментом вирішення взаємних територіальних претензій поляків та українців стало насильство. Так спалахнула українсько-польська війна. Бої за Львів тривали три тижні (21 день)¹⁴². Львівський архієпископ Юзеф Більчевський та митрополит Андрей Шептицький намагалися сприяти порозумінню між ворогуючими сторонами. Митрополит Шептицький спонукав українське командування до «людяного обходження з населенням»¹⁴³. Однак, дії духовних владик не зупинили ескалації конфлікту.

В ніч з 21-го на 22-ге листопада 1918 р. польські війська витісняють українців зі Львова. Почав формуватися польсько-український фронт, з

¹³⁸ Микитюк Дмитро. Українська Галицька Армія: у 40-річчя її участі у Визвол. Змаганнях в 1918-1920 рр.: (матеріяли до історії) / [Д. Микитюк]. - Вінніпег: Видав хорунжий УСС Д. Микитюк, 1958 - 1976. [Т. 1]. - 1958. - с. 306.

¹³⁹ Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Українсько-польський конфлікт в Галичині та східна політика Ватикану понтифікату папи Бенедикта XV. 1914-1923 рр. Львів, 2006. - С. 234.

¹⁴⁰ Там само, с. 246.

¹⁴¹ Детальніше про це див.: Іван-Павло Химка. Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772 – 1918. // Ковчег. Науковий збірник статей з церковної історії / ред. Ярослав Грицак, Борис Гудзяк. Число 1. – Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету ім. І. Франка, Інститут історії Церкви, 1993. – С. 80 - 88.

¹⁴² Шанковський Лев. Українська Галицька Армія. Воєнно-історична студія. – Вінніпег, 1974 р. – С. 104.

¹⁴³ Там само, с. 247.

трьома основними районами інтенсивних військових дій: на підступах до Львова, коло Хирова та під Рава-Руською¹⁴⁴. Одночасно з формуванням фронту в листопаді-грудні 1918 р. розпочалася й організація структури служби капеланства або польового духівництва Української Галицької Армії (далі – УГА)¹⁴⁵.

Родина Ковчів – о. Ем. Ковч, його старший брат Євстахій та їх батько о. Григорій – приєдналися до УГА. Євстахій не був священником, тож пішов на війну добровольцем УГА¹⁴⁶. О. Григорій став польовим духівником II-го Галицького Корпусу полковника Мирона Тарнавського¹⁴⁷. 34-літній о. Ем. Ковч приєднався до 3-ї Бережанської бригади II-го Галицького Корпусу і був призначений капеланом Кошу. З ним і виїхав на фронт під Львів¹⁴⁸. Як польовий духівник опікувався також хворими та пораненими в польовій лікарні ч. 4¹⁴⁹.

Про діяльність о. Еміліяна Ковча в якості капелана УГА залишилося чимало спогадів. Зокрема, підхорунжий 3-ї Бережанської бригади Роман Долинський¹⁵⁰ згадує про о. Ковча:

«Ще молодий тоді о. Ковч був повний енергії та сил. Не було кутка в Коші, де б наш Духовник не появлявся кілька разів на день. Не було відтинку розгалуженого життя Коша, в якому наш духовник не брав би відповідної для нього участі. Кожного ранку, після відслуження Божественної Літургії, о. Ковч поспішав до шпиталю, що був уже

¹⁴⁴ Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Українсько-польський конфлікт в Галичині та східна політика Ватикану понтифікату папи Бенедикта XV. 1914-1923 рр. Львів, 2006. – С. 234.

¹⁴⁵ Докладніше про це див.: Забзалюк Д. Є. Душпастирська служба українських військових формацій першої половини ХХ ст.: монографія / Д. Є. Забзалюк. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – с. 83-93.

¹⁴⁶ Мацелюх Василь. Блаженний отець Омелян Ковч. // «Грегит» - історико-краєзнавчо-туристичний часопис, №7, 2010-2011 рр., С. 80.

¹⁴⁷ о. Іван Лебедович. Полеві духовники Української Галицької Армії. — Вінніпег (Канада): видав о. Іван Лебедович, 1963. — с. 83.

¹⁴⁸ Забзалюк Д. Є. Душпастирська служба українських військових формацій першої половини ХХ ст.: монографія / Д. Є. Забзалюк. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – с. 102.

¹⁴⁹ о. Іван Лебедович. Полеві духовники Української Галицької Армії. — Вінніпег (Канада): видав о. Іван Лебедович, 1963. — с. 83.

¹⁵⁰ Роман Долинський – воював у складі 3-ї Бережанської бригади УГА у званні підхорунжий. Під час Другої Світової війни вступив добровольцем до 14-ї гренадерської дивізії Ваффен СС «Галичина», став командиром кінної сотні, отримав звання підполковника. Після війни із залишками Української національної армії перебрався до табору в Італії. В 1948 р. переїхав до Німеччини, згодом – до Великої Британії, де тривалий час очолював Спілку українських вояків Великої Британії. Емігрував до США, де й помер в 1961 р.

наповнений раненими учасниками боїв за Львів. Щодня можна було бачити його на полі вправ, в канцелярії, в магазинах, де він полагджував скарги окремих частин чи вояків. Він завжди знаходив час вислухати різнорідних жалів вояків та спосіб полагодити їх – радше своїм авторитетом та здібністю, як правним регуляміном. Для тодішнього команданта Коша, отамана П. Бігуса, о. Ковч був чи не найкращим помічником у виховній праці....треба дивуватися цій невиданій енергії та здібності полагоджувати найскладніші справи в таких обставинах»¹⁵¹.

Такий образ о. Ем. Ковча як військового капелана постає на сторінках спогадів вояків з 3-ї Бережанської бригади. Вищезгаданий Роман Долинський згадує слова о. Еміліяна Ковча: *«Я маю досвід з війни і знаю, що вояк на лінії фронту почуває себе найкраще, коли бачить там теж лікаря та духовника»¹⁵²*. Вочевидь, о. Ковч як відданий своїй справі священник щиро переймався долею своєї пастви, учасників війни, розумів значимість своєї ролі на передовій для вояків, поранених і хворих. Як польовий духівник о. Еміліян Ковч виконував ще й обов'язки ведення обліку полеглих вояків, організацію їх поховань та влаштування стрілецьких цвинтарів¹⁵³.

Військові капелани також допомагали в організації матеріального забезпечення військових, підтримували зв'язок з місцевим населенням та своїми колишніми парафіями. Так, наступний спогад про о. Ковча повідомляє історію про те, як він перед Великоднем 1919 р. зібрав у Бережанах подарунки для військових та з невеликою делегацією від міста привіз їх на лінію фронту під Львів, де як раз 3-тя Бережанська бригада тримала облогу міста:

«Саме в ніч під Воскресіння ми без пригод прибули на позицію та поділились Свяченим, яке поблагословив там же о. Ковч після короткого Молебня. Командант передової застави попередив, що поляки на світанку наших свят можуть зробити наскоки, розраховуючи на нашу неувагу. Так і сталося. На світанку поляки відкрили

¹⁵¹ о. Іван Лебедович. Полеві духовники Української Галицької Армії. — Вінніпег (Канада): видав о. Іван Лебедович, 1963. — с. 137 – 138.

¹⁵² Там само, с. 138.

¹⁵³ Забзалюк Д. Є. Служба капеланства в Галицькій Армії (1918–1919) / Д. Є. Забзалюк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2006. – № 571 : Держава та армія. – с. 278.

вогонь з кулеметів, гранатометів та крісів. Був ранений один вояк в ногу. Вже розвиднялось, ворожий вогонь слабшав, бо поляки мабуть чекали на підкріплення. Отець Ковч піднявся разом з нами винести раненого в запілля та передати його до полевого шпиталю для першої допомоги»¹⁵⁴.

Разом з 3-ю Бережанською бригадою о. Еміліян Ковч пройшов і події Чортківської офензиви в червні 1919 р.¹⁵⁵, і перехід військ УГА за Збруч, що слідував за нею¹⁵⁶. Подальша доля о. Еміліяна Ковча на фронтах війни в 1919 р. залишається маловідомою і ґрунтується, переважно, на спогадах його дочки Анни-Марії. Судячи з її слів, ці спогади вона заслухала з розповідей батька, тобто самого о. Ковча¹⁵⁷.

В середині липня 1919 р. 50-тисячна УГА перетинає річку Збруч, що колись слугувала кордоном між імперіями Габсбургів та Романових, щоб приєднатися до військ Симона Петлюри на Поділлі в боротьбі з більшовиками. Вочевидь, тоді більшовицькі війська і розбили частину 3-ї Бережанської бригади, про що пише дочка о. Ковча. Згідно її свідчень, вояків УГА разом з батьком взяли в полон, помістили у вантажні вагони потягу і повезли в невідомому напрямку¹⁵⁸. Далі з її опису починається ціла кінематографічна історія:

«Несподівано в час цієї дороги поїзд зупинився серед поля, щоб прочистити вагони з померших та подати до нього води. Батько, завважившись крізь не зовсім закриті двері вагону більшовицького вояка заговорив до нього, що він священник, якому треба ще жити, щоб молитися за вмираючих, а він просто гине зі спраги й духоти, - чи не міг би вийти на хвилину. Вояк навіть не думав довго, відкрив двері й каже "Йди, пий воду й набірай сили!" А коли батько повернувся, вояк скочив у вагон, крикнув "Батюшка, а

¹⁵⁴ о. Іван Лебедович. Полеві духовники Української Галицької Армії. — Вінніпег (Канада): видав о. Іван Лебедович, 1963. — с. 138.

¹⁵⁵ Там само.

¹⁵⁶ Там само, с. 83.

¹⁵⁷ Ковч-Баран Анна-Марія. За Божі правди і людські права: збірник на пошану Еміліяна Ковча. — Саскатун, 1994. — С. 24.

¹⁵⁸ Там само.

пам'ятай молитися за Луку" і закрив перед Батьком двері. За хвилину поїзд рушив з місця і відїхав»¹⁵⁹.

Кінематографічний характер даного епізоду дійсно нагадує ледь не справжню військову драму. Виказавши себе більшовику, що він священник, о. Ем. Ковч мав би приректи себе на вірну смерть, однак натомість ми бачимо, що вояк Червоної Армії як раз і рятує о. Ковча через те, що він священник. Історія дійсно гідна подиву. Однак цілком ймовірно, що ця історія дивовижного порятунку дійсно мала місце. Навряд чи о. Ковч мав на меті спеціально вигадувати таку історію.

Після цього о. Ковч буквально «блукав полями», не знаючи, де він. Знову натрапив на більшовиків – його долучають до полонених військових УГА, призначених польовим судом на розстріл. Всіх відвозять до лісу, наказують копати ями. Коли ями були вже викопані, всім наказали обернутися до вартових спиною. В цей самий час, коли вартові вже були готові виконати судові рішення, всі кинулися тікати з окопу, разом з усіма побіг і о. Ковч¹⁶⁰.

Після втечі о. Еміліян Ковч знову блукає невідомими просторами, після чого на полі зустрічає жінку, яка згодилася його нагодувати й допомогти. Вона відвела його до своєї хати, нагодувала, і залишила, сказавши, що піде подоїти корову і принесе ще молока. Тут таки о. Ковча мабуть і виказав його однострій військового капелана. Згідно з розпорядженням ДСВС від 22 квітня 1919 р. польові духівники повинні були мати такий же однострій, як і старшини УГА¹⁶¹. Тож повернулася жінка вже з польською поліцією. На прохання о. Ковча поліцейські зголосилися відвести його до польського священника, який взяв о. Ем. Ковча на поруки і таким чином врятував його від арешту. Та вдача о. Ковча протрималася недовго. Невдовзі по нього вже

¹⁵⁹ Там само.

¹⁶⁰ Там само.

¹⁶¹ о. Іван Лебедович. Полеві духовники Української Галицької Армії. — Вінніпег (Канада): видав о. Іван Лебедович, 1963. — с. 78-79.

прийшли військові регулярної польської армії і о. Ковч опинився у таборі полонених¹⁶².

Варто нагадати, що після рішення Паризької мирної конференції від 25 червня 1919 р., яке дозволило окупацію польськими військами під командуванням генерала Юзефа Галлера фон Галленбурга територій по р. Збруч, польська військова адміністрація почала застосовувати переслідування за етнічним та релігійним принципом¹⁶³. Серед заарештованих польською військовою адміністрацією було чимало греко-католицьких священників. Арешти греко-католицького кліру в 1918 – 1919 рр. набули чималого розмаху. Одним з наслідків тих процесів стала поява т. зв. «Кривавої Книги»¹⁶⁴. На її сторінках подається список інтернованих і заарештованих священників в 1919 – 1920-х рр. (всього – 612 осіб духовного стану). Серед переліку інтернованих священників Станіславівської єпархії фігурує і о. Григорій Ковч, тобто батько о. Ем. Ковча, однак ім'я самого Еміліяна в тих списках відсутнє¹⁶⁵.

Можливо дані «Кривавої Книги» дещо перебільшені, оскільки сама книга видавалася за розпорядженням ЗУНР, і дані книги склалися як раз в час апогею арештів і переслідувань. Кожна зі сторін конфлікту в цей час намагалася звинуватити іншу в усіх можливих злочинах. У серпні 1919 р. директор департаменту інформації міністерства закордонних справ Польщі подав Апостольському нунцію у Варшаві Акілле Ратті докладні відомості про військові злочини УГА проти цивільного польського населення в Галичині. 26 серпня того ж року Апостольський нунцій отримує листа від греко-католицьких владик (митрополита Шептицького і єпископів Йосафата

¹⁶² Ковч-Баран Анна-Марія. За Божі правди і людські права: збірник на пошану Еміліяна Ковча. – Саскатун, 1994. – С. 24 – 25.

¹⁶³ Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Українсько-польський конфлікт в Галичині та східна політика Ватикану понтифікату папи Бенедикта XV. 1914-1923 рр. Львів, 2006. – с. 251-252.

¹⁶⁴ «Кривава Книга» - книга, видана за розпорядженням уряду ЗУНР (перший том вийшов в грудні 1919 р., другий – в червні 1921 р.), щоб задокументувати всі факти військових злочинів польської військової адміністрації в Галичині проти цивільного населення та греко-католицького кліру.

¹⁶⁵ Кривава Книга / Упорядник, автор прсрсдм. Я. Радевич-Винницький. — Передрук вид. 1919, 1921 рр. — Дрогобич: "Відродження", 1994. – с. 262.

Коциловського та Григорія Хомишина), в якому зазначаються злочини польської військової адміністрації: арешти представників кліру, вбивство 5 священників, акти святотатства та злочини проти українського цивільного населення Східної Галичини¹⁶⁶.

На початку листопада 1919 р. о. Йосафат Жан¹⁶⁷, секретар української місії Червоного Хреста, подав Апостольському нунцію у Варшаві Акілле Ратті список 498 арештованих та інтернованих українських священників і монахів для того, щоб той попідкувався про їх звільнення. Акілле Ратті звернувся з відповідним проханням до Пілсудського, і мав з ним аудієнцію з цим листом. Завдяки цьому, згідно з рішенням ради міністрів Польщі від 15 грудня 1919 р. більшість ув'язненого та інтернованого греко-католицького кліру було звільнено¹⁶⁸. Вочевидь, приблизно в цей час було звільнено і обох оо. Ковчів – Еміліяна та його батька Григорія.

Згідно із свідченнями дочки о. Ем. Ковча, під час перебування в таборі для полонених через жахливі умови він захворів на тиф і декілька тижнів провів у військовому шпиталі¹⁶⁹. Після цього, мабуть, його і звільнили. Батько Еміліяна, о. Григорій Ковч, майже одразу після звільнення помирає на тиф 19 грудня 1919 р. в Староконстантинові, де й був похований¹⁷⁰. О. Ковч згодом зміг дістатися до с. Цапівці¹⁷¹, де проживала його сестра Ольга зі своїм чоловіком – о. Антіном Наконечним, який був в тому селі парохом.¹⁷² Однак тут о. Ковч повторно захворів на тиф і ще декілька тижнів пролежав з

¹⁶⁶ Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Українсько-польський конфлікт в Галичині та східна політика Ватикану понтифікату папи Бенедикта XV. 1914-1923 рр. Львів, 2006. – с. 256.

¹⁶⁷ о. Йосафат Жан – греко-католицький священник канадського походження. В 1910 р. змінив свій обряд з латинського на східний. Був капеланом УГА, був перекладачем та виконував дипломатичні доручення уряду ЗУНР, також був секретарем української місії Червоного Хреста.

¹⁶⁸ Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Українсько-польський конфлікт в Галичині та східна політика Ватикану понтифікату папи Бенедикта XV. 1914-1923 рр. Львів, 2006. – с. 287 – 288.

¹⁶⁹ Ковч-Баран Анна-Марія. За Божі правди і людські права: збірник на пошану Еміліяна Ковча. – Саскатун, 1994. – с. 25.

¹⁷⁰ о. Іван Лебедович. Полеві духовники Української Галицької Армії. — Вінніпег (Канада): видав о. Іван Лебедович, 1963. — с. 83.

¹⁷¹ Цапівці – село Заліщицького району Тернопільської області. В 1965 р. його перейменували в с. Поділля. Під такою назвою воно існує й досі.

¹⁷² Ковч-Баран Анна-Марія. За Божі правди і людські права: збірник на пошану Еміліяна Ковча. – Саскатун, 1994. – с. 25.

гарячкою. Як тільки родина дізналася про повернення о. Ковча, то дружина з дітьми одразу ж поїхали його забрати. Дочка Анна-Марія подає в своїх спогадах опис їх першої зустрічі після війни: *«Побачивши Батька, Мама спершу не пізнала його, – він подавав скоріше на привид як реальну людину й вона навіть втратила була на деякий час притомність: Це був зчорнілий з надмірної гарячки кістяк»*¹⁷³. Так для о. Ем. Ковча закінчується українсько-польський конфлікт, однак травматичний досвід, винесений з війни, залишиться з о. Ковчем ще надовго.

По війні

Після закінчення українсько-польської війни о. Ем. Ковч повертається до своєї душпастирської діяльності і, як свідчать документи, приблизно з сер. 1920 р. впроваджується на посаду завідателя в Борщеві Перемишлянського повіту¹⁷⁴.

Про життя та діяльність о. Ем. Ковча в Борщеві майже нічого не відомо. Єдині архівні документи, які проливають хоч якесь світло на післявоєнний період життя о. Ковча це судова справа о. Олександра Гвоздецького проти о. Ковча.

Суть цієї справи полягала в наступному: о. Олександр Гвоздецький, колишній парох Борщева, вирішив забрати збіжжя та ін. продукти городини, що були посаджені ним того ж року¹⁷⁵. Влада староства та намісництва дали добро, натомість о. Ковч відмовив колишньому парохіві, бо вважав, що має більше прав на ці продукти, і попросив протекції в Митрополичій Консistorії щодо врегулювання цієї справи¹⁷⁶. Однак справа ускладнилася. О. Гвоздецький подав до Митрополичої Консistorії нову скаргу на о. Ковча через те, що з парохіяльної резиденції зникли всі речі колишнього пароха і о. Гвоздецький звинуватив в цьому о. Ковча, і просив Митрополичу

¹⁷³ Там само.

¹⁷⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 2а. Од. 36. № 1487. Арк. 74.

¹⁷⁵ Там само.

¹⁷⁶ Там само, арк. 76.

Консисторію зарадити в цій справі¹⁷⁷.

Сама по собі ця справа великого значення немає, однак цікавим є лист від 30 жовтня 1920 р., який о. Ем. Ковч написав о. Гвоздецькому, щоб врегулювати спір. Важливість цього листа полягає в тому, що він дуже добре характеризує, як пережитий досвід війни вплинув на о. Ем Ковча і його світосприйняття.

Загальний тон листа о. Ковча до о. Гвоздецького є досить зверхнім та агресивним, що сильно відрізняється від способу письма, який був притаманний о. Ковчу до війни. Цілком логічне бажання колишнього пароха о. Гвоздецького забрати власне збіжжя та продукти городини, які він сам і посадив, о. Ковч називає «абсурдом» та «аномалією»¹⁷⁸, а справедливість своєї точки зору аргументує наступним чином:

«В письмі Конс. [Консисторії – А.Н.] сказано що я не маю права до зборів, бо я не орав і не сіяв ... Ви також не орали і не сіяли – тож і Ви немає права, – а речі – Бож проце не знаю, чому би мали бути иньші рації для мене, а иньше для Вас. Що більше говорить за мною, бо я хоч не орав і не сіяв то принаймні ше ту сидів, робив службу, збирав ... і з народженням власного життя і родини оборонив перед большевиками і поляками, тож таки се є більше люч як Ваше!»¹⁷⁹

Отже, о. Ковч вважав себе правим в даній ситуації і основним критерієм справедливості власної точки зору для нього була та засада, що він ту землю «оборонив перед большевиками і поляками». Далі в листі о. Ковч знову згадує свій травматичний досвід і каже, що взагалі не хоче забивати собі голову всім цим процесом, оскільки «я вже і так маю нарушану пам'ять, перебувши три тифи»¹⁸⁰.

Далі о. Ковч пише, що з огляду на його стосунки з Митрополичою Консисторією, то йому вже взагалі немає, що втрачати в цій справі: «Ви однак незнаєте 1) що я в Конс. є так записаний, що я зовсім немаю нич до страчення ... 2) що з усяких начал і властий, оскільки рація за мною, собі робю тільки,

¹⁷⁷ Там само, арк. 77.

¹⁷⁸ Там само, арк. 79.

¹⁷⁹ Там само.

¹⁸⁰ Там само, арк. 80.

як з того жити, що я вже жив...»¹⁸¹. Вищесказані слова о. Ковча яскраво демонструють його ставлення до властей – як церковних, так і світських. Після трирічної місіонерської праці в жахливих умовах на межі виживання о. Ковч переживає ще й розрив в стосунках із ним та церковними властями. Пройшовши фронти українсько-польської війни, два полони, втечу від смерті, втрату батька і тиф, о. Ковчу дійсно вже не було, чого втратити.

Відтак, о. Ем. Ковч починає самоусвідомлювати себе в образі такого собі «аутсайдера», бунтівника, який є «чужим серед своїх». Він не є чужим для Церкви як такої і для своєї пастви. Він залишається вірним священником і добрим душпастирем, однак відчуває, що в системі церковної структури він не вписується. Надалі цей конфлікт тільки поглиблюватиметься, що й призведе до написання в 1932 р. о. Ковчем його відомої праці «Чому наші від нас утікають?», в якій він виступить із гострою критикою ГКЦ та пропозиціями щодо її модернізації.

Повертаючись до вищезгаданого листа о. Ковча до о. Гвоздецького, варто відзначити, що на сторінках листа, який складається з трьох аркушів, о. Ковч тричі згадує про події нещодавньої війни та свою участь в ній. І далі в листі о. Ковч знову аргументує справедливість своєї думки тим, що він пройшов події війни та більшовицької окупації, а о. Гвоздецький – ні: *«се Вам кажу на сумління, що в дійності, лиш своєю повагою, симпатією, котру маю у народу, досвідом який набрав'ям перебуваючи 4 місяці під більшовиками і вкінці ... виратувавям те, що є виратоване»*¹⁸². Вочевидь о. Ем. Ковч, виніс зі свого травматичного досвіду війни та більшовицької окупації¹⁸³ ще й відчуття певної вищості над тими, хто такого досвіду не мав, що було доволі розповсюдженим явищем серед фронтовиків, які пройшли Першу Світову війну¹⁸⁴. Пережитий досвід війни природним чином

¹⁸¹ Там само.

¹⁸² Там само.

¹⁸³ Від 27 липня до 15 вересня 1920 року у Борщеві перебували війська Червоної Армії і був організований більшовицький ревком.

¹⁸⁴ Ерік Гобсбаум. Вік екстремізму. Коротка історія XX віку 1914 – 1991. – К., Видавничий дім «Альтернативи», 2001. – с. 34.

бруталізував о. Ковча і ще більше утвердив в ньому його національну самоідентифікацію, оскільки ідентичності викристалізуються, коли є зовнішній подразник, який кидає виклик і змушує нас задекларувати наші ідентичності.

Незважаючи на певну слушність та долю істини точки зору о. Ковча, Митрополіча Консисторія закрила цю справу все ж таки на користь о. Гвоздецького, зобов'язавши о. Ковча виплатити о. Гвоздецькому 12 тис. марок та повернути пшеницю, що була зібрана з посіву колишнього пароха¹⁸⁵. Що стосується загубленої власності о. Гвоздецького, в чому він звинувачував о. Ковча, то виявилось, що речі були експропрійовані польською військовою адміністрацією¹⁸⁶. Більше відомостей про піврічне перебування о. Ковча в Борщеві немає, а вже на початку 1921 р. о. Ем Ковч отримає посаду в Перемишлянах.

¹⁸⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 2а. Од. 36. № 1487. Арк. 87.

¹⁸⁶ Там само, арк. 80.

Розділ II. «Interbellum»: виклики та випробування міжвоєнного двадцятиліття.

2.1. Парох Перемишлян і Друга Річ Посполита.

Міжвоєнне двадцятиліття є ключовим періодом в житті та діяльності о. Ем. Ковча. Цей період є ключовим для розуміння поглядів о. Ковча та його ставлення до Церкви, влади, традиційності/модерності, масової політики та українського націоналізму. Це також час його найактивнішої душпастирської і громадської діяльності, час апогею його конфлікту із церковними структурами та участь в суспільно-релігійному діалозі ГКЦ. Однак перш ніж говорити про життя та діяльність о. Ем. Ковча в часовому проміжку між двома світовими війнами, варто окремо застановитися на історії міста Перемишляни, парохом якого з 1921 р. й був о. Ковч. Даний зріз дослідження не претендує на всеохопність, а лиш має на меті побіжно показати історичний контекст міста на той момент, коли о. Ковч став його парохом.

Перемишляни перед 1921 р.

Перемишляни (*Przemyszlany*) – повітовий центр Перемишлянського повіту Тернопільського воєводства (нині районний центр Перемишлянського району Львівської області). Місто розташовано на річці Гнила Липа, за 45 км на південний схід від Львова. Перша письмова згадка про Перемишляни датується 1437 р.¹⁸⁷ З сер. XVIII ст. власниками міста були князі Чарторийські,¹⁸⁸ а на поч. XIX місто перейшло у власність графів Потоцьких¹⁸⁹. З 1909 р. через місто проходила залізниця Львів-Підгайці, що сприяло розвитку економіки міста, основою якої була лісозаготівля¹⁹⁰. Місто було транспортним вузлом та спеціалізувалося у лісозаготівлі, що

¹⁸⁷ Лаба Василь. Історія міста Перемишляни від найдавніших часів до 1939 р. – Львів, 2001 р. – С. 4.

¹⁸⁸ Там само, с. 7.

¹⁸⁹ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. — Warszawa : Filip Sulimierski i Władysław Walewski, 1888. — Т. IX : Pożajście — Ruksze. — S. 168.

¹⁹⁰ Лаба Василь. Історія міста Перемишляни від найдавніших часів до 1939 р. – Львів, 2001 р. – С. 12.

передбачало велике число євреїв у його етно-релігійній структурі. Фактично Перемишляни були типовим галицьким штетлем.

На 1910 р. к-ть населення міста складала 4962 особи, з яких 2838 були євреями¹⁹¹, тобто якщо підрахувати, то євреї складали на той час приблизно 57% населення міста. Точних даних к-ті українського та польського населення немає, але у відсотковому відношенні українці становили приблизно 10%¹⁹² населення міста і поляки відповідно десь більше 30%. Якщо вірити спогадам Юзефа Колабінського, колишнього мешканця Перемишлян (єврея за походженням), то близько 90% поверхових будинків в центрі міста належали євреям¹⁹³. Згідно свідчень того ж Ю. Колабінського, то в центрі міста ще з XVIII ст. стояла синагога, а окрім неї в місті ще діяли три дома молитви¹⁹⁴. Десь за один км від синагоги на північний захід розташовувалося єврейське кладовище, теж XVIII ст. За 300 метрів від синагоги на південний захід знаходилося ще одне єврейське кладовище XVII ст., яке вочевидь вже не використовувалося. На цьому старому кладовищі був похований рабин Майер і в червні місяці кожного року на його могилу пішки приходили раввіни з Белжца (польск. Bełżec)¹⁹⁵. Єврейське населення міста також мало власну лазню¹⁹⁶.

В Перемишлянах також діяла греко-католицька Церква Св. Миколая, найдавніші документальні свідчення про яку відносяться до 1722 р.¹⁹⁷ Історія ж римо-католицької парафії в Перемишлянах сягає 1642 р., коли були зведені костел та домініканський кляштор¹⁹⁸. Станом на 1914 р. в місті нараховувалося 1260 римо-католиків¹⁹⁹.

¹⁹¹ Pinkas Hakehilot. Encyclopedia of Jewish Communities. – Jerusalem: Yad Vashem, 1980. – Poland. Vol. II: Eastern Galicia. – P. 440.

¹⁹² Лаба Василь. Історія міста Перемишляни від найдавніших часів до 1939 р. – Львів, 2001 р. – С. 13.

¹⁹³ Jewish Historical Institute (далі - JHI). Testimonies collection, file № 5753., p. 2.

¹⁹⁴ Ibidem.

¹⁹⁵ Ibidem.

¹⁹⁶ Лаба Василь. Історія міста Перемишляни від найдавніших часів до 1939 р. – Львів, 2001 р. – С. 12.

¹⁹⁷ Там само, с. 25.

¹⁹⁸ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. — Warszawa : Filip Sulimierski i Władysław Walewski, 1888. — Т. IX : Pożajście — Ruksze. — S. 168.

¹⁹⁹ Лаба Василь. Історія міста Перемишляни від найдавніших часів до 1939 р. – Львів, 2001 р. – С. 28.

Від сер. XVIII ст.²⁰⁰ місто мало парафіяльну школу, яка в 1902 р. була розділена на дві – чоловічу та жіночу²⁰¹. В місті існувала також приватна польська гімназія²⁰², а від 1857 р. в Перемишлянах діяла ще й перша в Австрійській імперії школа бджільництва²⁰³.

Громадське та культурне життя в місті також було доволі розвинутим. З 1901 р. в місті діяла читальня «Просвіти»²⁰⁴. В 1904 р. відкривається в Перемишлянах «Народний дім»²⁰⁵, в приміщенні якого розташувалося кредитне товариство. В 1905 р. в місті також пройшов повітовий курс парамілітарної організації «Сокил», однак інших свідчень про подальшу діяльність «Соколу» в Перемишлянах (аж до відновлення організації в 1925 р.) немає²⁰⁶. В 1910-1911 рр. в Перемишлянах була заснована філія товариства «Сільський господар»²⁰⁷. 1912 р. єврейська громада міста відкрила також власну бібліотеку-читальню. Товариство читальні мало свій статут, за яким проголошувалося, що основною метою діяльності є виробляти в єврейського населення «*жидівський та загальний світогляд*», влаштовувати бесіди про стан справ всього єврейства в державах розсіяння²⁰⁸.

До Першої Світової війни в Перемишлянах розгорнули свою активну діяльність й прибічники москвофільського руху. В місті діяло «Товариство ім. Михайла Качковського»²⁰⁹, а в сусідньому Борщеві москвофіли мали й власну читальню²¹⁰.

Під час Першої Світової війни місто опинилося в зоні бойових дій і

²⁰⁰ Лаба Василь. Історія міста Перемишляни від найдавніших часів до 1939 р. – Львів, 2001 р. – С. 17.

²⁰¹ Там само, с. 21.

²⁰² Там само, с. 24.

²⁰³ Там само, с. 10.

²⁰⁴ Там само, с. 29.

²⁰⁵ «Народний дім» - загальна назва приміщень для організації культурно-просвітницької діяльності, що створювалися в Галичині з др. пол. XIX ст. При них зазвичай працювали бібліотеки та читальні, або різні художні колективи.

²⁰⁶ Там само, с. 32.

²⁰⁷ «Сільський господар» - українське господарське товариство в Галичині, яке діяло в 1899-1944 рр.

²⁰⁸ Лаба Василь. Історія міста Перемишляни від найдавніших часів до 1939 р. – Львів, 2001 р. – С. 30.

²⁰⁹ «Товариство ім. М. Качковського» - галицьке москвофільське товариство, засноване 1874 р. Іваном Наумовичем, одним з провідних діячів галицького москвофільства.

²¹⁰ Лаба Василь. Історія міста Перемишляни від найдавніших часів до 1939 р. – Львів, 2001 р. – С. 30.

сильно постраждало – в 1914 р. згоріло 287 будинків²¹¹. В 1915 р. територія Перемишлян та повіту загалом була звільнена з-під окупації російської армії.

В період українсько-польського конфлікту Перемишляни деякий час знаходилися на території підконтрольній УГА, однак вже навесні 1919 р. сили УГА залишили місто, а в червні Перемишляни остаточно закріпилися за польською військовою адміністрацією²¹². Під час польсько-радянської війни, в ході наступу на Львів, 26 серпня 1920 р. Перемишляни зайняли війська РСЧА. В місті було створено революційний комітет, який мав здійснювати декрети Радянського уряду по перебудові соціально-політичного життя міста на комуністичних засадах, однак вже у вересні того ж року більшовики були витіснені з міста²¹³.

Вочевидь повітове місто Перемишляни було типовим галицьким штетлем – більше половини населення міста складали євреї-юдеї, поляки – трохи більше 30% і українці близько 10%. Місто також мало доволі розвинуте суспільно-політичне життя.

Місто пережило три війни і тричі місто опинялося на лінії фронту, що не могли не відобразитися на житті Перемишлян та його мешканців. Економіка та інфраструктура міста були фактично зруйновані, а к-ть населення зменшилася. Станом на 1921 р. в місті проживало 4093 мешканці²¹⁴, серед яких 2051 осіб були євреями²¹⁵. Якщо порівняти з довоєнним показником (на 1910 р. – 4962 особи), то виходить, що к-ть населення міста зменшилася приблизно на 20%, а к-ть єврейського населення приблизно на 30%.

²¹¹ Там само, с. 14.

²¹² Там само, с. 16.

²¹³ Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Львівська область / Ред. кол. тому: Маланчук В. Ю. (гол. редкол.), Гнидюк М. Я., Дудикевич Б. К., Івасюта М. К., Крип'якевич І. П. та ін. АН УРСР. Інститут історії. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1968. – С. 542.

²¹⁴ Лаба Василь. Історія міста Перемишляни від найдавніших часів до 1939 р. – Львів, 2001 р. – С. 16.

²¹⁵ Pinkas Hakehilot. Encyclopedia of Jewish Communities. – Jerusalem: Yad Vashem, 1980. – Poland. Vol. II: Eastern Galicia. – P. 440.

Початок душпастирської діяльності в кордонах нової держави

О. Ем. Ковч впроваджується на посаду завідателя парохії м. Перемишляни та прилученої парафії села Коросно згідно розпорядження Митрополичої Консисторії 11-го березня 1921 р.²¹⁶ З протоколу передачі церковного майна з'ясовується, що парохіяльна резиденція в Перемишлянах була знищена під час війни, а колишній парох мешкав в с. Коросні, в будинку, яку Єлизавета Новаківська передала для богослужебної фундації²¹⁷.

З архівних документів також видно, що перші дев'ять місяців о. Ковч перебував спочатку на посаді завідателя, але намагався дістати собі посаду пароха. В списку кандидатів конкурсу на посаду пароха в Перемишлянах від 30 червня 1921 р. присутня характеристика й на о. Ковча, в якій сказано: «Є добрим, примірним, характерним і совісним священиком. Спосібний більшістю голосів»²¹⁸. Користуючись своїм правом патронату, граф Потоцький²¹⁹ написав листа від 5 серпня 1921 р. митрополиту Шептицькому, де просив його канонічно інституувати на посаду пароха в Перемишлянах о. Ем. Ковча²²⁰. Наступним є лист вже від о. Ем. Ковча від 1 жовтня 1921 р. до Митрополичого Ординаріату, де він просить надати йому канонічну інституцію на парохії в Перемишлянах²²¹. В усіх наступних документах о. Ковч фігурує вже як парох, тож ймовірно він дістав цю посаду приблизно в жовтні 1921 р.

Як тільки о. Ем. Ковч отримав посаду пароха в Перемишлянах, уряд Тернопільського воєводства відправив листа від 29 жовтня 1921 р. до Митрополичої Консисторії з проханням повідомити Уряд, які душпастирські права та обов'язки тепер має о. Ковч²²². Поява цього, на перший погляд,

²¹⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 1в. Од. 36. 2083. Арк. 8.

²¹⁷ Там само.

²¹⁸ Там само, арк. 15.

²¹⁹ Ймовірно Альфред Потоцький, хоча особу графа Потоцького точно ідентифікувати не вдалося, оскільки документ є сильно пошкодженим і ім'я графа майже не розібрати, натомість точно видно прізвище Потоцький.

²²⁰ ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 1в. Од. 36. 2083. Арк. 16.

²²¹ Там само, арк. 18.

²²² Там само, арк. 19.

дивного листа може бути пов'язана із загальним становищем ГКЦ на поч. 1920-х рр. в новоутвореній Польській державі до підписання Конкордату з Апостольським престолом.

На той час багато аспектів життєдіяльності Католицької церкви в Другій Речі Посполитій ще потребували правового врегулювання і уряд Польщі застосовував для вирішення цих питань нормативно-правові акти Австро-Угорщини²²³. Однак довільне використання польським урядом Конфесійних законів Австро-Угорщини від 7 травня 1874 р. породило багато непорозумінь. Польський уряд часто використовував статті Конфесійних законів щодо заміщення вакантних церковних посад чи відкликання з посад як засіб боротьби з підозрюваним у нелояльності греко-католицьким духовенством. Особливо часто це використовувалося в процесі призначення на парохію священників або усунення з неї, чи переміщення з однієї посади на іншу. Основною ж причиною для відмови в інституції на парохію було інтернування священника в українсько-польській війні²²⁴. Вочевидь, на о. Ковча як колишнього військового капелана УГА, який пройшов польські табори інтернованих священників, одразу ж впала підозра в нелояльності до новоутвореної Польської держави. Відтак, переміщення о. Ковча з посади завідателя на посаду пароха цілком могло викликати увагу з боку уряду воєводства.

Наскільки ж о. Ем. Ковч дійсно був лояльним чи нелояльним до новоутвореної Польської держави однозначно сказати важко. Як відомо, на цей час питання про адміністративно-політичну приналежність Східної Галичини вирішено ще не було, тож в українському середовищі Галичини польську адміністрацію сприймали як окупаційну владу. Галицькі українці саботували перепис 1921 р. та парламентські вибори в листопаді 1922 р. як

²²³ Гентош Ліліана. Митрополит Шептицький: 1923 – 1939. Випробування ідеалів. ВНТЛ-Класика. – Львів, 2015. – с. 25.

²²⁴ Там само.

такі, що порушують спеціальний статус Східної Галичини²²⁵. В 1923 р. Рада Амбасадорів Паризької мирної конференції прийняла рішення про передачу Східної Галичини Польській державі, що викликало обурення та спротив як українського населення Галичини, так і частини греко-католицького духовенства. Єдиним свідченням реакції о. Ем. Ковча на ці події є спогади його дочки Анна-Марії, яка розповідає доволі цікаву, але анекдотичну ситуацію:

«В 1922 році, коли Галичину віддано «під опіку» Польщі, поляки розвішали по всіх містах і селах афіші, на яких повідомляли, що Галичина, рішенням Ради амбасадорів, має бути на 25 років прилучена до Польщі.²²⁶ Хтось повісив такий афіш і на дереві напроти входових дверей до нашої церкви, о. Ковч по дорозі до неї здер той папір і подер. На те й чекали поляки й заскаржили о. Ковча до адміністративного суду. Отець Ковч на свою оборону поставив за свідка польського пароха, але йому про це нічого не сказав. Коли прийшов день розправи, вони обидва стрінулися на коридорі суду. Польський ксьондз каже о. Ковчеві: "Хтось поставив мене за свідка, а я не знаю ані хто, ані в якій справі." Тоді о. Ковч сказав, що то він кличе його за свідка, щоб посвідчив, чи він діяв правильно. Каже йому о. Ковч: це була Велика П'ятниця, в нас винесена Плащаниця і виставлені Найсвятіші Тайни, йду до церкви, а якийсь жидок обернувся задком до Св. Тайн у церкві і читає якийсь папір. Мене кинуло в лютість і я здер той папір, а тепер виходить, що то є протидержавний вчинок. Якби ви, отче, поступили в такому випадку? "Так само як ви" – відповів ксьондз і так заявив на суді, - о. Ковча звільнили від вини і кари»²²⁷.

Важко з певністю сказати, наскільки цьому свідченню можна довіряти. Ніякими іншими архівними джерелами даний інцидент не підтверджується. Однак, якщо ця ситуація й дійсно мала місце, то вона радше демонструє не так лояльність чи нелояльність о. Ковча, як те, що він як священник надавав справам духовним прерогативу над справами світськими. Для о. Ем. Ковча як християнина та душпастиря цілком природньо на першому місці завжди

²²⁵ Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Українсько-польський конфлікт в Галичині та східна політика Ватикану понтифікату папи Бенедикта XV. 1914-1923 рр. Львів, 2006. – С. 414.

²²⁶ Скоріше за все тут помилка – мається на увазі 1923 р., оскільки рішення Ради Амбасадорів про передачу Східної Галичини Польщі було прийнято саме в 1923 р., а не в 1922 р., як йдеться в джерелі.

²²⁷ Ковч-Баран Анна-Марія. За Божі правди і людські права: збірник на пошану Еміліяна Ковча. – Саскатун, 1994. – С. 37.

були справи духовні, а не світські.

Однак, як впливає з поліційної характеристики о. Ем. Ковча²²⁸ за 1923 р., польська адміністрація вважала його не просто нелояльним, а й особливо небезпечним:

Прізвище, ім'я, характер, чи одружений, діти	о. Ковч Еміліан, греко-католицький парох в Перемишлянах. 35 років. Народився в Липівцях, Заліщицького повіту ²²⁹ . Одружений, має трьох дітей віком від 8 до 12 років.
Політична поведінка	Явний ворог всього, що є польське. Фанатичний агітатор, душа повітових таємних антипольських організацій. Опора партії «непримиренних» ²³⁰ .
Чи входить до політичної партії	Фанатичний, непримиренний українець-бойовик.
Цивільна поведінка	Сумлінно виконує священничі обов'язки, без будь-якої матеріальної вигоди організував кооператив, активний та енергійний.
Оцінка, з точки зору державних інтересів	Винятково небезпечний.
Увага	Свідомо ненавидить державу і не приховує цього, фанатик і кандидат в українські «мученики».

Важко з певністю визначити природу появи даної характеристики на о. Ковча. Хоча, варто відзначити, що для польського уряду та місцевої адміністрації греко-католицьке духовенство апріорі вважалося нелояльним до Польської держави та підозрювалося в антидержавній діяльності²³¹.

²²⁸ Державний архів Тернопільської області (далі – ДАТО). Ф. 231. Оп. 6. Од. 36. 506. Арк. 53.

²²⁹ Ймовірно помилка, адже о. Ковч народився у с. Космач

²³⁰ Ймовірно маються на увазі противники приєднання Галичини до Польщі

²³¹ Гентош Ліліана. Митрополит Шептицький 1923 – 1939. Випробування ідеалів. ВНТЛ-Класика. – Львів, 2015. – с. 32.

Місцева польська адміністрація та поліція стежили за поведінкою греко-католицького духовенства та оцінювали рівень їх лояльності до держави²³².

Можна припустити, що дана поліційна характеристика на о. Ем. Ковча з'явилася як наслідок вищезгаданого інциденту із зриванням афіші. Однак, ймовірніше за все о. Ковча записали в ряди «непримиренних» противників Польської держави за його службу в УГА в якості військового капелана. Цікаво також те, за що поліція назвала о. Ковча «кандидатом в українські «мученики», однак за браком джерел прокоментувати це поки що не видається можливим.

Говорячи про лояльність чи нелояльність о. Ем. Ковча до Польської держави, варто також розуміти, що о. Ковч до цього був підданим Австро-Угорщини. Він зростав і формувався як особистість в системі суспільної ієрархії Австро-Угорської імперії, на чолі якої стояв монарх, що уособлював собою образ Помазаника Божого на Землі. Австрійський імператор був католицьким монархом, який керувався в своїй політичній діяльності християнськими ціннісними імперативами.

Натомість нові держави, що постали в Центрально-Східній Європі після Першої Світової війни являли собою іншу модель влади, яка мала переважно секулярний характер. Новопосталі держави базувалися на представницькій демократії, якій потрібні загальна згода й легітимність, що досягаються регулярним голосуванням. Регулярне голосування створює в громадян відчуття, що виборчий процес узакнює створювані уряди²³³. Відтак для багатьох громадян уряди таких новопосталих держав як Друга Річ Посполита просто не мали ніякої особливої легітимності.

Тож, цілком очевидно, що о. Ем. Ковчу в таких нових умовах було важко

²³² Так, наприклад Станіславівський воєвода Юристовський 1924 р. надіслав до міністерства віровизнань та освіти кількісну оцінку лояльності греко-католицького духовенства у своєму воєводстві в порівнянні із ситуацією у Львівському. Водночас він звинувачував митрополита Шептицького в тому, що переважна більшість представників духовенства Львівської дієцезії є нелояльними до Польської держави. Докладніше про це див.: Гентош Ліліана. Митрополит Шептицький 1923 – 1939. Випробування ідеалів. ВНТЛ-Класика. – Львів, 2015. – с. 32.

²³³ Ерік Гобсбаум. Вік екстремізму. Коротка історія XX віку 1914 – 1991. – К., Видавничий дім «Альтернативи», 2001. – с. 131.

визнати легітимність новопосталої Польської держави та виявляти якусь свою особливу лояльність до неї.

На парохії в Перемишлянах

Після впровадження на парохію на плечі о. Ем. Ковча ліг обов'язок відбудовувати парохіяльну резиденцію і місцеву церкву Св. Миколая, які під час війни були сильно пошкоджені, а також будинки «Народного Дому» в Перемишлянах і прилученій парафії с. Коросно²³⁴.

О. Ем. Ковч також одразу став головою читальні «Просвіти», а його брат Євстахій – головою самої «Просвіти». Дружина о. Ковча Марія-Анна була також учасницею Союзу Українок²³⁵. Деякий час о. Ковч також викладав катехитурю в місцевій семикласній школі Пресвятої Марії та у гімназії Королеви Ядвіги²³⁶. За сприяння о. Ковча в Перемишлянах вдалося також організувати аматорський театральний гурток, а також парафіяльний і гімназійний хори²³⁷. Михайло Шкільник, який з 1921 р. був суддею гродського суду Перемишлян, писав в своїх мемуарах, що о. Ковч керував організаційним життям українців в місті²³⁸. Відтак, о. Ковч після впровадження на парохію одразу став проводити доволі активну діяльність.

Невдовзі до о. Ковча приїхав навідатися і митрополит Андрей Шептицький, про що пише в своїх спогадах дочка о. Ковча Анна-Марія:

«...було це десь у 1924 чи 1925 році, Митрополит Андрей були з відвідинами в Перемишлянах і гостював у нашій парафіяльній резиденції. Він просив Батька, щоб усі ми діти, підійшли до нього. Батько казав нам усім шестеро уставитися за роками і чемно, як він наказував, увійти на привітати, як нам казали, «великого гостя». Кожне з нас цілувало руку Митрополита, зголошувало своє ім'я та в котрій класі у школі. Митрополит благословив кожного з нас, повтаряючи сказане ім'я»²³⁹.

²³⁴ Ковч-Баран Анна-Марія. За Божі правди і людські права: збірник на пошану Еміліяна Ковча. – Саскатун, 1994. – С. 26-27.

²³⁵ Там само, с. 10.

²³⁶ Там само, с. 108.

²³⁷ Там само, с. 28.

²³⁸ Шкільник М. Як міг, боронив справедливість...Спогади про пережите під владою Австрії, Польщі, СРСР, Третього Райху/ред. Б. Прах. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету. 2017. – с. 255.

²³⁹ Там само, с. 55.

Важко з певністю сказати, навіщо і з якою метою митрополит приїжджав до Перемишлян, але даний випадок також може свідчити про те, що митрополит Шептицький та о. Ковч, не дивлячись на його часті конфлікти із Церковним урядом, підтримували комунікацію й надалі та мали більш-менш приязні стосунки. Однак незабаром для о. Ем. Ковча розпочалися нові проблеми із Церковним урядом.

В 1926 р. Митрополичий Ординаріат накладає на о. Коча суспензу²⁴⁰ на три місяці за те, що о. Ковч за п'ять років на посаді так і зміг відбудувати парохіяльних будинків²⁴¹. Суспензу невдовзі врешті зняли під обіцянку о. Ковча, що він добудує всі будинки до листопада 1926 р., однак Перемишлянський деканальний уряд прийняв рішення провести економічне слідство проти о. Ковча з метою перевірити всі його рахунки і виявити причини, чому він за п'ять років на посаді так і не зміг відбудувати всіх будинків²⁴². Справа була в тім, що церковний уряд дозволив о. Ковчу продати поле церковної власності розміром 35 моргів²⁴³, щоб за виручені кошти можна було відбудувати всі парохіяльні будинки²⁴⁴. Оскільки поле було продане, а будинки досі не відбудовані, то це викликало підозри з боки церковного уряду у фінансових зловживаннях о. Ковча.

З протоколів слідства²⁴⁵ випливає, що о. Ем. Ковч зміг відбудувати один економічний будинок, провести електрику до церкви, збудувати частину паркану і десь на третину відбудувати парохіяльну резиденцію, в якій він мешкав сам з родиною²⁴⁶. На підставі канонічного слідства 1927 р. проти о. Ковча завідабель Перемишлянського деканату о. Іван Луцишин констатував: *«Правда що о. парох знаходиться від довшого часу в невідрядних матеріяльних відносинах, що его*

²⁴⁰ Суспенза – це покарання, згідно яким священникові тимчасово забороняється відправляти служби та працювати на парафії.

²⁴¹ ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 2а. Од. 36. № 1487. Арк. 92.

²⁴² Там само, арк. 93.

²⁴³ Морг – середньовічна одиниця вимірювання площі ґрунту. В залежності від місцевості та самого ґрунту могла дорівнюватися від 0,33 до 1,07 гектара.

²⁴⁴ ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 2а. Од. 36. № 1487. Арк. 90.

²⁴⁵ Цікаво те, що під час слідства враховувалися лише свідчення католиків, натомість свідчення євреїв вважалися ненадійними, оскільки ті не могли запрягнутися.

²⁴⁶ ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 2а. Од. 36. № 1488. Арк. 7.

навіть компрометує яко священника, з причин йому тільки відомих ... Фактом є однак, що о. Ковч зачав будову хати під примусом зі сторін Високопр. і Всесвіт. Митр. Ординаріату і тільки примус змусить єго до дальшої будови. Наколиби о. Ковч не докінчив будови, то ніхто інший не мігби сего зробити з тої простої причини, що в Перемишлянах нема вже що продавати, а на парохіян нема що числити, бо знають добре о всім і є переконані, що за продане до сего часу поле, можна було хату викінчити»²⁴⁷.

Відтак матеріальне становище о. Ем. Ковча в Перемишлянах теж було доволі скромним, а то й взагалі бідним. На додачу до всього він ще й мусив відбудовувати парохіяльні будинки в Перемишлянах та Коросні після війни. Навряд чи о. Ковча можна було звинувачувати у свідомих зловживаннях та розкраданні грошей, тим паче, що він й сам мешкав в недобудованому будинку разом з родиною, який вже валився. Однак, ця справа знову загрожувала компрометацією о. Ковча в очах його парохіян.

В серпні 1930 р. частина парохіян і справді подали до Митрополичої Консistorії скаргу на о. Ковча з досить серйозними звинуваченнями:

«Підписані гр. кат. парохіяни міста Перемишляни вносять жалобу на невластивости заподіяні тетушиним гр. кат. парохом о. Еміліяном Ковчом котрий з днем кождим запропащує нашу парохію і веде ю до формальної загибелі так, що за кілька літ чи місяців його господарки nebude можна удержати в парохії жадного іншого священника»²⁴⁸.

Деякі парохіяни звинувачували о. Ковча в тому, що він «підобрав собі псевдо-маєтково-церковний комітет», якого ніхто не обирав і за допомогою цього комітету о. Ковч продав в середмісті Перемишлян будівельну площу одному поляку, хоча цю площу збиралася купити читальня «Просвіти» і о. Ковч про це знав, бо він є головою читальні²⁴⁹. Також його знову ж таки звинувачували в тому, що він не добудував парохіяльних будинків і знову створив собі комітет (серед членів якого згадується суддя Перемишлян Михайло Шкільник), без відома якого начебто робить собі все, що хоче і

²⁴⁷ Там само.

²⁴⁸ Там само, арк. 29.

²⁴⁹ Там само.

називають діяльність о. Ковча «дивною диктатурою»²⁵⁰. Звинувачували о. Ковча і в цілій низці інших закидів.

Митрополичий Ординаріат вирішив провести докладну візитацію парохії в Перемишлянах, щоб розібратися в цій справі, однак деканальний уряд листом від 20 жовтня 1930 р. повідомив Ординаріат про неможливість проведення такої візитації, т. як. о. Ем. Ковч з вересня був заарештований та перевезений до в'язниці в Бережанах²⁵¹. О. І. Луцишин, завідаватель деканату, написав в листі до Ординаріату про те, що *«причини до увязнення не було ніякої, лише згляди політичні»*²⁵².

Арешт і Бережанська тюрма

На поч. вересня 1930 р. о. Ковча заарештували за звинуваченням Прокуратури Окружного суду в Бережанах. Як відомо з архівних джерел 2 вересня 1930 р. Прокуратура Окружного суду в Бережанах відкрила карну справу проти наступних осіб:

1. Др. Франца Свістеля, адвоката в Перемишлянах.
2. Євстахія Ковча, голови «Просвіти» в Перемишлянах [брат о. Ем. Ковча, служив в УГА – А. Н.].
3. О. Ем. Ковча, гр. кат. пароха в Перемишлянах.
4. Стефана Кушніра, колишнього судового радника, адвоката в Перемишлянах.
5. Євстахія Безп'ятка, голови «Народного дому» в Перемишлянах.
6. Петра Савчинського, 20 років, без заняття.
7. Мирослава Гриновця, учня 7-го класу гімназії.
8. Др. Ярослава Сахно, лікаря в Перемишлянах.
9. Стефан Безп'ятка, учня 8-го класу гімназії.
10. Яна Заплатинського, столяра.
11. Володимира Трофим'яка, актора театру в Перемишлянах.

²⁵⁰ Там само, арк. 30.

²⁵¹ Там само, арк. 38.

²⁵² Там само.

12. Антіна Гороневича, голови товариства «Дністер»²⁵³.

Слідство звинувачувало всіх вищеназваних осіб у створенні в 1929-1930 рр. в Перемишлянах і Перемишлянському повіті під виглядом «Пласту» «Української Військової Організації» і керівництвом акціями цієї таємної організації в повіті, діяльність якої була направлена на відділення східних воєводств, порушення цілісності Польської держави та дестабілізацію ситуації в державі шляхом бунту та громадянської війни. На час слідства всіх звинувачуваних було тимчасово ув'язнено²⁵⁴.

Дочка о. Ем. Ковча подає в своїх спогадах і опис обставин арешту батька:

«Одного дня ... було віче в Народному домі з участю поверх тисячки людей, бо заля більш не вміщувала. Це був час перед виборами кандидатів на послів до польського сейму²⁵⁵ й українці мали піддержати кандидатуру своїх людей, щоб було кому боронити перед владою їх прав та незалежності від уряду Української Церкви. Як завжди, при таких нагодах, головним бесідником був о. Ковч. Ще віче не скінчилося, а вже поліція оточила Народний Дім, і не даючи нікому вийти з нього, арештовано тоді 42 осіб ... Декого з них звільнили зараз, декого після переслухання на поліційній станиці а яких десять осіб²⁵⁶, між ними й о. Ковча, задержано у поліційному арешті»²⁵⁷.

Митрополит Андрей Шептицький після арешту о. Ковча одразу підтримав його родину і запросив дружину Марію-Анну з дітьми до себе на аудієнцію до Львова²⁵⁸. О. Ем. Ковч просидів в бережанській тюрмі близько трьох місяців. Весь цей час родина о. Ковча отримувала від митрополита щомісячну грошову підтримку, а навіть і ще якийсь час після того²⁵⁹. Відбуваючи арешт в тюрмі в Бережанах, о. Ковч написав статтю «Хоронім село перед сухотами»²⁶⁰ і свою відому книжку «Чому наші від нас

²⁵³ ЦДІАЛ України. Ф. 205. Оп. 1. Од. 36. № 1031. Арк. 1.

²⁵⁴ Там само.

²⁵⁵ Вочевидь, мається на увазі вибори до сейму в листопаді 1930 р. після того, в серпні-вересні того ж року Ю. Пілсудський розпустив парламент.

²⁵⁶ Вочевидь, тут мова йде про вищеназваних дванадцятьох осіб, що проходили по цій справі.

²⁵⁷ Ковч-Баран Анна-Марія. За Божі правди і людські права: збірник на пошану Еміліяна Ковча. – Саскатун, 1994. – С. 54.

²⁵⁸ Там само, с. 55.

²⁵⁹ Там само, с. 56.

²⁶⁰ Про цю статтю у своїх спогадах згадує дочка о. Ковча, однак тексту цієї статті ніде знайдено не було і достеменно не відомо, чи була вона взагалі де-небудь опублікована.

утікають?»), мова про яку піде трохи далі²⁶¹.

Врешті решт 18 листопада всіх звинувачуваних було виправдано, окрім др. Ярослава Сахно та Мирослава Гриновця, щодо яких слідство ще не було впевнене. Др. Франц Свістель, адвокат в Перемишлянах, який теж був одним із звинувачуваних в цій справі, вніс докази того, що Тарнопольське воєводство дало свій дозвіл на утворення товариства «Пласт» в Перемишлянах. Щодо належності організації до «УВО» та причетності до їхніх акцій, слідство не знайшло цьому явних підтверджень²⁶². Відтак, окрім др. Сахно та п. Гриновця, всіх звинувачуваних було звільнено від арешту.

Цікаво те, що сам арешт та слідство проходили під час т. зв. «пацифікації» – каральних дій польського уряду, що здійснювалися у вересні – листопаді 1930 р. поліцейськими та військовими підрозділами за допомогою місцевої адміністрації стосовно українських мешканців східних воєводств та одного західного²⁶³.

Цікавим також видається і той факт, що майже всі звинувачувані по цій справі були приятелями і товаришували, і майже всі належали до політично активної частини української громади Перемишлян. Михайло Шкільник, який з 1921 р. працював суддею в Перемишлянах, в своїх мемуарах розповідає, що всі вони були друзями – він, о. Ем. Ковч, адвокати Франц Свістель і Стефан Кушнір, др. Сахно та ін.²⁶⁴ Адвокат Стефан Кушнір до того ж був колишнім старшиною УГА²⁶⁵. Розповідаючи про їхнє товариське середовище, М. Шкільник писав: *«Місто було невелике, а нечисленна українська інтелігенція гуртувалася в товариствах та приватних компаніях, де ми обмінювалися своїми думками та переживаннями під*

²⁶¹ Ковч-Баран Анна-Марія. За Божі правди і людські права: збірник на пошану Еміліяна Ковча. – Саскатун, 1994. – С. 56.

²⁶² ЦДІАЛ України. Ф. 205. Оп. 1. Од. Зб. № 1031. Арк. 1.

²⁶³ Гентош Ліліана. Митрополит Шептицький: 1923 – 1939. Випробування ідеалів. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2015. – с. 70.

²⁶⁴ Шкільник М. Як міг, боронив справедливість... Спогади про пережите під владою Австрії, Польщі, СРСР, Третього Райху/ред. Б. Прах. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету. 2017. – с. 110.

²⁶⁵ Там само, с. 114.

польською окупаційною владою»²⁶⁶. В іншому місці М. Шкільник також додає, що за їхніми зборами постійно слідкувала поліція: *«Численне українське товариство в нашій хаті не подобалося польській поліції, яка непомітно слідкувала за всім»*²⁶⁷. Про ще одного звинуваченого в цій справі, Петра Савчинського, згадує також дочка о. Ковча Анна-Марія. Розповідаючи про історію створення в Перемишлянах «Пласту» і про роль о. Ковча в цьому процесі, вона пише:

*«...під проводом студента Петра Савчинського молодь, а зокрема учні гімназії об'єднуються у пластовий гурток, який підтримує і покриває перед дирекцією польської гімназії і поліцією порадами та своїм авторитетом о. Ковч (учням польської гімназії було заборонено належати до Пласту), дозволяючи відбувати сходи пластової молоді під «плащиком» катехизацій на церковному цвинтарі чи в залі Народного Дому»*²⁶⁸.

Цілком ймовірно, що арешт о. Ем. Ковча та решти вищеназваних осіб певним чином став складовою частиною подій «пацифікації», оскільки, як слідує з джерел, то всі вони були приятелями і належали до спільноти політично активної частини української громади в Перемишлянах. Відомо також і те, що за ними вже давно слідкувала поліція. Михайло Шкільник також розповідає, що сам він був симпатиком Українського національно-демократичного об'єднання (далі – УНДО)²⁶⁹ і цілком можливо, що інші представники їхнього середовища теж, а як відомо під політичні репресії Ю. Пілсудського в серпні-вересні 1930 р. потрапили також і політичні діячі УНДО²⁷⁰. За таких умов, можна припустити, що арешт о. Ковча та решти осіб був спробою знешкодити політично активну верхівку української громади Перемишлян, особливо ж на період підготовки виборів до сейму. Навіть сам митрополит Шептицький пов'язував події «пацифікації» із тим, що в селах люди віддавали свої голоси на користь кандидатів українських партій і

²⁶⁶ Там само, с. 255.

²⁶⁷ Там само, с. 110.

²⁶⁸ Ковч-Баран Анна-Марія. За Божі правди і людські права: збірник на пошану Еміліяна Ковча. – Саскатун, 1994. – С. 28.

²⁶⁹ Шкільник М. Як міг, боронив справедливість... Спогади про пережите під владою Австрії, Польщі, СРСР, Третього Райху/ред. Б. Прах. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету. 2017. – с. 115.

²⁷⁰ Гентош Ліліана. Митрополит Шептицький: 1923 – 1939. Випробування ідеалів. – Львів: ВНТЛ-Класика, 2015. – с. 72.

вважав каральні заходи бажанням влади забезпечити собі перемогу на виборах²⁷¹.

Повернення на парохію

Після звільнення в листопаді 1930 р. о. Ковч повертається до Перемишлян, де на нього вже чекало продовження судової справи через скаргу деяких парохіян на його діяльність, про що вже йшлося раніше. Згідно протоколів слідства слідує, що т. зв. «псевдо-маєтковий-церковний комітет», що начебто створив собі о. Ковч і проводив в Перемишлянах «дивну диктатуру» був насправді Парохіяльною Радою, яка була обрана і затверджена Митрополичою Консисторією²⁷². Що стосується продажу будівельної площі в середмісті, то на виручені кошти о. Ковч взявся відбудувати парохіяльні будинки, які ще з війни залишалися зруйнованими²⁷³. Щоправда, слідство також виявило, що того ж року о. Ковч продав ще 5 моргів церковного поля в Коросні з дозволу Митрополичого Ординаріату, але виручені гроші використав на власні потреби. Сам же о. Ковч зізнавався, що мусив зужити ті гроші, бо в той час тяжко захворіла його дружина (і з тих пір вона вже, переважно, буде прив'язана до ліжка²⁷⁴), а він навіть не мав грошей, щоб заплатити за навчання дітей в гімназії²⁷⁵. За переведеним слідством та докладною візитацією парохії о. І. Луцишин, завідаєтель Перемишлянського деканату, загалом констатував:

«о. Ковч яко душпастир сповняє свої обов'язки бездоганно в церкві і поза церквою, парохіяне відносяться до него з признанням, богослуження відправляє точно не лише приписом, но також і додаткові, щоби пересліжувати акцію польських священників і не дати парохіянам нагоди учацати до Костела, але під зглядом фінансовим є ... неможливий ... має вражіння, що о. Ковч без найменшого ... продав би і знищив би цілу ерекцію, та ніхто, навіть его жена і найблизші приятелі не знають, де діває узискані

²⁷¹ Там само, с. 79.

²⁷² ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. № 2а. Од. 3б. № 1488. Арк. 43.

²⁷³ Там само.

²⁷⁴ Ковч-Баран Анна-Марія. За Божі правди і людські права: збірник на пошану Еміліяна Ковча. – Саскатун, 1994. – С. 151.

²⁷⁵ ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. № 2а. Од. 3б. № 1488. Арк. 36.

гроші, бо ані убираєся понад стан, противно ходить дуже бідно убраний, не провадить розгульного життя, не упиваєся, ані не грає в карти ... що робить з грішми, не знає ніхто, хиба сам о. Ковч»²⁷⁶.

Виходячи з цього, знову напрошується висновок, що о. Ем. Ковч є добрим священником і душпастирем, який сумлінно виконує свої обов'язки, однак по цілому ряду критеріїв він є в певному сенсі «незручним» та «неправильним». З точки зору Польської держави він є нелояльним елементом в системі – і як представник національної меншини, і як греко-католицький священник. З точки зору Церковного уряду він теж не відповідає певним вимогам. Подальше розгортання подій в житті о. Ковча в його стосунках як із церковною владою, так і зі світською, тільки підтверджують контроверсійність постаті о. Ковча.

Вже 15 квітня 1931 р. Прокуратура Окружного суду в Бережанах відкриває нову карну справу проти о. Ем. Ковча і шістьох інших осіб, а саме вже згадуваних: др. Франца Свістеля, Стефана Кушніра, Євстахія Безп'ятка, Петра Савчинського, Володимира Трофим'яка та Михайла Шире²⁷⁷.

Всіх було звинувачувано знову ж таки в таємному створенні в березні 1930 р. товариства «Пласт», про існування якого Уряду воєводства дійсно було відомо, однак його устрій і статuti начебто були приховані від влади, або подавалися цілком інший устрій та статuti. Для прикриття ж існуючого устрою, статутів та цілей подавалися устрій, цілі і статuti філії «Українського товариства опіки над дітьми та молоддю». І, таким чином, було замасковано взаємозв'язок організації з існуючими в цих місцевостях таємних товариств «Пласту» – «Окружної Пластової Команди» і «Верховної Пластової Команди». Всі звинувачувані визнавалися винними в тому, що приймали участь у створенні таємного товариства, збирали для нього учасників та отримували кореспонденцію від таких же таємних товариства – зокрема, таких як «Команда 2-го Пластового Округу» і «Верховної Пластової

²⁷⁶ Там само, арк. 44.

²⁷⁷ ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. № 2а. Од. 3б. № 1807. Арк. 4.

Команди»²⁷⁸.

Цікаво те, що свідками виступили поліцейські – повітовий Комендант поліції в Підгайцях Станіслав Клементовський і констебль поліції в Перемишлянах Стефан Немкєвіч²⁷⁹. Відозви Тарнопольського воєводства, повітового Староства в Перемишлянах та Кураторіуму Львівського шкільного округу надали речові докази – кореспонденцію «Пласту» в Перемишлянах із «Командою II-го Пластового Округу», що й доводило взаємозв'язок цих організацій і вину всіх підозрюваних²⁸⁰. Справу розглядав гродський суд в Перемишлянах і всіх звинувачуваних у вересні 1931 р. було виправдано²⁸¹.

Чому і з яких причин суд виправдав всіх звинувачуваних з певністю сказати важко. З матеріалів слідства не видно, щоб захист вносив докази, які б спростовували вину підозрюваних. Однак справу розглядав гродський суд Перемишлян, а він мав одну цікаву етнічну особливість – троє з п'яти суддів були українцями (Михайло Шкільник, др. Володимир Авдиківський, др. Іван Бартков)²⁸², один був євреєм, а головою поляк. Цілком ймовірно, що кари вдалося уникнути завдяки сприяння української більшості суддівського складу гродського суду Перемишлян, серед яких був і Михайло Шкільник, із яким всі звинувачувані зналися і приятелювали.

Надалі для о. Ем. Ковча розпочинається доволі непростий етап в житті. Через Світову економічну кризу та девальвацію він опиняється в ще більш скрутному фінансовому становищі. О. Ковч вже був не в змозі сплатити всіх своїх боргів Церковному урядові, оплатити навчання своїх дітей та завершити відбудовування парохіяльних будинків і власного дому. З огляду на такі обставини, о. Ем. Ковч висилає до Митрополичої Консисторії листа від 9 жовтня 1931 р., в якому пояснює причини несплати ним своїх боргів і додає,

²⁷⁸ Там само, арк. 4,5.

²⁷⁹ Там само, арк. 5.

²⁸⁰ Там само.

²⁸¹ Там само.

²⁸² Шкільник М. Як міг, боронив справедливість... Спогади про пережите під владою Австрії, Польщі, СРСР, Третього Райху/ред. Б. Прах. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету. 2017. – с. 87.

що змушений вже навіть жертвувати освітою своїх дітей²⁸³. Митрополичий Ординаріат натомість за рішенням Президії Церковного Суду наказує провести нове слідство проти о. Ковча «з причини каригідного завідування парохіяльним майном»²⁸⁴. В якості свого виправдання о. Ем. Ковч надсилає до Церковного Суду у Львові нового листа від 27-го лютого 1932 р.²⁸⁵

Текст самого листа нагадує швидше сповідь чи радше розпачливу оповідь всього того, що накипіло в о. Ковча за багаторічну душпастирську діяльність та перманентний конфлікт із церковними властями. Лист насичений емоціями, експресією та яскравими епітетами. В своєму листі о. Ем. Ковч описує свої фінансові проблеми і те катастрофічне матеріальне становище, в яке він потрапив внаслідок економічної кризи і зобов'язань перед Церковним урядом:

«Для того нині, не маю і то вже від давна, ані я сам, ані моя родина, не те, що вбратися, але навіть що їсти, і то в буквальному значеню слова! Для того я нині стою зпрацьований, знищений, всіма гонимий і ще до того перед Церковним Судом! ... Не їв я, не пив, не гуляв, не вбирався, не їздив! Жінка хорах, – не лічив, дітей – так само. Нині невилі жодне покінчити будь-яких студій, бо я не можу зложити навіть зниженої оплати за школу. Все стративям! Нич немаю! От до чого довела мене ця нещасна будова і девальвація!»²⁸⁶

Далі в своєму листі о. Ковч продовжує описувати жахливі умови, в яких він був змушений жити з родиною всі ці роки внаслідок затяжного процесу будування, до якого він був зобов'язаний Церковним урядом:

«Та будова, до якої, однак, я був змушений фізично. Бо ту не застав я буквально ні одного кутика, ані в хаті, ані в обіситю, де можнаби було скритися перед дощем. Одинокa комната в якій можна було мешкати була підперта зі середини 5 дручками. В осінній час я з ліжком тікав з кута в кут, щоб охоронитися від води, що капала зі стелі в цілім домі. Я так жив 4 роки. Я так жити далі не годен був. Я здоровий, витривалий, я не нервовий, але, в остаточности, я не є худоба. Впрочім, і худоба в таких обставинах не витримали би 4 роки, а вирвалабися з ланцюгом і втікла. Най на це дивиться як хто хоче,

²⁸³ ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 2а. Од. 36. № 1488. Арк. 67.

²⁸⁴ Там само, арк. 61.

²⁸⁵ Там само, арк. 76-77.

²⁸⁶ Там само.

але я мусів будувати! А не стало одних грошей, бравям другі, а не стало і цих, не лише собі, але власним дітям відбирав від уст і будував що міг»²⁸⁷.

Далі, однак, о. Ковч зізнається, що не дивлячись на всі матеріальні та фінансові труднощі, він все робив заради блага міста та його мешканців. І задля того, щоб укріпити в місті релігійне та національне життя української спільноти Перемишлян, він жертвував усім:

«І будував не лише тому, що сам не в силі був жити в хаті, що валилася на голову, але і тому, бо з кожною ... будови утверджувалася церковна і народна справа в повітовому місті. Це мені присвітлювало і тому не було жертви, на яку я не був би відважився, не було ризика, який я не був заризикував. А робив я це зле? Може бути. Я однак чуюся, що робив добре! Моя совість мені нічого не закидує. ... Бо моя совість чиста! Я знаю, що я ту в Перемишлянах робив. Я знаю, що я ту стратив! І я знаю, що я ту приніс в жертву на престолі божім і народнім!»²⁸⁸

Наприкінці листа о. Ковч описує, наскільки сильно він був скомпрометований і присоромлений через дії Церковного уряду, і як сильно це по ньому вдарило:

«В кінці я не займався ніколи комбінуванням рахунків та квітів і складанням грошей на «всякий випадок». Не зробив я цього всего і тому я нині не є «серйозний чоловік», я неревний священник, я не добрий батько, я недбалий муж, я, взагалі, не представляю ніякої вартости. Я є нічо! Ні! Я є ще щось гірше, бо мене обдерто з всякої честі, сплямлено моє ім'я, що було мені найдорожче. Зроблено з мене гандляря ..., картяря, розпустника, і взагалі, приліплено до мене все, що кожному прилипло на язик. І на диво, не зробили це мої парохіяне, ані навіть вороги, а поважні і досвідчені душпастирі на відповідальних становищах»²⁸⁹.

Характер і загальний тон листа є доволі експресивним і видно, що текст листа був написаний під впливом сильних емоцій. З тексту листа простежується, що о. Ковч переживав глибоку внутрішню кризу і для нього конфлікт із Церквою, вочевидь, став справжньою екзистенційною драмою.

На той момент о. Ковчу було 48 років і в своєму листі він також підводить підсумок і зазначає про своє розчарування тим, що втратив

²⁸⁷ Там само, арк. 77.

²⁸⁸ Там само.

²⁸⁹ Там само, арк. 77.

найкращі роки свого життя: «І так пішло моїх найгарніших 10 літ життя!»²⁹⁰

Поява цього листа також є апогеєм конфлікту між о. Ем. Ковчем та церковними властями, бо він вважав, що в таке становище його загнала не тільки економічна криза, але й «досвідчені душпастирі на відповідальних становищах», маючи на увазі, вочевидь, Церковний уряд. Наслідком апогею цього конфлікту стала публікація праці о. Ем. Ковча «Чому наші від нас утікають?» в тому ж 1932 р.

Врешті решт Церковний уряд провів докладне канонічне слідство та ще одну візитацію парохії о. Ковча в Перемишлянах. Після проведеного слідства о. Василь Лициняк констатував: «*О. Ем. Ковч виповняє свої обов'язки в церкві і в школі без закиду, однак як господар і завідатель церковним добром показався неможливим! ... О. Ковч не має найменшого змислу до економічних справ, є фантаст, нещасливий в помислах і до того не має поведження, що тільки зачав, в що вложив які гроші, завсідги стратив, або злі люде використали його легковірність і здорово його натягнули*»²⁹¹. В той же час о. В. Лициняк в своєму рефераті проведеного слідства від 7 травня 1932 р. зауважує й відповідальність Митрополичої Консисторії за те, в якому катастрофічному матеріальному становищі перебуває о. Ковч: «*Вкінці в інтересі справедливості мушу піднести і сю обставину, що не без вини в тім випадку і також Митрополича Консисторія, яка уможливила о. Ковчові забрести в таке безвихідне положення*»²⁹². Однак за результатами проведеного слідства о. Лициняк дійшов висновку, що о. Ковч взагалі більше не повинен залишатися на своїй посаді в Перемишлянах, оскільки він вже є повністю скомпрометованим в очах парохіян, які втратили до нього довіру²⁹³. За невідомих причин о. Ковч все ж таки не був усунутий від своєї посади і за браком джерел важко з певністю сказати, чому. Тим не менш о. Ковч продовжив виконувати свої душпастирські обов'язки на посаді пароха в

²⁹⁰ Там само, арк. 76.

²⁹¹ Там само, арк. 93.

²⁹² Там само, арк. 94.

²⁹³ Там само.

Перемишлянах.

Наслідком компрометації о. Ем. Ковча стала недовіра до нього частини мешканців міста. В березні 1932 р. о. Ковч здійснює спробу створити в Перемишлянах Український Кооператив, однак наštтовхується на спротив частини парохіян, які подають скаргу до Митрополичого Ординаріату із проханням заборонити о. Ковчу будувати на церковній території будинок для Кооперативу²⁹⁴. В листі до Митрополичої Консисторії від 19 березня 1932 р. о. Ковч пояснює ситуацію тим, що один місцевий комуніст чинить спротив в місті його ініціативам і підбурює інших містян до цього: *«Іменно така позитивна і користна для народу й церкви робота не подобалася, ані жидам ані, полякам, ані самотому в місци комуністови, що називається Іван Гук. І вони а передовсім він сам встиг збаламутити кількох міщан...»*²⁹⁵.

В квітні 1932 р. на о. Ковча деякі парохіяни знову подають скаргу, звинувачуючи його у зловживаннях через недобудову парохіяльних будинків та ін.²⁹⁶ Так, Митрополича Консисторія відкриває ще одне канонічне слідство проти о. Ковча. Натомість о. Ковч просить Консисторію нарешті вже закрити цю справу і зізнається: *«А ті що єї предкладають [справу – А. Н.], себто знаний комуніст і доста помилений чоловік І. Гук строить собі вже з цієї справи жарти, і як зачуваю, вже нині хваляться, що на другий рік знова з нею підуть до Конс. Замічаю, що послідна скарга і комісія в цій справі була в грудні 1931 р. Проте нема ще навіть ½ роки»*²⁹⁷. Вочевидь, в Перемишлянах дійсно була певна частина мешканців, що були налаштовані до о. Ковча опозиційно і через постійні скарги на нього намагалися його, таким чином, скомпрометувати. Однак цікаво, що ініціатором обох судових скарг проти о. Ковча був Іван Гук і о. Ковч називав його комуністом.

²⁹⁴ Там само, арк. 85.

²⁹⁵ Там само, арк. 87.

²⁹⁶ Там само, арк. 49.

²⁹⁷ Там само, арк. 50.

Нові арешти

Дочка о. Ем. Ковча Анна-Марія зазначає в своїх спогадах, що за період 1925 – 1934 рр. польська поліція близько сорока разів навідувалася до їхнього будинку із обшуками і половину з тих разів її батько опинявся під арештом²⁹⁸. Перевірити ці дані архівними матеріалами і з'ясувати, скільки разів дійсно о. Ковча заарештовували поки що не видається можливим, однак деякі джерела дійсно свідчать, що приблизно з 1933 р. к-ть арештів о. Ковча значно збільшилася.

Так, наприклад, в грудні 1933 р. о. Ем. Ковч був визнаний винним Окружним судом в Бережанах за те, що 6 серпня того ж року під час служби на цвинтарі в Борщові він згадував події Української революції 1918 р. і закликав всіх присутніх до готовності посвятити і віддати свої життя в найближчому майбутньому (за що саме о. Ковч закликав парохіян віддати свої життя в матеріалах справи не вказано – А. Н.). В якості покарання о. Ковч був заарештований на три тижні²⁹⁹.

В березні 1934 р. Староство Перемишлян присуджують о. Ем. Ковчу кару у вигляді одноденного арешту³⁰⁰. Цю кару о. Ковч відбуде 15-16 серпня того ж року в монастирі о.о. Студитів в Уневі³⁰¹. Однак причини цього арешту залишаються невідомими, оскільки попередні документи по цій справі просто відсутні.

У вересні 1937 р. прокуратура Окружного суду в Бережанах визнала о. Ковча винним в тому, що він надав шлюб римо-католицькій Ядвізі Мудзак зі Свіржа без належного сповіщення про це римо-католицького священника парафії у Свіржі, за що йому було присуджено п'ять днів арешту³⁰². Призначену кару п'ятиденного арешту о. Ковч знову відбув в монастирі в

²⁹⁸ Ковч-Баран Анна-Марія. За Божі правди і людські права: збірник на пошану Еміліяна Ковча. – Саскатун, 1994. – С. 54.

²⁹⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 2а. Од. 36. № 1488. Арк. 116.

³⁰⁰ Там само, арк. 121.

³⁰¹ Там само, арк. 126.

³⁰² Там само, арк. 128.

Уневі 9-14-го травня 1938 р.³⁰³

Невідомо за що, але Окружний суд в Бережанах невдовзі присуджує о. Ковчу нову п'ятиденну кару арешту³⁰⁴. На запит Окружного суду в Бережанах від 26 травня 1938 р., чи відбув о. Ковч призначену йому кару, Митрополича Консистерія відповіла листом, що о. Ковч не відбув кари, т. я. наразі відбуває ще один арешт в Дрогобичі³⁰⁵. Вже у вересні 1938 р. прокуратура Окружного суду в Бережанах накладає на о. Ковча нову кару у вигляді двох днів арешту³⁰⁶, однак цю кару о. Ковчу відбути не вдалося «з причини браку місця в монастирях», про що повідомила прокуратуру Митрополича Консистерія³⁰⁷.

2.2. «Чому наші від нас утікають?»: о. Ем. Ковч в суспільно-релігійній думці ГКЦ

Як вже зазначалося раніше, о. Ем. Ковч, відбуваючи арешт в Бережанській в'язниці, в 1930 р. написав свою відому працю «Чому наші від нас утікають?», однак видана вона була лише в 1932 р. Дочка о. Ковча згадує, що її батько мав багато проблем із її публікацією, оскільки книгу тривалий час не хотіли видавати.³⁰⁸ Сама ж праця, за словами дочки о. Ковча, була написана «не для вжитку загалу, як радше під розвагу й застанову проводам нашої Церкви та душпастирям-священникам»³⁰⁹. Власне, аналізу цієї праці, контексту її творення та виходу в світ і буде присвячено подальшу частину розповіді.

Зміст праці «Чому наші від нас утікають?» виглядає наступним чином:

Три замітки.

І ЧАСТИНА. ОБРЯД

³⁰³ Там само, арк. 134.

³⁰⁴ Там само, арк. 135.

³⁰⁵ Там само.

³⁰⁶ Там само, арк. 137.

³⁰⁷ Там само.

³⁰⁸ Ковч-Баран Анна-Марія. За Божі правди і людські права: збірник на пошану Еміліяна Ковча. – Саскатун, 1994. – С. 56.

³⁰⁹ Там само.

- I. Мова
- II. Азбука.
- III. Спів.
- IV. Богослуження.
- V. Церемонії.
- VI. Утвар.
- VII. Відпусти.

II ЧАСТИНА. ДУХОВЕНСТВО

- I. Виховання.
- II. Жонатий стан духовенства.
- III. Джерела доходів.
- IV. Інші причини, що підривають повагу духовенства.
- V. Участь духовенства в народній роботі.
- VI. Церковні братства.
- VII. Сповідальниця й проповідальниця.³¹⁰

Сама праця, власне, присвячена виявленню тих причини, через які українські греко-католицькі вірні переходять до інших конфесій чи обрядів, а разом з тим, за словами о. Ковча, втрачають і свою національну ідентичність:

«Якби на це не глядіти, однак не дасться заперечити болючий факт відходу вірних з нашого обряду, а тим самим – і з нашої нації. Про цей стан, що прибирає після війни щораз ширші розміри, ми, на жаль, лише півголосом говоримо та радо знаходимо для нього всякі стереотипові пояснення: нашого теперішнього політичного положення, несвідомости мас, опортунізму одиниць і т.д.»³¹¹.

Протягом всього тексту своєї праці о. Ковч намагається не тільки відповісти на питання, чому українські греко-католики полишають свій обряд, але й запропонувати рішення цієї проблеми. Цікаво, однак, також те, що деякі сучасні дослідники, як от Олег Беген, вважають, що в міжвоєнний період в Східній Галичині греко-католицька людність навпаки зростала, а

³¹⁰ Ковч Омелян. Чому наші від нас утікають? – вид. 2-ге, випр. – Львів: Свічадо, 2019. – С. 128.

³¹¹ Там само, с. 27.

римо-католицька зменшувалася³¹². Вочевидь, о. Ем. Ковч зі своєї перспективи пароха Перемишлян бачив трішки іншу картину.

Основними причинами відходу вірних від греко-католицького обряду о. Ковч вважав обряд та духовенство: *«Перша – це таки сам обряд у нинішньому виді. А друга – це саме духовенство, так, як воно нині змушене жити й робити»*³¹³. За таким же принципом побудована і структура книжки: перша частина присвячена обряду і аналізу його проблемних аспектів, які потрібно вдосконалити чи змінити; друга частина присвячена духовенству і його ролі в процесі відходу вірних від греко-католицького обряду. Приблизно за таким принципом буде рухатися й аналіз даної праці, і першим таким проблемним аспектом в самому обряді, за думкою о. Ковча, є мова.

О. Ем. Ковч вказує, що церковнослов'янська мова для багатьох сучасних українців є незрозумілою і подає яскравий опис, які нісенітничі люди промовляють ледь не кожного разу на церковній службі:

*«Подібно відмовляють наші люди: «Отченаш, жеєси, яко родила єси і будучого віка амінь» – або «прибивши три латі» – або – «посидіти й покурити», – або ... або ... або ще в тисячі інших випадках менш чи більше знаних, викривляють і перевертають текст молитви чи св. Письма. Але сказав хтось: «Ця мова є для народу зрозуміла». І ми всі в один голос: «Так, так, авжеж, зовсім зрозуміла, – «нехай буде з проса мак» ... наш культурний нарід, одинокий на цілм світі, має цей привілей, що кожного ранку й вечора, хоч яких десять хвиль, або й пів години виплітає найбільші в світі нісенітничі, щоби не дай Боже, часом не прокинутися з цього масового самообману, що він розуміє те, про що не має поняття»*³¹⁴.

Відштовхуючись від свого досвіду душпастирської діяльності, о. Ковч доходить висновку, що церковна мова є незрозумілою ані для простолюду, ані для інтелігенції³¹⁵. Навіть більше – о. Ковч вважає, що *«латинський обряд, згідно його мова, нашому народові далеко більш зрозуміла, ніж мова*

³¹² Зайцев О., Беген О., Стефанів В. Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920—1930-ті роки) / За заг. ред. О. Зайцева. Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2011. – с. 106.

³¹³ Ковч Омелян. Чому наші від нас утікають? – вид. 2-ге, випр. – Львів: Свічадо, 2019. – с. 28.

³¹⁴ Там само, с. 29.

³¹⁵ Там само, с. 30.

цього обряду, що ми зовемо його рідним, прадідним, українським»³¹⁶. О. Ковч зауважує, що латини «нарід» теж не розуміє, однак в римо-католицькому обряді вплив мови і нерозуміння латини зведено до мінімуму, оскільки Євангеліє на службі читають «живою мовою», а до цього додають пісні, літанії та звуки органу³¹⁷. О. Ковч вважає, що мова є однією з основних причин, чому вірні переходять від греко-католицького обряду до православ'я, римо-католицизму, або й протестантизму. Вихід – впровадження «живої мови» до щоденних молитов та богослужень і о. Ковч захищає свою думку наступним чином:

«Тут не можна видумувати, мовляв: нарід того не прийме, повстане схизма, на нас дивиться православний схід і т.д. Бо, по-перше, в найгіршому випадку не стратимо більше, як тратимо й так. По-друге, наш обряд попри інше, оскільки буде мати зрозумілу мову, є безконкурентний. Остаточно по-третє: на нас дійсно дивиться православний схід і ніяк не може доміркуватися, «що ми таке». І тому дивиться й дивиться, а як прийде кидати православ'я, а переходити на католицизм, то тоді махає рукою в нашу сторону, а переходить на латинський обряд»³¹⁸.

О. Ем. Ковч наводить дуже цікаві думки. Погляди о. Ковча на «православний схід» і місце греко-католицького обряду в процесі переходу православних до католицизму фактично відображають бачення митрополита Андрея Шептицького щодо месіанської ролі Греко-католицької церкви в справі навернення православних³¹⁹. В той же час о. Ковч пише, що той самий «православний схід» не може зрозуміти «що ми таке», маючи на увазі, вочевидь, що навіть на момент 1930-х рр. Греко-католицька церква ще не усвідомлювала себе самостійною релігійною традицією і час від часу озиралася як на Схід, так і на Захід³²⁰.

³¹⁶ Там само, с. 32.

³¹⁷ Там само, с. 32-33.

³¹⁸ Там само, с. 37.

³¹⁹ Детальніше про це див.: Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Українсько-польський конфлікт в Галичині та східна політика Ватикану понтифікату папи Бенедикта XV. 1914-1923 рр. Львів, 2006. – С. 177 – 228.

³²⁰ Докладніше про це див.: Національна ідентичність греко-католиків // Іван-Павло Химка. Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772 – 1918. – С. 80-88.

Далі о. Ковч пропонує змінити церковні книги і переписати їх теж зрозумілою мовою, бо в селі, на його думку, дуже мало, хто знає українську азбуку: *«Буває на селі письменний чоловік, що взагалі не вмів читати українських букв. А такого, щоби вмів прочитати церковну книжку, взагалі нема, хіба якийсь аматор, або дяків син»*³²¹. О. Ковч вказує, що діти після народних шкіл вмійуть читати лише латинську азбуку, а відтак переходять і на латинські молитвеники: *«...а польські молитвеники нерідко купують українці. А як хто це підглянув в церкві й посміявся, так вже краще йти з польським молитвеником до костелу»*³²².

О. Ковч також вважає необхідним запровадити використання органу під час служб в церкві і пояснює це тим, що органи є куди більш притягальними для парохіян, ніж просто спів в церкві: *«Хоч з болем серця, але мусимо знову визнати, що такі гарніші й більш притягаючі є органи. І чи дивно, що чоловік від гіршого втікає до кращого? Від славетних хорів до латинських органів?»*³²³

Говорячи про церемонії, о. Ем. Ковч детальніше зупиняється на дилемі національної самоідентифікації Греко-католицької церкви і невирішеність цієї дилеми призводить до несамостійності греко-католицького обряду як релігійної традиції:

«Цікавий з нас народ. Недарма кажуть, що де два українці, там три партії. Недаром ми ще до нині не знаємо, як себе звати. Сумно, однак, дуже, що цих примет ми не могли позбутися і на релігійнім полі. При богослуженнях одні обертаються вліво, другі – вправо. Одні держать долоні до себе, другі – від себе. Одні мують руки перед і по Службі Божій, другі не мують та сміються з тих, які це роблять. Одні віддають поклін на «воплотившогося», другі не віддають. Одні вживають слова «православний», другі не вживають, хоча б це мало й цілу парохію вігнати на «православ'я». Є такі, що й «теплоти» св. Духа вживають, а є й такі, що навіть літургійне вино в жидів купують. ... Тимчасом вірні дивляться на цю роботу, а особливо, як мають те «щастя», що в них священники зчаста змінюються, і як приходять по «восточнику» «западник», або

³²¹ Ковч Омелян. Чому наші від нас утікають? – вид. 2-ге, випр. – Львів: Свічадо, 2019. – с. 40.

³²² Там само, с. 41.

³²³ Там само, с. 44.

навпаки, починають набирати переконання, що обряд – це не щось прадідного, щось дорогого, щось святого, тільки собі така «кумедія», – от забавка, яку видумують «попи», бо не мають що робити»³²⁴.

Відтак, о. Ковч вважає, що за таких обставин обряд перетворюється у фарс, а парохіяни, дивлячись, на те, як кожен новий священник в парохії трактує обряд по-своєму, переходять на латинський, особливо коли це ще й сприяє отримати якусь посаду³²⁵.

В тексті своєї праці о. Ковч порушує також дражливе питання гігієни різних церемоній під час служби. Так, наприклад, о. Ковч згадує один курйозний випадок, свідком якого він став в Італії, коли навчався в Папській колегії св. Йосафата:

*«...правили це водосвяття і в римській, українській колегії. Церковця була відчинена, тому цікаві італійці та ще деякі інші чужинці з цікавістю приглядалися нашим церемоніям. І ці й гадки собі не мали. Правила та й правила, й не лихо виходила ця відправа. Так вони хрестили та святили цю воду, співали та молилися, літаючи гадками по рідних церквах у далекому краю. Аж прийшов кінець і цей священник, що святив воду, як належить, напився. Тоді дався чути «голос з народу: «*buon appetito*», по нашому «смачного». Дійсно, коли відправляється ці всі церемонії на ріці або на великій воді в ополонці між льодом, то це ще так дуже не разить. Але коли в церкві в малій посуді – а ще коли є кількох священників, як стільки рук, свічок, хрестів там пощеться й ще в додатку надмухується, то дійсно зовсім зайве й зовсім неестетично ще й пити цю воду»³²⁶.*

Виходячи зі свого досвіду, о. Ковч подібними прикладами в тексті намагається показати, як сприймають різні церемонії греко-католицького обряду представники інших обрядів, конфесій чи національностей. Аналізуючи ці моменти, о. Ковч доходить висновку, що чимала к-ть церемоній в греко-католицькому обряді є негігієнічними, що призводить до втрати вірних, особливо ж еліти:

³²⁴ Там само, с. 57.

³²⁵ Там само, с. 58.

³²⁶ Там само, с. 59.

«Що ж має робити цей інтелігент, що вродився на своє нещастя в цім обряді й добре зрозумів силу цієї Найсв. Тайни та цілим єством бажає лучитися якнайчастіше зі своїм Відкупителем і Учителем, але ціла природа його бунтується, коли він має прийняти Христа з ложечки, щойно заслиненої, не скажім вже сифілітиком, але хоч би тільки сухотиком? Що ж він має властиво робити? Так! Він мусить втікати до латинського обряду. І за це не сміє кинути на нього каменем жоден віруючий чоловік. От чому то наша інтелігенція від нас утікає. От чому вона так часто індиферентна або непрактикуюча. Чому православна інтелігенція радше переходить на латинський обряд, ніж на наш! Чому в нас з давен-давен тільки: «chlor i por»³²⁷.

Далі о. Ковч також зупиняється на проблемі церковного календаря. Він пропонує перейти на григоріанський календар, щоб відзначити всі церковні свята разом із римо-католиками, оскільки в змішаних сім'ях, що є розповсюдженим явищем у Східній Галичині, через це виникає багато непорозумінь: *«І так на латинське Різдво українці молотять та возять гній. На українське це саме роблять латинники. Ця сама історія повторюється на Йордан, Великдень, Боже Тіло і т.д. Потім чоловік-латинник святкує, а жінка-українка підгортає бульбу. Завтра вона святкує, а він – поїхав до лісу по дрова. Подібно їхні діти»*.³²⁸ Така ситуація, як вважає о. Ковч, призводить до того, що обидві сторони не святкують нормально жодних свят, а відтак церковні свята перетворюються у щось формальне та неважливе і повага до релігії взагалі підупадає³²⁹.

Аналізуючи питання церковного календаря, о. Ковч звертає також увагу на пости і на ту різницю, що римо-католики постяться 75 днів в році, а греко-католики – 204. О. Ковч вважає, що за умови міжвоєнної економічної кризи такі пости є дуже важким випробуванням для греко-католицьких вірних і пропонує їх скоротити, оскільки такий стан справ теж відштовхує вірних від їх Церкви³³⁰.

³²⁷ Там само, с. 60.

³²⁸ Там само, с. 62.

³²⁹ Там само.

³³⁰ Там само, с. 67-68.

О. Ковч розглядає ще багато інших аспектів обряду, які, на його думку, потрібно змінити чи вдосконалити, зокрема такі як естетика церемоній, чистота в церкві і т.д. Друга частина роботи о. Ковча присвячена вже духовенству і тут о. Ковч вважає, що чи не найбільшою проблемою є соціальна прірва між священником та його вірними.

На думку о. Ковча, священники не розуміють своїх вірних, а вірні – їх, і головне через велику соціальну та інтелектуальну різницю між ними. Ось, як він описує причини цієї прірви між душпастирем та його паствою:

«...де ж цей молодий священник мав набрати розуміння свого народу? Ще малим пішов до міста до шкіл, а вернув на село вже сформованим чоловіком. Учителями були йому західноєвропейські корифеї: Гете, Шіллер, Лессінг, Шекспір, св. Тома, св. Августин і т.д. Вони його виховували. На них він взорувався, брав за приклад свого життя, переймав собі спосіб їх думання і аргументування, словом, старався їх наслідувати. ... Закінчується звичайно на цьому, що молодий ідеаліст по ряді розчарувань впадає в апатію. Своїх парохіян кваліфікує як зволоч й худобу, а парохіяни його – як кар'єриста й деруна, хоч би побирав і мінімальні квоти»³³¹.

Вочевидь, о. Ковч тут говорить про наслідки просвітницьких реформ в Габсбурзькій монархії кін. XVIII – поч. XIX ст., в результаті яких відбулося перетворення греко-католицького духовенства на еліту, яка стала соціально та інтелектуально вищою за свою паству. Дуже влучно цей процес охарактеризував Іван-Павло Химка: *«Якщо ще в 1780 р. греко-католицький священник міг почуватися у корчмі зі селянами майже як вдома, то вже у 1830 р. він шукав вишуканішого товариства. Коли в 1770 р. більшість кандидатів у греко-католицькі священники не мала доступу до освіченого суспільства, то вже у перші десятиріччя XIX ст. вони перебували в товаристві польських студентів у Львові»³³².* Вищенаведений опис о. Ковча складних взаємовідносин греко-католицького священника та його парохіян частково є відображенням і його власного життєвого сценарію. Вочевидь, тут о. Ковч також відштовхувався і від власного досвіду багаторічної

³³¹ Там само, с. 84-85.

³³² Іван-Павло Химка. Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772 – 1918. – с. 82.

душпастирської діяльності. О. Ковч вважає, що його сучасники втратили, таким чином, «розуміння душі народу», натомість таке «розуміння» мають, на його думку «жиди, добрі агітатори, «хлопські філософи»³³³.

Далі о. Ем. Ковч пропонує запровадити також целібат, оскільки вважає, що жонатий стан духовенства «неустрашимого апостола правди перемінює в потульного гречкосія, а в найкращому разі – в тихого й статечного батька родини, який держиться засади: «Моя хата з краю».³³⁴ Цілком очевидно, що й ці висновки теж впливають із досвіду о. Ковча. Він сам був одружений, мав шістьох дітей³³⁵, тож мусив піклуватися про свою родину і ледь зводив кінці з кінцями, часто перебуваючи на межі виживання. О. Ковч подає в тексті яскравий опис способу життя такого одруженого священника:

«Славна ця «ксьондзівська господарка». Не доїсть, не доспить, божого світа не видить. Ганяє за злодіями, процесується за межі, свариться з робітниками, тягається з прерізними гандлярями, продає, купує, боргує, підписує векселі і що він ще не робить, аби стягнути децю грошей хоч на квартиру за діти. І не видить його ніхто, як то кажуть, «ні в церкві вбраного, ні в корчмі п'яного», а однак не може кінців зв'язати. І не диво, що в цих клопотах він забуває не раз навіть і молитослов відчитати та не має часу Службу Божу відправити. Чи йому можуть бути в голові якісь нові богослуження, відправи, чи він може взятися до якоїсь, нині так небезпечної, народної праці? Ні! І ні! Він того не може зробити і того не може від нього ніхто вимагати. Він же не в силі дивитися, як його діти без шкіль марнують свій молодий вік. Він, чоловік, що скінчив університет, має свої культурні потреби. Він мусить робити так, як робить»³³⁶.

Вищенаведений уривок має в певному сенсі особистісний характер, оскільки він радше слугує демонстрацією життя самого о. Ковча. Вочевидь, о. Ковч тут писав про самого себе та про свої життєві проблеми, із якими він зіштовхувався.

Найбільш детально о. Ем. Ковч зупиняється на розділі «Участь духовенства в народній роботі» і розпочинає текст цієї частини із цитати

³³³ Ковч Омелян. Чому наші від нас утікають? – вид. 2-ге, випр. – Львів: Свічадо, 2019. – с. 83.

³³⁴ Там само, с. 87.

³³⁵ Ковч-Баран Анна-Марія. За Божі правди і людські права: збірник на пошану Еміліяна Ковча. – Саскатун, 1994. – с. 15.

³³⁶ Ковч Омелян. Чому наші від нас утікають? – вид. 2-ге, випр. – Львів: Свічадо, 2019. – с. 94.

Папи Лева XIII «*fuoridi sacristia*»³³⁷, що перекладається як «вийти з захристії»³³⁸. Що саме о. Ковч має на увазі, говорячи про «народну роботу», означити важко. Сам о. Ковч ніяких визначень не дає, але «народна робота» для о. Ковча пов'язана, перш за все, із «участю священника в громадському житті парохії» і для нього ці означення фактично є взаємозамінними:

«Коли священник занедбає цю народну ділянку, то нарід скорше чи пізніше знайде собі іншого провідника. А цей в 90% буде вовком в овечій шкурі й при помочі найгарніших кличів заманить якраз ті найкращі одиниці у ворожій табір, і то ворожий не тільки священникові, але й церкві. Отже, коли священник хоче задержати своє стадо при вірі, церкві й обряді, то він мусить «вийти з захристії» і мусить брати живу участь в громадському житті своєї парохії»³³⁹.

Вочевидь, о. Ковч тут також говорить про загрози поширення секулярних політичних ідеологій (насамперед комунізму та інтегрального націоналізму) на межі 1920-1930-х рр. в Східній Галичині. О. Ковч закликає духовенство до активної участі в суспільному та політичному житті, щоб вберегти вірних від ідеологій, що суперечать християнському вченню та моралі.

О. Ковч також зазначає, що священник мусить керуватися в своїй діяльності універсальними цінностями: *«...священник не сміє забути, що він є Божим Слугою, Духовним батьком всіх парохіян, не одної партії. Проте не сміє обходитися з членами одної, як з розпещеними дітьми, а з членами другої – як із зненавидженими пасербами»³⁴⁰*. В той же час о. Ковч зауважує: *«Правда, належить поборювати політичні течії, які є небезпечні для церкви, але все розважно й тактовно. Бо така настирлива й нетактовна робота безпотрібно витворює з другої сторони «мучеників» - «гонених і переслідуваних за правду»³⁴¹*. Цікаво, що о. Ковч згадує образ «мучеників».

³³⁷ Там само, с. 107.

³³⁸ Цікаво, що о. Ковч посилається на Папу Лева XIII, який був для нього, вочевидь, моральним авторитетом. Папа Лев XIII відомий своєю енциклікою «*Regum Novarum*», що була опублікована 15 травня 1891 р. Дана енцикліка була першою реакцією Папства на виклики індустріалізації, раціоналізму та секуляризації. Це була перша енцикліка, яка порушувала соціальну проблематику, питання бідності та становище пролетаріату.

³³⁹ Ковч Омелян. Чому наші від нас утікають? – вид. 2-ге, випр. – Львів: Свічадо, 2019. – с. 107-108.

³⁴⁰ Там само, с. 108.

³⁴¹ Там само, с. 109.

Цілком ймовірно, що він натякає тут на поширення культу героїзму, який ОУН намагалася протиставляти християнському культові святих мучеників³⁴².

Далі о. Ковч наполягає на відокремленні Церкви від політики: «...церква – не політика. І це свята правда, що не вільно надуживати церкви для політичних цілей, а такий священник який заціплював би в душі своїх вірних шовінізм, робив би вовчу прислугу вірі й народові»³⁴³. Однак, в той же час о. Ковч підтримує націоналізм і вважає його навіть корисним. Для о. Ковча націоналізм є тим фактором, який зміцнює людську віру і допомагає зберегти вірних в їх обряді:

«...націоналізм не є ніяким гріхом, а народності сотворив також Господь Бог не через помилку. ... Що, вкінці, особливо в нас, українців, зріст національної свідомості є, в певній мірі також і зростом прив'язання до своєї віри й обряду. ... Але, оскільки більше принесе користи це, як ми ще пригадаємо нашим вірним, що й в нас були такі «Макавеї», які за свою святу віру, за обряд, за нарід давали себе саджати на палі й сотки літ своїми грудьми заслоняли хрещений світ від турків та татар. Що густо засадили степи могилами, в яких спочивають їх лицарські порубані тіла та очікують престол Прославленого Агнця, щоби підняли з Його рук нев'янучий вінець Вічної слави. Що такі «Макавеї» в нас усе ще не переживаються. Що ще не так давно гонили їх за віру й обряд з Холмщини на Сибір. Що їх щойно вчора ціла армія лягла на Україні в боротьбі, скажім, з большевиками»³⁴⁴.

Таким чином, о. Ковч пов'язує обряд із національною ідентичністю, тобто обряд є для нього й засобом національної ідентифікації. Націоналізм о. Ковча більше нагадує націоналізм ХІХ ст., тобто він є радше етно-культурним за своїм характером. Погляд о. Ковч на націю та націоналізм

³⁴² Детальніше про це див.: Зайцев О., Беген О., Стефанів В. Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920—1930-ті роки) / За заг. ред. О. Зайцева. Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2011. – с. 223 – 228.

³⁴³ Ковч Омелян. Чому наші від нас утікають? – вид. 2-ге, випр. – Львів: Свічадо, 2019. – с. 123.

³⁴⁴ Там само, с. 128.

також частково збігався з баченням митрополита Шептицького та його прибічників, які намагалися поєднати християнські цінності із поміркованим націоналізмом³⁴⁵. Цікаво також і те, що о. Ковч у вищенаведеному уривку згадує і події більшовицької окупації під час польсько-радянської війни 1919 – 1920 рр., травмуючий досвід якої, вочевидь, залишався з ним й досі.

В тексті своєї праці о. Ем. Ковч набагато частіше вживає термін «нарід/народ» ніж «нація». Термін «нація» о. Ковч протягом всього тексту вживає лише двічі, натомість терміни «нарід/народ» 65 разів, і також чітко розмежовує ці поняття. Цікаво також і те, що обряд о. Ковч вважає «інтегральною частиною української народної душі»³⁴⁶. В той же час, о. Ковч підважує текст своєї праці тим, що на його думку, те, що відштовхує людей від греко-католицького обряду, відштовхує й народ від нації³⁴⁷. Тож, вочевидь, для о. Ковча української нації ще не було і її потрібно було ще створити.

В тексті праці о. Ем. Ковча, окрім вже вищесказаного, простежуються також і його погляди на дилему традиційності/модерності. Зокрема про традиційність о. Ковч висловлюється наступним чином: «Традиція – річ великої ваги. Особливо в церкві відіграє першорядну роль, однак вона ще не є все. Традицію треба шанувати, але не можна нею засліплюватися і, що найважливіше, її треба розуміти»³⁴⁸. Розуміючи, що Церква є уособленням традиційного суспільства, о. Ковч, однак, зауважує, що в модерному світі неможливо зберегти традиційність в повній мірі: «Значить, теперішня дійсність, не дозволяє нам задержати цілої традиції, тільки одну її частину»³⁴⁹.

³⁴⁵ Зайцев О., Беген О., Стефанів В. Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920—1930-ті роки) / За заг. ред. О. Зайцева. Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2011. – с. 318.

³⁴⁶ Ковч Омелян. Чому наші від нас утікають? – вид. 2-ге, випр. – Львів: Свічадо, 2019. – с. 72.

³⁴⁷ Там само, с. 127.

³⁴⁸ Там само, с. 89.

³⁴⁹ Там само.

Не менш цікавими є погляди о. Ковча й на модерність. О. Ем. Ковч пропонує пристосувати Церкву до сучасних реалій і аргументує свою думку наступним чином:

«Уявімо собі, якби в наших очах виглядав такий нарід, що не хотів би боронити своєї держав інакше, як тільки луком. Мовляв, де наша оригінальна, прадідна зброя. Чейже не можна зраджувати «древніх начал» і братися до цепенів, газу, скорострілів і т.д. бо це не наше, а германське, французьке, англійське чи яке там інше. Делікатно беручи, мабуть, чи не здвигнули би ми плечима й не сказали: «безглузді»³⁵⁰.

Далі в тексті о. Ковч прямо закликає до того, що потрібно пристосувати Церкву до сучасних вимог, щоб вона була життєздатною і в доволі радикальному тоні захищає свої ідеї: *«як хочемо, щоб з нашого обряду не втік найгарніший матеріал, то все мусить приноровитись до вимог теперішнього часу. ... Аргументи про чистоту обряду, латинізацію є або безглуздою балаканиною, або маскованим лінивством. Остаточно хай буде що хоче, а навіть хай провалиться і весь обряд разом з цілою традицією і зі всіма своїми додатками, якщо він має бути тим чинником, що забирає нашій церкві вірних, а народові його громадян»³⁵¹.*

Захищаючи свою думку, о. Ковч, зазначає, що сучасні зміни є невідворотними, а відтак і Церкві необхідно пристосуватися до цих змін: *«І ми хочемо вмовити в себе, що нині можна робити так, як хоч би тільки 30 літ тому. Ні! І ще раз ні! Давнє давно минуло. На наших очах світ змінився й далі змінюється та вимагає інших форм життя й праці»³⁵².*

Фактично, о. Ем. Ковч пропонує модернізувати Греко-католицьку церкву, щоб зробити її життєздатною перед викликами модерності. Оцінюючи місце та роль о. Ковча в суспільно-релігійному діалозі ГКЦ між

³⁵⁰ Там само, с. 41.

³⁵¹ Там само, с. 51.

³⁵² Там само, с. 89.

«окциденталістами» та «орієнталістами»³⁵³, варто відзначити, що о. Ковч не пристає на жодну зі сторін. В діалозі між «окциденталістами» та «орієнталістами» о. Ковч займає проміжну позицію і для нього головним є модернізувати Церкву, щоб пристосувати її до сучасних реалій та потреб пастви. У вступі до своєї праці о. Ковч сам зазначає, що виступає за збереження оригінальності греко-католицького обряду, однак вважає доцільним запровадження і латинських практик, якщо вони є корисними для вірних ГКЦ³⁵⁴. Відтак, о. Ковч, не пристаючи на жодну зі сторін, пропонує свій вектор розвитку ГКЦ у ХХ ст. – модернізацію.

2.3. о. Ем. Ковч та український інтегральний націоналізм

Говорячи про взаємовідносини о. Ем. Ковча з українським інтегральним націоналізмом, головним для нас є питання чи був все ж таки о. Ковч членом ОУН? Прямих доказів участі о. Ковча в ОУН немає, однак станом на сьогодні є вже чимало свідчень, які підтверджують причетність о. Ковча до ОУН.

Одним з таких свідчень є спогади дочки о. Ковча, яка в своїх спогадах прямо каже, що її батько був у проводі ОУН Перемишлянського повіту: *«Нажаль і серед своїх знайшлися зрадники, які донесли до тестапо, що о. Ковч довгі роки був у проводі Організації Українських Націоналістів (ОУН) перемишлянського повіту чи, що з дозволу о. Ковча передано, зброю, оружжя, ліки і харчі українській партизанці...»*³⁵⁵. Цю саму тезу висловлює і Богдан Кордюк, який був головою Крайового Проводу ОУН на західно-

³⁵³ Мається на увазі два основні напрями в католицькому русі 1930-х рр. в середовищі ГКЦ. «Окциденталісти» (або «латинники»), лідером яких був Станіславівський єпископ Г. Хомишин, виступали за максимальне зближення Греко-католицької церкви з Римо-католицькою. «Орієнталісти», лідером яких виступав митрополит Шептицький, підтримували східну (візантійську) орієнтацію і виступали за очищення обряду від латинських практик. Детальніше про це див.: Зайцев О., Беген О., Стефанів В. Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині (1920—1930-ті роки) / За заг. ред. О. Зайцева. Львів: Вид-во Українського католицького університету, 2011. – 384 с.

³⁵⁴ Ковч Омелян. Чому наші від нас утікають? – вид. 2-ге, випр. – Львів: Свічадо, 2019. – с. 28.

³⁵⁵ Ковч-Баран Анна-Марія. За Божі правди і людські права: збірник на пошану Еміліяна Ковча. – Саскатун, 1994. – с. 69.

українських землях (травень 1932 – січень 1933 рр.), у своїх спогадах про о. Ковча і називає його головою проводу ОУН в Перемишлянському повіті³⁵⁶.

Майже те саме свідчить і Олена Вітер на допитах НКДБ у 1946 р. Вона називає о. Ковча членом районного проводу ОУН в Перемишлянах³⁵⁷, а також зазначає, що його син Ярослав теж був членом ОУН і навіть допомагав УПА³⁵⁸. Однак справа в тім, що в о. Ем. Ковча не було сина Ярослава. О. Ковч мав трьох синів: о. Мирон-Яків, о. Сергій та Роман-Григорій³⁵⁹. Не можна забувати, що свідчення Олени Вітер були взяті в неї під час допитів, відтак, наскільки їм можна довіряти з певністю сказати важко.

В той же час Олена Вітер могла просто помилитися (а можливо й цілком свідомо) і назвати неправильно ім'я сина о. Ковча. Такий варіант цілком можливий, оскільки є свідчення, що син о. Ковча Роман-Григорій був членом ОУН. Зокрема, колишній член ОУН Андрій Хорват (швидше за все псевдо) вказує на це у своїх спогадах, виданих в Канаді в 1955 р.³⁶⁰

Відтак, за сумою свідчень цілком вірогідним видається той факт, що о. Ковч дійсно був членом ОУН, однак за браком джерел важко сказати, яку посаду мав о. Ковч та яку роль він виконував. І. Саківський вважає, що о. Ковч міг виконувати функції референта пропаганди³⁶¹. Однак о. Ковч цілком міг допомагати ОУН і матеріально. Особливо зважаючи на те, що ніхто ніколи не розумів, куди він діває гроші, а о. Ковч в той же час писав, що він знає, що *«приніс в жертву на престолі божім і народнім»*³⁶², про що вже йшлося раніше.

³⁵⁶ Кордюк Богдан «Ісповідник віри Христової» // Галицький шлях. – 1993. – Ч. від 27.04. – с. 5.

³⁵⁷ Архівно-кримінальна справа Вітер Олени Василівни [Копія] // Домашній архів Саківського І. – арк. 132.

³⁵⁸ Там само.

³⁵⁹ Ковч-Баран Анна-Марія. За Божі правди і людські права: збірник на пошану Еміліяна Ковча. – Саскатун, 1994. – с. 15.

³⁶⁰ Там само, с. 142 – 147.

³⁶¹ Саківський І. Б. Життя та діяльність Еміліяна Ковча (1884 – 1939 рр.) // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 105 (2). – с. 38.

³⁶² ЦДІАЛ України. Ф. 201. Оп. 2а. Спр. № 1488. Арк. 77.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

1. Формування особистості о. Ковча відбувалося в епоху бурхливих змін останньої третини «довгого» ХІХ ст. О. Ковч зростав та формувався як особистість на тлі епохи *fin de siècle*, епохи всенаростаючої модерності, яка дійшла до найвідсталішої провінції Австро-Угорської імперії в переддень великої катастрофи Першої Світової війни. О. Еміліян Ковч був найменшою дитиною зі священничої родини, члени якої вже кілька поколінь перебували на службі Греко-католицької церкви. Життєвий проєкт та успішна кар'єрна лінія його рідного дядька, о. Василя Ковча, який також був наймолодшою дитиною в сім'ї, стали моделеутворюючими для життєвої та кар'єрної стратегії о. Ковча. За прикладом свого рідного дядька о. Ковч закінчив престижну Папську Колегію св. Йосафата в Римі. «Проукраїнський» характер Колегії та конфлікти всередині середовища семінаристів між «народовцями» та «москвофілами» на ґрунті конфесійного та національного самовизначення, утвердили в Еміліяні його «католицько-українську» ідентичність.

2. З початку своєї душпастирської діяльності о. Ковч одразу отримав протекцію від митрополита Андрея Шептицького, із яким вони зберігали досить приязні стосунки протягом всіх наступних років. Однак взаємовідносини о. Ем. Ковча із церковними ієрархами та адміністративними структурами ГКЦ були складними та неоднозначними. Стосунки о. Ковча із церковними властями знаходилися в стані перманентного конфлікту. О. Ем. Ковч не зносив бюрократизму церковних структур і постійних внутрішніх інтриг, через які він постійно наражався на проблеми. О. Ковч жив досить бідно, а часто навіть ледве зводив кінці з кінцями, перебуваючи на межі виживання, і в цьому він неодноразово теж звинувачував Церковний уряд, що часом виявлялося цілком справедливим.

3. Під час українсько-польського конфлікту 1918 – 1923 рр. в Східній Галичині о. Ем. Ковч разом із своїм батьком та братом служив в УГА в якості військового капелана. Виконуючи свої обов'язки, о. Ковч пройшов всі fronti війни разом зі своєю паствою – бої за Львів, Чортківську офензиву і відхід армії за Збруч, тричі перебував в полоні, пережив тиф. Повернувшись з полону після закінчення активних бойових дій українсько-польського конфлікту, о. Ковч пережив також і кількамісячний період більшовицької окупації в ході радянсько-польської війни 1920 р. Специфічний і травматичний досвід війни та окупації природним чином бруталізував о. Ковча і утвердив в ньому його національну ідентичність.

4. Для новоутвореної Польської держави в міжвоєнне двадцятиліття о. Ковч виявився «незручним» елементом – і як колишній військовий капелан УГА, і як представник греко-католицького духовенства, і як представник національної меншини, яких Друга Річ Посполита не толерувала. Польська адміністрація вважала о. Ковча не просто нелояльним елементом, але й особливо небезпечним та ворожим. О. Ковч належав до політично активної частини української громади Перемишлян, серед яких був і М. Шкільник, із яким вони приятелювали. За їхнім середовищем постійно стежили і підозрювали у ворожому ставленні до Польської держави, що часом було цілком небезпідставно. Деякі джерела дійсно свідчать, що о. Ковч належав до ОУН. Внаслідок цього о. Ем. Ковч неодноразово піддавався арештам.

5. У стосунках із своєю паствою о. Ковч залишався вірним та відданим священником, який сумлінно виконував свої душпастирські обов'язки. Численні судові справи проти о. Ковча і постійні візитації його парохії не тільки не виявили жодних зловживань, але й підтвердили його добродієність. Окрім своєї душпастирської діяльності, о. Ем. Ковч був для своїх парохіян й лідером громадського життя в повіті. Попри інші свої ідентичності та зміну соціальних ролей, о. Ковч залишався священником і справи духовні для нього завжди мали перевагу над справами світськими.

Відтак, о. Ем. Ковч набув образу такого собі «аутсайдера», який є «чужим серед своїх». О. Ковч був чужим для властей – як світських, так і церковних, однак не для Церкви як такої чи своїх парохіян.

6. Перманентний конфлікт о. Ковча із церковними властями призвів до його глибокої внутрішньої кризи та розриву стосунків із церковними ієрархами. Наслідком цього конфлікту стала поява в 1932 р. відомої праці о. Ковча «Чому наші від нас утікають?», в якій він виступив із гострою критикою ГКЦ та пропозиціями щодо її модернізації.

7. В суспільно-релігійному діалозі ГКЦ міжвоєнного періоду о. Ковч займає проміжну позицію, не пристаючи ані до табору «окциденталістів», ані до «орієнталістів». Він пропонує свій варіант розвитку ГКЦ в ХХ ст. через модернізацію обряду, щоб зробити Церкву життєздатною в умовах модернізаційних викликів ХХ ст.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Архівні матеріали

1. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАЛ України):
 - Ф. 201. Оп. 1в. Спр. № 1083.
 - Ф. 201. Оп. 2а. Спр. № 253.
 - Ф. 201. Оп. 2а. Спр. № 1487.
 - Ф. 201. Оп. 2а. Спр. № 1488.
 - Ф. 201. Оп. 2а. Спр. № 1807.
 - Ф. 205. Оп. 1. Спр. № 1031.
 - Ф. 358. Оп. 2. Спр. № 185.
2. Державний архів Тернопільської області (ДАТО):
 - Ф. 231. Оп. 6. Спр. № 506.
3. Jewish Historical Institute. Testimonies collection, file № 5753.

Опубліковані джерела

4. Ковч Омелян. Чому наші від нас утікають? – вид. 2-ге, випр. – Львів: Свічадо, 2019. – с. 128.
5. Ковч-Баран Анна-Марія. За Божі правди і людські права: збірник на пошану Еміліяна Ковча. – Саскатун, 1994. – 180 с.
6. Кордюк Богдан «Ісповідник віри Христової» // Галицький шлях. – 1993. – Ч. від 27.04.
7. о. Іван Лебедович. Полеві духовники Української Галицької Армії. — Вінніпег (Канада): видав о. Іван Лебедович, 1963.
8. Шкільник М. Як міг, боронив справедливість... Спогади про пережите під владою Австрії, Польщі, СРСР, Третього Райху/ред. Б. Прах. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету. 2017.

9. Schematismus cleri archidieceoseos metropolitane graeco-catholicae Leopoliensis pro anno Domini 1884. – Leopoli, 1884.

Усноісторичні джерела

10. Інтерв'ю з п. Василем Мацелюхом від 23.02.2002, м. Львів. Інтерв'юер: Бемко Л. // АПЦ, П-1-1-1450.
11. Розповідь пана Василя Мацелюха про відомих людей із села Малий Любінь від 3.04.2011, м. Львів. Інтерв'юер: Гриб В. // Аудіоархів Бібліотеки Львівської Духовної Семінарії (далі – Аудіоархів Бібліотеки ЛДС), *Свідчення про священномученика Еміліяна Ковча* [CD], 00:50 хв.

Література

12. Василь Дрозд. Родина душпастирів Ковчів на Заліщанщині. — Чернівці: ТзОВ "ДрукАрт", 2012.
13. Василь Мацелюх. Історія села Любінь Малий. — Львів: Тріада Плюс, 2016. — с. 71—77. — ISBN 978-966-486-192-9
14. Гентош Л. Ватикан і виклики модерності. Українсько-польський конфлікт в Галичині та східна політика Ватикану понтифікату папи Бенедикта XV. 1914-1923 рр. Львів, 2006
15. Гентош Ліліана. Митрополит Шептицький 1923 – 1939. Випробування ідеалів. ВНТЛ-Класика. – Львів, 2015.
16. Софрон С. Мудрий, ЧСВВ. Нарис історії Української Папської Колегії св. Йосафата в Римі. — Рим: Видавництво оо. Василіян, 1984
17. Ерік Гобсбаум. Вік екстремізму. Коротка історія XX віку 1914 – 1991. – К., Видавничий дім «Альтернативи», 2001.
18. Забзалюк Д.Є. Душпастирська служба українських військових формацій першої половини XX ст.: монографія / Д.Є. Забзалюк. – Львів: ЛьвДУВС, 2012
19. Зайцев О., Беген О., Стефанів В. Націоналізм і релігія: Греко-Католицька Церква та український націоналістичний рух у Галичині

- (1920—1930—ті роки) / За заг. ред. О. Зайцева. Львів: Вид-во Українського Католицького Університету, 2011.
20. Іван-Павло Химка. Греко-католицька церква і національне відродження у Галичині 1772 – 1918. // Ковчег. Науковий збірник статей з церковної історії / ред. Ярослав Грицак, Борис Гудзяк. Число 1. – Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету ім. І. Франка, Інститут історії Церкви, 1993.
21. Історія міст і сіл Української РСР: В 26 т. Львівська область / Ред. кол. тому: Маланчук В. Ю. (гол. редкол.), Гнидюк М. Я., Дудикевич Б. К., Івасюта М. К., Крип'якевич І. П. та ін. АН УРСР. Інститут історії. – К.: Голов. ред. УРЕ АН УРСР, 1968.
22. Качараба Степан. Суспільна опіка Греко-католицької церкви над українською еміграцією у Боснії та Герцеговині (кін. ХІХ – поч. ХХ ст.) // Україна-Європа-Світ. Збірник наукових праць
23. Класичні й новітні мови у навчальному процесі першої Української Львівської Академічної гімназії. // Історико-педагогічний альманах. Вип. №1, 2010
24. Кривава Книга / Упорядник, автор передм. Я. Радевич-Винницький.— Передрук вид. 1919, 1921 рр. — Дрогобич: “Відродження”, 1994
25. Купчанко Г. И. Памятная книжка. На память. 100-летнего юбилея 4-х классной народной школы въ Коцмане. – Львів, 1880.
26. Лаба Василь. Історія міста Перемишляни від найдавніших часів до 1939 р.
27. Леви Дж. Биография и история // Современные методы преподавания новейшей истории. – М., 1996.
28. Мацелюх Василь. Блаженный отець Омелян Ковч. // «Грегіт» - історико-краєзнавчо-туристичний часопис, №7, 2010-2011 рр. – С. 80.
29. Микитюк Дмитро. Українська Галицька Армія: у 40-річчя її участі у Визвол. Змаганнях в 1918-1920 рр.: (матеріяли до історії) / [Д.

- Микитюк]. – Вінніпег: Видав хорунжий УСС Д. Микитюк, 1958 - 1976. [Т. 1] . – 1958.
30. Парафія с. Капустинці. Церква Перенесення мощей святого Миколая // Бучацька єпархія УГКЦ. Парафії, монастирі, храми. Шематизм / Автор концепції Куневич Б.; керівник проекту, науковий редактор Стоцький Я. — Тернопіль: ТОВ «Новий колір», 2014.
31. Петро Сіреджук. Космач в історії Гуцульщини та України. // Карпати: людина, етнос, цивілізація, 2012 р. – Вип №4.
32. Саківський І. Б. Життя та діяльність Еміліяна Ковча (1884 – 1939 рр.) // Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць / Гол. ред. В. М. Вашкевич. – К. : «Видавництво «Гілея», 2016. – Вип. 105 (2).
33. Семак В. На часі // Емігрант. – 1913. – липень і вересень.
34. Софрон С. Мудрий, ЧСВВ. Нарис історії Української Папської Колегії св. Йосафата в Римі. — Рим: Видавництво оо. Василіян, 1984.
35. Томенюк Олена. Педагогічна діяльність професора Юрія Полянського в Академічній гімназії Львова. //Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Вип. 13., 2009.
36. Шанковський Лев. Українська Галицька Армія. Воєнно-історична студія. – Вінніпег, 1974 р.
37. Яковенко Наталя. Вступ до історії. – Київ: Критика, 2007. – 374 с.
38. Pinkas Nakehilot. Encyclopedia of Jewish Communities. – Jerusalem: Yad Vashem, 1980. – Poland. Vol. II: Eastern Galicia.
39. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. — Warszawa : Filip Sulimierski i Władysław Walewski, 1883.